

özv. Báthory Nándorné A lángész tűzében

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

A LÁNGÉSZ/ TÜZÉBEN

IRTA
ÖZV. BÁTHORY NÁNDORNÉ

B U D A P E S T
SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT-KIADÁSA

puskás

Impresszum

özv. Báthory Nándorné
A lángész tűzében

Prohászka püspök arcképe Kallós Ede reliefje

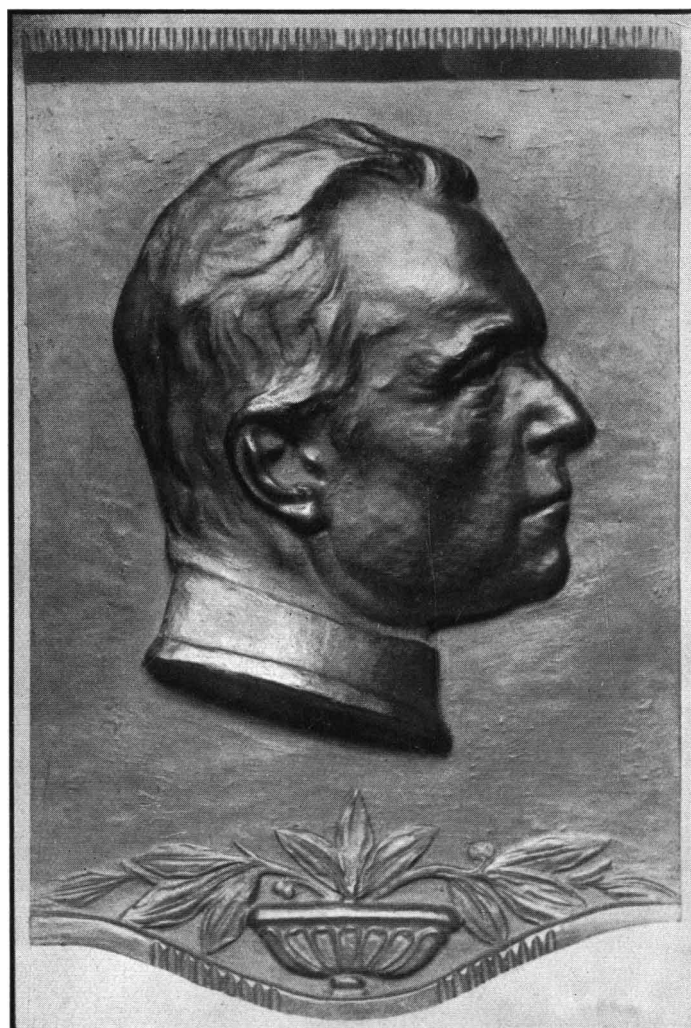
A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1928-ban jelent meg a Szent István Társulat kiadásában Budapesten. Az elektronikus változat a Szent István Társulat engedélyével készült.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Kallós Ede: Prohászka Ottokár reliefje	4
Előszó	5
1. Gyermekkorom. Atyám jellemzése	6
2. Mit mesélnek régi porcelánjaim és a Széchenyi-könyv nagy atyámról?	12
3. Iskoláztatásom az 1870–80-as évek teljes vallási közönyében. Tanítónői vizsga és annak következményei, báródi tervek	16
4. Ida férjhez megy. A háziasszony és anya küszködése	21
5. Kezdődő önképzés. Olvasmányaim	25
6. Férjem és fiam együttes halála. Mit köszönhetek én a barátságnak?	30
7. Utazásaim. A Notre-Dame-beli megrendülés	41
8. Következmények. A „Budapesti Hírlap”-ban megjelent cikkem. Rákosi Jenő válasza. Prohászka püspök beszéde. A „Diadalmas világnézet” hatása	46
9. A lángész tűzében. Prohászka püspök jellemzése	54
10. Szociális munkásságom. Özv. Pálffy Pálné grófné	62
11. Háború. Súlyos betegség, csodálatos gyógyulás	67
12. A fővárosi női kertgazdasági iskola megszervezése	74
13. A kommün	79
14. A gyászos 1927. év. Püspökatyánk halála	84

Kallós Ede: Prohászka Ottokár reliefje

Előszó

Az élet értelme
az isteni akarat.
Prohászka

Elöttem fekszik két elsárgult Napló. Egyik nagyatyámé, Sahländer Tamásé 1827–1850-ig, a másik atyámé, Száhlender Károlyé 1855–1917-ig.

Élettörténetüket családi krónikák alakjában hagyták hátra utódaiknak. Közel százötven év keretében éltek munkás életüket a németországi Heidelbergből ideszakadt ős utódai; megfordultak fejedelmi udvarokban, jártak Széchenyi Istvánnal Angliában, tanyáztak a Kúnlapon, Szabolcs megyében az első vasút felmérésénél, nyitottak szénbányát Bihar megyében, telepítettek tótokat a románság zömében, a Báródságon – és amellet folyton figyelemmel kísérték lelkük hullámozását és megindító, egyszerű közvetlenséggel rögzítették papirosra vallomásaikat.

Ezt az intenzív lelkiéletet örökölte unokájuk, e sorok írója, aki tudvágyó lelkével belesodródván a 70-es, 80-as évek vallási közönyébe, belekóstolgatva a materialista világnézet tudományába, megrészegülve a kételkedők sziporkázó elmeéletől, – elfordult apái jámbor hitétől és szívvel-lélekkel az akkori divatos áramlatba vetette magát:

– A vallás csak a tömegnek való, művelt ember nem szorul mankóra!

E tetszetős jelszóban addig tetszelgett magának, amíg észrevétlenül lejutott a mélységbe, a hitetlenség, az istentagadás örvényébe!

És igen-igen boldogtalan volt!

Hogy miként jutott e mélységből, e lelki pokolból a *hit* útjára – mert dőre büszkeségében úgy képzelte, hogy Isten talán a művelteknek saját képükre és hasonlatosságukra nyilatkozik meg, hogy gótikus dómok, klasszikus zene, remek festmények, szellemes prédikációk nélkül nem vonz a katolikus vallás – míg végre Isten egy lángész útjába vezette, akinek tüzeben megolvadt a lelke, – azt írják meg e szerény sorok.

Budapest, 1928.

Özv. Báthory Nándorné

1. Gyermekkorom. Atyám jellemzése

Születtem 1864-ben Nagyváradon, ahol atyám, Száhlender Károly mint fiatal mérnök a Tiszavidéki Vaspályatársaság építésénél volt alkalmazva. Szép szál magas ember volt, nekem a legszebb a világon és az is maradt 82 éves koráig. Életem legtisztább öröme az a rajongó szeretet, amellyel őt körülvettem. Mint valami felsőbb lény tűnt fel előttem, ki ha elvitt sétálni és nagy pecsétgyűrűs ujját foghattam, ünnep volt a világ. Komoly, kevésbeszédű, zárkózott volt a természete; a külvilág „rideg németnek” ítélte, de ő mily gyöngéd, mily bensőséges tudott lenni családi körében. Mikor már nagyobbak voltunk, esténként játszott velünk; kitalált és vásárolt mindenféle társasjátékot: lottóval kombinált nagy egyszeregyet, földrajzi lottót, hordta haza Szenes Edétől a csábító nyereményeket s mivel a külföldi játékokban Magyarország nem szerepelt, megcsinálta számunkra házilag a hazánkról szóló földrajzi lottót.

Iskolatársaim nem győztek csodálkozni az én fölényes földrajzi tudásomon! Hjah, mit tudtak ők arról, hogy a Fidzsi-szigetekhez egy pompás cukrozott birsalmaperec emléke társult, hogy a Popokatapetl tűzhányóval egy csokoládésonkát nyertem, a Vöröstorony-szoroshoz gyászos emlékek fűznek, mert, bár csak az az egy kihúzatlan számom volt, mégis Irma nővérem vitte el a datolyát a Fertő-tóval!

Szerette németes bensőséggel megülni az ünnepeket. Az akkori vidéki úri osztály híréből is alig ismerte a karácsonyfát. A mi ebédlőnk azonban Karácsony előtt két napon zárva volt a gyermekek előtt s ő akkor minden szabad idejét ott töltötte titokzatos munkában. Szerencsére az üvegajtó legmagasabb táblája nem volt elfüggönyözve. Mi gyermekek ott ólálkodtunk a szomszéd szobában és szívdobogva lestük, ha néha a drága sovány kéz a nagy pecsétgyűrűvel felnyúlt és kötözgetett valamit valamire. De hogy ott mi történt, azt nem bírtuk elképzelni, mert apus görcsösen ragaszkodott a „Jézuská”-hoz és mi nem is mertünk volna másra gondolni, mint amit ő szuggerált belénk.

Érdekesek ezek a Németországból ideszakadt, magyarokká vált bevándorlók. Mindenesetre az ország legértékesebb elemei közül valók! Közülük vette Jókai is Ankerschmit lovagját, az Új földesurat. Mindazt magukkal hozták, ami a németek javutalajdonsága; a magyar levegő, a magyar föld, a magyar néppel való őszinte összeolvadásuk pedig a magyarság jellemének savát-borsát oltotta beléjük.

Megtartották a rideg kötelességtudást, a vasszorgalmat, a takarékoságot, a meleg családi érzést; e mellé felvették a magyar jóízű kedélyességet és valami megindító szeretetet új hazájuk iránt. Persze konzervatívok, tekintélytisztelők, de amellet haladnak a korral, úgyhogy atyám nyolcvanéves korában is folyton tanult és az új tudományos felfedezések iránt szinte lázas érdeklődéssel viseltetett.

Érdekes naplójának pár sora, amit 1914-ben írt:

– Magyarországon minden ember politizál! Nekem a politika nem kenyerem. Én feltétlen híve és követője vagyok azon embernek, akit én okosnak, erélyesnek, puritánnak és jó hazafinak vélek. Azon ember pedig Gróf Tisza István! Őt követem teljes bizalommal és odaadással – – – –

Jellemző, hogy báródi birtokunk után bizonyos mennyiségű szeszfőzéshez kaphattunk volna engedélyt. Ő folyamodott is érte. És bár akkortájt ő volt Tisza választási elnöke Ugrán, kérését elutasították; ő pedig erre módfelett büszke volt, mint Tisza puritánságának csattanó példájára.

Rendkívüli szorgalma és alapos tudása folytán gyorsan haladt elő pályáján, úgyhogy a vasút Bécsben székelő központjában 22 éves korában Bahn-élve-nek (mérnökgyakornok) kinevezett ifjú harmincéves korában már önállóan vezeti az Arad–Radna–Zámig terjedő 97

kilométernyi vasútvonal építését. Mindig is azon volt, csak bízzák rá a munkát, ha még annyi is, ő elvégzi. Képes volt otthagyni nagy előmenetellel kecsegtető állását egy kisebb jövedelmű, de annál több munkával járóért, csak hogy önállóan dolgozhasson. Így ment át a már államosított Tiszavidéki Vasúttól (amely a MÁV első nagy vonalát képezte) az akkor épülő Első Erdélyi Vasúthoz, mert ott építhetett kedvére, sőt rábízták a piski–vajdahunyadi vonal önálló tervezését és kiépítését.

Hazánkban az első vasutak legnagyobb részét nem az állam építette, hanem vállalkozóknak adta ki. Atyám emlékirataiban szerepelnek a vállalkozók nevei, de rendszeresen megjelennek a perek is a bevégzett építések után. A sorok közül azt olvastam ki, hogy már akkor szerepeltek a papírbakancsok, csak más formában és más anyagból; öntött vasat használtak, ahol kovácsolt vas kellett volna, úgyhogy neki, mint a pályafenntartás főfelügyelőjének, fokozott éberséggel kellett e hiányos pályákra ügyelnie, míg végre egy galíciai vasúti katasztrófa, midőn az ily szerkezetű híd leszakadt a vonat alatt, arra készítette az irányadó köröket, hogy kicseréljék ezen ún. Schiffkorn-féle hidakat jobb szerkezetű hidakkal. Akkoriban, legalább a laikus közönség körében, nagy feltűnést keltett, midőn ő egy ily hidat, természetesen kellő előkészítés után, két vonat közti időben kicserélt.

Midőn az állam, folytatván vasútmegváltási politikáját, átvette az Első Erdélyi Vasutat is és őt természetesen főfelügyelői rangban megtartotta volna, ő aránylag fiatalon nyugdíjba ment. Elköltözött Budapestről Nagyváradra, ahol már régebben magához váltotta a neje, Nábráczky Mária szülői házát és Nagybárodon fekvő birtokát és sorban vállalta a vicinális vasutak építésének vezetését. Elvül kimondatta az illető részvénytársaságokkal, hogy „a helyiérdekű vasútnak építése lehetőleg saját erejéből foganatosítandó”. Tárgyalás közben az állam kapacitálta a társaságot, hogy miután a nagyvárad belényesi vasút egy 46 kilométeres szakasza valóságos hegyi pálya, emelje föl alaptőkéjét. A társaság azonban (atyám közbelépésére) csak csekély 200.000 frttal emelte, mert ő be akarta bizonyítani, „ha a rendelkezésre álló pénz utolsó krajcárig a vasútpályába építtetik, ha az építés vezetése egyszerűen szerveztetik, de teljes hatáskörrel ruháztatik fel és mindenben ésszerű takarékoság gyakoroltatik, emellett azonban az építés szilárdsága teljes mértékben szem előtt tartatik, – lehet ily eredményt elérni”. Úgy gondolom, az észlelt sok vicinális-visszaélés készítette őt erre a csattanó példaadásra.

– És ekkor – írja naplójában – kezdődött legintenzívebb, legfáradhatlanabb önzetlen munkám, mely három évig tartott. A vasút felépült, a legolcsóbb vasút az országban. Húsz évvel a felépítés után az elsőbbségi részvények már 6%-ot jövedelmeztek – – –

Egy amerikai farmer éleslátásával, fáradhatlanságával és élénk üzleti szellemével kihasználta a vad bihari hegység minden segélyforrását. Kőbányákat, kavicsbányákat, faüzemeket nyitott – és annyira megismerte a vidéket, hogy élénken emlékezem, mikor késő 70 éves korában németországi érdekeltségek márványbányát akartak nyitni a bihari hegyekben, őt kérték fel a kutatás vezetésére. Amit ő örömmel tett, egész napon át nyeregben ült és csodálkozásra bírta fáradhatlanságával külföldi társaságát.

A természet, a technikai tudományok, a gyermekei voltak az ő világa. Pedig sokan voltunk! De ő minden év termését egyenlő örömmel és megatottsággal üdvözölt. Tizenkét gyermeke volt, ezek közül felnevelt öt fiút és öt leányt. Jellemző az ő bensőséges kedélyére, hogy többször hangoztatta:

– Örülök az öt lányom- és öt fiamnak, de annak még jobban örvendtem volna, ha tíz lányom lenne, mert azok jobban csüggnek a szülőkön.

Oly szenvedélyes szeretettel viseltettem iránta, hogy egyszer asszonykoromban künn állván lakásunk folyosóján, váratlanul érkező alakját a lépcsőn megláttam. Sikoltva szaladtam elébe, agyonöleltem és csókoltam annyira, hogy kemény kalapja lerepült a kétemeletnyi mélységbe és ő az ő leírhatatlanul jóságos mosolyával cirógatta fejemet. Ha együtt sétáltunk és öreges, ő mily finom gavallériával karját nyújtotta, fejedelemnőnek éreztem magam.

Mindezen csodálatos jósága mellett is oly erélyes volt kis hadseregével szemben, hogy büntetésre alig-alig emlékezem. Hogy honnan és hol vette, ez volt a legszörnyűbb káromkodása, de csakis a fiúkkal szemben: Majd rámászok a füledre!

Soha, de soha egy durva szó el nem hagyta ajkát; oly szemérmes és illedelmes volt, mint egy zárdafőnöknő és mi mindnyájan úgy engedelmeskedtünk neki, mint a zárdai növendékek. Vallásossága mély és őszinte volt és hogy bennünket mégsem bírt vallásossá nevelni, annak főoka az, hogy anyánk szülei vegyes házasságban éltek és nagyanyám, mint Miskolczy-lány, erős református lévén, nagyatyám pedig teljes vallási közönyben élt, – úgy látszik, hallgatólagos megegyezés létezett köztük, hogy vallásról nem tárgyalnak. Ez is eleven példája a vegyes házasságok káros voltának. A férfi künn él a külvilágban, kenyér után törtet, nem foglal lelkében nagy teret a vallás; az asszony irányítja a család életét, szokásait, ő tereli szinte észrevétlenül a gyermek lelkét akár a hit, akár a közöny felé. Édesanyám odahaza nem tapasztalt vallásosságot, nem tudott gyermekeinek sem irányt mutatni. Mondhatom, teljes vallási indifferentizmusban nőttem fel.

Les extrême se touche! Bizonyára ez hozta össze az én szüleimet is. Atyám szóltan, csendes, szerény, tudományos német volt; ott építette vasútját Püspökladány körül. Nem sok tekintélye volt; hiszen a magyar akkor még, 1860 körül, csak a jogászt és birtokososztályt tartotta úriembernek; bevették még a patikust, egyenrangú ugyan nem volt, de mivel nála estek meg a délelőtti kaszinózás, likőrözés, megtúrték maguk között. A mérnök idegen palánta volt, „földkóstolónak” hívták és sehogy sem tudták őt rangsorozatukba belehelyezni. Atyám ugyan már akkor gazdagnak volt nevezhető, hiszen az Üllői-úton szép nagy sarokházat örökölt atyjától (a mostani Valéria-kávéház helyén), de óvakodott ezt közhírré tenni. Megtetszett neki az eleven, tűzről pattant, minden házias tudományban dúslakodó Nábráczky Mária, Nábráczky János birtokos és az ottani vallásalapítványi uradalom bérelőjének leánya és megkérte. A püspökladányi intelligencia fintorgatta az orrát, hogy adhatja Nábráczky János úr, akié a mezőváros legszebb háza, egy „nímet földkóstolóhoz” szép leányát, aki se nem kártyázik, se nem iszik, se nem muzsikáltat, se nem adomáz, csak a vasutat méricskéli... aztán szemet hunyt a tisztelt család kedvéért. Mentségükre legyen mondván, akkor még az elnyomatás sok keserősége, a német-cseh-morva Beamter-invázió szűk látókörű pöffeszkedése élénk emlékezetében volt a magyarságnak; atyám pedig nem is igyekezett hozzásimulni a vidéki duhajkodó fiatalsághoz. Ő csak mint évi 600 frt fizetést élvező segédmérnök vitte ifjú feleségét a Kúnlaposra, mert épen ott folytak a szajol–aradi vonal felmérései és édesanyánk kedvtelve mesélte, hogy maga főzött, mosott, táplálta gyermekeit és míg lábával ringatta a sohasem üresedő bölcsőt, kezével vasalta a csecsemőholmit. – Mert az bizonyos, hogy az én gyermekem sohasem feküdt vasalatlan pelenkában – mondogatta később is büszkén.

Mikor aztán bevégezte atyám vasútépítkezési vándorlását és Pestre hívták be a központba és anyám sopánkodott, hogy lesz, mint lesz a sok emeletjárással, ki tudja, hányadikra viszi fel őt a férje, csendes mosollyal nyugtatta meg apus:

– Nem kell, Mari lelkem, emeletet másznod, van egy földszintes házam az Üllői-úton, majd felmondunk az egyik lakónak! És míg atyám szorgalmával, megbízhatóságával (úgy látom emlékirataiból, hogy az állam sok perében vasútvállalkozóival szemben meg szokta őt szakértőnek hívni és megfelelően díjazni) jólétben gyarapodott, addig az előkelő dzsentrianyós a lenézett „nímet” vőnek panasolta pusztulásukat, ami a régi recept szerint folyt le: rossz termések, egy kis kártya, egy kis mulatozás, egy kis pörösködés... szóval dobra került elsősorban a püspökladányi nagy ház, a váradi ház, a báródi szép birtok és azt mind a szerény német vette meg. És végül is ő segítette a leromlott öregeket kevély neje nagy szívfájdalmára. Én pedig hitet tehetek, hogy soha, de soha nem láttam, sem hallottam, hogy kevesebb tisztelettel beszélt volna róluk emiatt.

Egyáltalában kevés oly tisztalelkű, tisztabeszédű, finom modorú férfit láttam családi körében, mint az én apám volt. A sok gyerek úgy meg volt regulázva magaviselet, étkezés, ruházkodás szempontjából, mint egy mintaszerű nevelőintézetben. A lakás legnagyobb szobája volt a tanuló gyermekeké. Mindegyiknek megvolt a maga íróasztala és fiókja a magas fiókos szekrényben. Soha nem volt rá eset, hogy valamelyik a másik holmiját használta volna. Ha esetleg valamijét nem találta meg, hirtelenében, zsupsz! kihúzta fiókját, kiborította a földre, megkereste a hiányzót, aztán közös erővel visszaraktak mindent és visszatolták a helyére. Az a nagy teremszerű szoba volt egyszersmind az ebédlő, ahol rendszeren 10–12-en ültünk körül az asztalt. Anyám sokat tartott a szép tálalásra, tiszta asztalneműre, a gyerekek rendszeres evésére. Megesett, hogy az ebédlővel határos szobájában délelőtt barátnőjét fogadta és a vendég látván a csinosan öltözött szobalányt teríteni hófehér abrosszal, asztalfutóval, sietve búcsúzkodott, mert úgy látja, vendégség lesz. Anyám mosolyogva nyugtatta meg, maradjon csak, ez a mindennapos tábla!

Sohasem hallottam családi körünkben egy kétértelmű szót, sikamlós viccet, káromkodást, dühös kifakadást vagy a házastársak civódását. Egyszer Irma nővéremmel már nagyocská lányok voltunk és atyánk jónak látta bennünket előkészíteni a szorgalmasabb házimunkára.

– Mert mi lesz, ha férjhez találtok menni? Mire mi hangosan nevettünk és nyakába csimpaszkodva, diadalmasan kiáltottuk:

– Ni-ni, apus hogy elpirult, mert a férjhezmenésről beszélt. Mire ő, mint a rajtakapott bűnös, nevetve iparkodott öleléseink elől szabadulni.

Ha már atyja pontos naplót vezetett gyermekeiről, ő is elővette ama bizonyos fekete könyvet, amelynek első lapján „Familien-Stammbuch 1827” ékeskedett és folytatta népes családjáról följegyzéseit.

Mi mindent árulnak el az ily napló jegyzetek. Korrajzot, történelmi események hátterét, még az orvosi tudomány akkori színvonalát is meg lehet belőlük állapítani.

Nagyatyám házában minden évben kivétel nélkül született egy gyermek és csaknem minden évben meghalt egy gyermek. És ez történt egy jómódú állatorvos házában. Mindig hívott betegeihez orvost, maga készítette az előírt orvosszert, maga adta be a betegnek, – de mihaszna, ha pl. tüdőbeteg feleségének mandulatejet, eibischteát, mustárpépet a hátára rendelt az orvos, de sohasem az egyedüli szükségést, a friss levegőt.

Már édesapa gyermekei jobban jártak. A tizenkettőből csak kettő halt meg; de az is igaz, egész naplóján végighúzódik a szabad levegő kultusza és a sport szeretete. Akkor ugyan még nem ismerték a sport szót; ő úszást, hidegvízlemosásokat és téli tornatanfolyamot emleget. Egyáltalán annyira szívén viselte gyermekei jólétét, hogy szinte mohón, idő előtt részeltetett mindenben bennünket, kivált az elsőszülötteket. Közel a házunkhoz lakott Arabella kisasszony az ő kötőiskolájával. Nosza, beíratta Ida lányát, a nem egészen négyéves gyermeket Arabellához és nemsokára diadallal jegyzi fel: Ida már játszva megtanult kötni, sőt írni és olvasni is tud. Ezt azonban a szájhagyomány szerint, amelyet jobban esik hinnem, inkább apám térdén ülve tanultam meg. Hatéves koromban már lógtam az úszókötélen, azonkívül gyermekkorom átkát, a zongorát is kultiválnom kellett.

Sajátságos, hogy ez az angyali jóságú apa milyen rafinált kegyetlenséggel kényszerítette ránk a zongorát. Mindennap, ebéd végeztével, egyszerre kiürültek a szobák, egy gyermek sem volt található. Ő azonban tudta hányadán van, csak kiment a hosszú zárt folyosóra és egyet kiáltott:

– Gyerekek, hol vagytok?

Az lehetetlen volt szerintünk, nem jelentkezni apa hívására, tehát innen is, onnan is mozgolódás hallatszott és feltűntek a hatéventúliak. Apa mindig azt fogta meg, akit először meglátott és bevezette a zongorához:

– Gyakorolni!

Azzal ő lefeküdt szomszéd szobájában és szundikált, az áldozat pedig majd egy óra hosszat a zongorához volt láncolva. Ha gondtalanul játszott, hangzott az alvó szava: Falsch, totalfalsch, újra kezdeni! ő tovább aludt, mi pedig tovább kínlódtunk.

Feri öcsém, a későbbi törzsorvos, ki a háborúban egész kórházát haza tudta hozni Olaszországból hatalmas erélyével, ő, mondom, már akkor próbálgatta a taktikát és stratégiát. Játéka, amely eleinte dühében hangos volt, észrevétlenül piano lett, sőt némi gyanús nesztől felbátorodva (mintha apa horkolna) leheletszerű pianissimóval árnyalt. Végre elérkezett a döntő pillanat.

– Hm! Apa ma szokatlanul mélyen alszik! Használjuk fel!

És egy macska bársonyos lépteivel sompolyog az ajtó felé. Azon percben, mikor a kilincset lenyomná, megszólal az „alvó” apa erélyes hangja: Skálázni! és Feri megsemmisülve adja meg magát sorsának.

Csodálatos, hogy e kínzásokba semmi rendszert nem vitt bele. Ha beosztván a már zongorázni tanuló műzsafiak között, hetenként egyre csak körülbelül egyszer került volna a sor, de ő, úgy látszik, nem ért rá számontartani a sok gyereket, így a véletlenre bízta és úgy halászta ki áldozatait.

Bármily szigorúan és egyszerűen nevelte a gyermeksereget, ő már akkor tudta, hogy a gyermek szervezete megkívánja az édességet, tehát zsebpénzben részesültünk azon kötelezettséggel, hogy minden kiadást fel kell írni és apának koronként bemutatni. Hétéves koromban kezdtem tehát a könyvvizetetéshez és ma sem bírom elképzelni, milyen lehet annak háztartása és pénzügyei, aki nem tudja, mire adta ki jövedelmét. Birtokomban van egy kis bőrnotesz a következő adatokkal:

Kelet	Január 1871.	Bevétel	Kiadás
1.	Heti zsebpénz	7 kr.	
2.	Édes bonbon		1 kr.
3.	Savanyú bonbon		1 kr.
4.	Krumpli cukor		2 kr.
5.	Árpa cukor		1 kr.

Természetesen az egész gyermeksereg nem mehetett el vásárolni, küldöttség ment tehát mamához, engedtessek meg Ferinek, aki erre vállalkozott, egyszersmindkorra a cukorszállítás, amely naponként körülbelül ekképp bonyolódott le:

– Feri, hozzál nekem egy krajcárért édes bonbont!

– Feri, mondja a második, hozzál nekem egy krajcárért savanyú bonbont!

– Feri, mondja a harmadik, hozzál nekem savanyú bonbont, de külön pakoltasd! És így sorra vette a megrendelőket, akik mind egy-egy krajcárért rendelték, de mindnyája szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy az övét külön csomagolják!

Feri tehát leszaladt a sarki fűszereshez és vett egyért savanyú, egyért édes bonbont. Azzal elment kissé sétálni, de csakhamar újra megjelent az udvari szállítónál és újra vett egy krajcárért édes és egy krajcárért savanyú bonbont. Most hosszabb sétát tett, amíg újra bemerészkedett a boltba a harmadik porció savanyú és édesekért. Mi már otthon türelmetlenül vártuk, kiragadtuk kezéből az egyes kis csomagokat, küldöncdíj fejében megkapta mindegyiktől a lehető legkisebb darabot, – azzal mindegyik gyerek a saját íróasztala elé vonult és boldogan szopogatta cukrát.

Feri volt a család motora. Délben megleste az ablakból, mikor fordul be apus hazajövet a sarkon. Lerohant, kezét csókolt és míg apa lassú lépésben, ő pedig háttal ugrálva felértek a lakásig, minden nevezetes eseménye a családnak és iskolai életnek el lett regélve.

Hát a családi kirándulások! Villánk volt Pécelen és vizsgák végeztével a család kivonult nyaralni. A nagyobb holmik előre kiküldettek Ignác nevű házihordár által, de azért napiparancsban kihirdették, hogy minden gyerek maga szállítja ki a saját kedvteléseit.

A menet a következőképen alakult:

Elöl ment a szárazdajka a hozzávaló kis butyorral, kézen vezetve két kis védencét; mellette a természetes szoptatósdajka (mert mindig volt található nálunk e két fajtából) ölében a csecsemő, karján a hozzátartozó kis butyor. Második párban jött a két nagyobbacska lány: Irma a kedvenc cserépvirágjával, Ida a kanárijával. Harmadik párban volt a két kisebb lány babáival. Keserű, unott arccal léptetett most Gyula hegedűjével, aki e kínzó eszközt oly súlyosnak tartotta, hogy minden harmadik lépésnél megállt pihenni, míg apa az esernyőjével odább nem bökögte. Vidoran lépkedett az örökké mosolygó Feri bélyeggyűjteményével és selyemhernyóival, végre következett a derékhad: a szülők, a szakácsné és szobalány. És mivel apus elvei közé tartozott nem járni a villába üres kézzel, mert mindig van behozni való bor és kivinni való üres palack, ilyenformán nálunk sohasem lógatta senki sem a kezét.

Így vonult a menet a Kálvin-tértől a Kerepesi-út sarkáig, várván a csilingelő lóvasutat. Amely természetesen nem jött! Mama szegény, már az előkészülettől kifáradva, bosszúsan szólalt meg:

– Vehettél volna egy komfortáblit, még elkészünk!

Apus is izgult, mégis csendesen felelt, rámutatván esernyőjével a körülöttük táborozó seregére:

– Hogyan gyömöszölöm be ezt mind egy egylovasba? Mert a kétlovas, a családi hagyomány szerint, bűnös könnyelműség volt.

Végre feltűnt a láthatáron a lóvonat! A fiúk birtokukba vették a kocsis melletti ülést, mi is valahogy elfértünk a belsejében és mikor kiértünk a losonci (most józsefvárosi) pályaudvarra, még volt elég idő a beszállásra.

Ma is áldom atyám bölcs elveit, amelyek szerint igénytelenségre, munkára, szerénységre nevelt. Hihető-e a mai világban, hogy közel ötvenéves koromban tudtam meg, hogy voltaképpen nekem igen gazdag szüleim vannak. Elveihez tartozott semmit sem vonni meg, ami gyermekei neveltetésére előnyös, de azon túl semmi hívságos dolognak helyet nem adni. Kikereste a legjobb, legdrágább iskolát lányainak, tehát a Veres Pálné elnöklete alatt álló Országos Nőképző Egylet intézetét, ahová földbirtokosok és jóállású állami tisztviselők lányai jártak. És e díszes társaságban a Száhlender-lányok voltak a legegyszerűbbek.

Egyszer a folyosón való ugrálás közben azt mondja az egyik dzsentryi-lány:

– Te, Száhlender, gazdagok vagytok-e vagy szegények?

– Én bizony nem tudom – feleltem rá őszintén.

– Kérdezd hát meg a papádtól.

Másnap ebéd alatt kissé szorongva kérdem:

– Tatuskám, gazdagok vagyunk, vagy szegények?

Apa csodálkozva néz rám és szól:

– Mért kérdezed, fiam?

– Mert a Sztranyavszky Nelli kérdezteti; ő azt hiszi, hogy gazdagok vagyunk, hogy ilyen drága iskolába járunk, jó ruhánk van és nem vagyunk ingyenesek.

Apa komolyan felelt:

– Mondd meg, kis lányom, a Sztranyavszky Nelinek, hogy ma még megvan a mindennapi kenyérünk, de hogy holnap mi lesz, az a jó Istentől függ.

Ezzel a mondásával, amelyet a naiv, igazmondáshoz szokott gyermek szóról-szóra közvetített, mélységes szájalom egy kevéske lenézéssel fűszerezve fogta el az osztályt; minket, Száhlender-gyerekeket pedig még szerényebbé tett.

A német Sahländer-név! Mennyi keserűséget, titkos szégyenkezést okozott ez nekem fiatalkoromban! Titkosat azért, mert sohasem önthettem ki szívemet drága atyám előtt;

valahogy éreztem, neki tán rosszul esnék, hogy lánya szégyelli azt a nevet, amelyet ő tőle örökölt. Kissé megzavart ugyan az, hogy ő, a lelkem, sohasem látszott azt szégyellni, hogy ő német eredetű és azt is meg kell vallanom, hogy künn az életben sem tapasztaltam ezt. Annál kegyetlenebb volt az a kis köztársaság, amelyet iskolának nevezünk. Volt oly tapintatlan tanárom is, aki gúny tárgyává tette drága atyám kissé önkényes magyarizálását nevének, midőn első felét a Sahlender-nek magyar ruhába öltöztette az Sz-betűvel, de aztán második felén rajta hagyta a német bugyogót, a h-betűt. Becsületemre legyen mondván, hogy bármennyire is bántódtam e pellengérreállításon, mégsem kíséreltem meg, hogy változtassunk a dolgon.

Múltkoriban társalgás közben szóba jöttek ezen szenvedéseim és kitört belőlem a tősgyökeres magyar előítéletének korholása. Azt feleli rá egy tudós ember:

– Ne csodálkozzon ezen, Ida néném, van ennek kemény oka! Tudja-e, hogy egyetemi városainkban, ahol a lakosság színét ugye, az egyetemi tanárok teszik, az őslakosság még azokat is „jött-ment” embereknek tartja, mert nem ott születtek. Mesélek magának történelmi kutatásaim közül egy esetet:

A Rákóczi-felkelés leverése után Bécs rémeket látott és a *pragmatica sanctio* előkészítésekor csak akkor vélhette azt a magyarok által elfogadtatni, ha már hírmondó sincs a rebellisekből. Rákóczi fővezére, Bercsényi künn éledegelt Moszkvában a cár kegydíján; 70 éves ember létére már nem sok vizet zavart. És mégis! A bécsi legfőbb haditanács megtárgyalta és hivatalos jegyzőkönyvbe vette, hogy pedig ezt a rebelist el kell pusztítani és megfogadott egy lézengő cseh rittert, hogy 100 aranyért tegye el láb alól.

A császár, III. Károly, ellátta legfelsőbb kézjegyével e jegyzőkönyvet. Utólag azonban tartott Savoyai Eugentől és jónak látta véleményét kérni ez ügyben. A nagy hadvezér válaszul írt levelében minden rábeszélő képességét latbavetve, óvta császárat e rettentő lépéstől és levelét e szavakkal végezte: Gondolja meg, Felség, mit szólna hozzá a világ, ha megtudná, hogy az utolsó Habsburg orgyilkosokkal szövetkezett...

– Aztán ne feledje, Ida néném, hogy a magyarnak hej be sokszor nem volt hová letenni fejét saját hazájában; elvették házáat, birtokait és odaadták csehnek, morvának, svábnak, rácnak! Csoda-e az a szinte tudatalatti ellenérzés, amellyel az idegeneredetűeket illeti?

2. Mit mesélnek régi porcelánjaim és a Széchenyi-könyv nagy atyámról?

Ezüst szekrényem felső polcán három régi csésze és két aranyszélű, áttört rácsos tányér díszelnek. A csészék és tányérok részben a méhkásos Altwien-márkát és részben a kardos Meissen-márkát viselik. Van azonban egy pompás öblös nagy csésze is, igazi ajándék-példány, gyermekkorom kedvence, amelyen egy gótírású K betű-márka van. Mikor aztán elkezdtem porcellán-tanulmányaimat (tessék elhinni, igen mély tudomány az), első dolgom volt kikeresni a Porcellántanból a K betűs márkát. És nem találtam. Elvittem hát az Üllői-úti Iparművészeti Múzeumba, Budapesten a legfelsőbb fórumhoz, hogy állapítsák meg ennek a csészének szülőhazáját? Sorba vették elő a forrásokat és a végén kénytelenek voltak megállapítani, hogy sehol semmi nyoma a K betűnek; mindazonáltal ez egy igen szép darab, amit különben én is megláttam rajta. És bár névtelen szegényke és homály földi származását, én egyaránt keblemre ölelem többi pedigrés társával együtt.

Mivel pedig születésem óta szemem előtt voltak e porcelánok, csak később, mikor felébredt bennem a művészet iránti érdeklődés, kérdeztem egyszer apust:

- Tatuskám, honnan vannak ezek a csészék?
- Henriette belga királynétól, József nádor leányától – felelte ő.

Szóból szó lett, így tudtam meg nagyatyám életrajzát, amit aztán később a Familien-Stammbuchból el is olvashattam.

Nagyatyám, Sahländer Tamás a bécsi egyetemen 1816-ban és 17-ben végezván az állatorvosi fakultást, még ugyanazon évben, bizonyára kitűnő oklevele révén, ménesmestere lett gróf Széchenyi Istvánnak Nagycenken, aki már akkor erősen foglalkozott a magyar ló nemesítésének gondolatával. A nyilvánosság elé is „A lovakról” című könyvével lépett 1828-ban. Nagycenki uradalmát mintagazdasággá akarta emelni. Azt írja 1821-ben útinaplójában,¹ mikor Epernayben a szőlőtermelést és Rambouilletben a híres merino-juhnyáját látja:

„Faluhelyen nem lehet existálni (pedig nemsokára azt akarom), ha nincs az embernek a legjobb fajta ménese, a legkitűnőbb merino-juhnyája és végre a leggondosabban ápolat gulyája.”

Útja Franciaországból Angliába vitte, akkor akart először angol telivéreket hozni hazánkba és ezért volt vele nagyatyám is.

Széchenyi gyakori külföldi útján csaknem úgy cselekedett, mint Napóleon, mikor Egyiptom meghódítására nemcsak katonákból álló hadsereget, hanem tudósok, művészek táborát vitte magával. Széchenyi tudta, mit akar tanulmányozni, tehát ahhoz értőket vitt magával. Amellett rajzolóművész mindig volt a kíséretében. Egyáltalán igazi nagy úr módjára utazott és kedvtelve hangsúlyozza, hogy Kisázsiaiban szájról szájra járt: Il principe d'Ungheria e arrivato! Hogy ágyneműt, konyhafelszerelést, inast, szakácsot vitt keleti útjaira, az akkori primitív viszonyok közt természetes volt; azonkívül többnyire volt orvosa, mérnöke, festője, sőt latin nyelvmestere is, hogy szabad idejében gyakorolja az akkor nélkülözhetlen latin nyelvet.

Naplóiból látjuk a lángész lobogását, de azon pathológikus vonásokat is, amelyek aztán a – – – – döblingi pisztolyhoz vezették. Folytonos kétség gyötri; soha sincs magával megelégedve; szinte komikus, mikor pl. első angol útján meghívatván a legelőkelőbb angol társaságba (Lord Grosvenor, Lord Holland, Lord Westmoreland, Wellington), naplójában korholja magát: „Ízetlenkedtem, szégyelltem magam, zavarba jövök s úgy elvadulva érzem magam, hogy utóbb le kell mondanom minden társaságról”. Együtt vannak egy társaságban Schwarzenberg herceggel. Mindjárt megjegyzi: „Schwarzenberg kezdetben előnyben; hiába, ismert név, míg a Széchenyit nem lehet kimondani!”

Nagyatyám tizenegy évig volt Széchenyi ménesmestere éppen azon idő alatt, amikor Széchenyi legintenzívebben foglalkozott a magyar lóanyag nemesítésével; amikor Széchenyi egy polémiájában Marmont marsallal, akit Napóleon Raguza herceggé tett, önérzetesen kiált fel: „A magam költségén több mint 20 telivér csődört és több mint 60 telivér kancát importáltam Angliából!”² Széchenyi, úgy látszik, meg lehetett elégedve nagyatyám működésével, sőt ki is tüntette, mert a kényes nagyúr, akinek minden kísérfője volt csípős, lenéző megjegyzése, Sahländerrel a Wesselényi társaságában kirándulásokat tett Anglia vidékére és egyetlen csúfolódó megjegyzését is elismerésszámba könyveli el a hálás unoka.

Sokat jártak ki ugyanis Londonból Newmarketre, ahol a lóvásárokat szokták tartani; Tattersal nevű úr, akiről nevezték el aztán a lóvásárt, lehetett az angol lótenyésztők királya, mert Széchenyi panaszosan említi: „Mindennap nála kell reggeliznünk, mégis alig halad a lóvétel”. Tehát Newmarketről írva, naplójában e megjegyzést olvassuk: Wesselényivel sokat nevettünk Sahländeren³, aki csökönyös, mint egy „mula”. Egyike Széchenyi önalkotta szavainak, úgy látszik az öszvért fordította mulának. Már ha valaki az alkalmazójával, egy gögös magyar mágnással szemben mer csökönyös lenni, az jellemre mutat. Bizonyára a ménes-mester jobban értvén lovakhoz, szembeszállt vele és nem engedett hibás vételt.

¹ Külföldi útirajzok. (280 lap.)

² Einiges über Ungarn. 15. l.

³ Az útirajzokat Zichy Antal rendezte sajtó alá; ő a Sahländer nevet Schländernek olvasta.

Hogy nagyapámnak nem lehetett vele szemben könnyű feladata, azt maga megírja a legnagyobb magyar:⁴ „Angliában egyáltalában nem lehet lovat venni. Lóvásárlásra feltűnően rossz kilátások! Magának kell lótni-futni, ismeretlen senkinek se lenni, esetleg ki is utasíthatnak az istállóból, vagy pedig fizessünk duplán, triplán. Tattersal teljesen elnyom bennünket, nála kell reggeliznünk, még eddig nem veszünk tőle. Várni türelemmel! Legtöbb lóevő 6–8 hétnél tovább itt nem maradhat, s így kénytelenek mindent megvenni, ami kínálkozik”.⁵ Végre mégis csak szép eredménnyel járt az angol út, mert jön a megkönnyebbült naplójegyzet: „1822. július 27-én⁶ Sahländer 20 lóval, két csikóval Ostendébe vitorláz. Viteldíj 2 font sterling, hajóraszállítás 2 shilling. Pompásan sikerül és a műfogás alkalmazható volna oly lovakra is, amelyek nem hagyják magokat megpatkoltatni.” Bizonyára ebbéli örömeiben adta akkor nagyatyámnak azon angol könyvecskét Lord Byron verseivel, amelynek egyik oldalán angol, másik oldalán német szöveggel volt „The siege of Corinth”. A borítékra pedig ezt írta: Les bontés, que vous avez eu pour moi, alákanyarítva Széchenyi.

Mikor megtudtam, hogy ez a nagy Széchenyi írása, határtalan kegyelettel őriztem íróasztalomban. Múltak az évek, már volt elemista fiam is, midőn egyszer olvasni akarom újra a könyvet. Ma is csodálom, hogy kövé nem meredtem! Károly fiacskám egy szépírási gyakorlatnak kiválóan alkalmasnak találhatta a ceruzával írott sorokat, tollal-tintával tehát szépen utána pingálta! Mivel pedig a névalírások rendszeresen nehezen betűzhetők, önhatalmulag a Széchenyi nevet Kukinyinek variálta!!

Olvasva nagyatyám naplóját, nem bírtam sehogy sem megérteni, mért nem ír bővebben a Széchenyi szolgálatában töltött időkről. Igaz ugyan, hogy némi fényt derít erre maga a nagy ember, mikor nem egyszer vádolja magát.⁷

„Ha átgondolom egész betegségem lefolyását, (egyik keleti útján nem jól érezte magát) két jellemvonást látok magamban világosan kifejlődve: a gyengeséget és türelmetlenséget. Az előbbi fecsegővé tett, a másik súlyosbította bajomat s kíséromnek, kiket vérig kínoztam, igazi ostorává levék”. Mikor aztán Sophiában meghül és torokfájást kap, megint erőt vesz rajta az életunalom:

„Ami főképp bosszant, az, hogy sokszor magamnak is terhére vagyok s környezőimnek is bizonyos mértékig inkább. Nem hallgathatom el, ha valaki helytelent állít, vagy más véleményen van. Folyvást leckéztetek, oktatok, korrigálok. Ha pénzem nem volna és egyet mást nem kapnának tőlem az emberek, azt hiszem, mind hátat fordítva, úgy futnának tőlem, mint a dögvészestől. Jó, hogy ezt belátom!”

Hogy nagyatyámat mindvégig megtartotta jóindulatában, onnan látom, hogy nyolc év múlva tett törökországi útjában meglátogatta Szerbiában Milos herceget, Milán király nagybátyját, az eddig legkiválóbb szerb uralkodót, akiről különös elismeréssel beszél:

„A herceg elővezetette lovait. Saját nevelése s a legszebb, legelegánsabb mind. Egy pompás csapkinjárommal (?) akart megajándékozni, de nem fogadtam el, mivel Sahländert úgyis ide akarom küldeni efféle állatokért.”

Nagyatyám 1827-ben házasodott, elvette Metzner Josephát, egy bécsi polgár leányát. Leírja a menyegzőt, mely után egy órákor délben kocsira ültek és este tíz órákor Nagy-Cenkre értek. A boldogság nem tartott soká, mert Josepha lánykaja születése után nemsokára ágynak esett és a sorvadás pár hónap alatt sírba vitte. Ezalatt gyöngéd hűséggel ápolta feleségét, valóságos orvosi jelentéseket jegyzett fel mindennap róla; maga csinálta gyógyszerzeit, maga ápolta asszonyát és midőn megrázó erővel írja le halálküzdelmét,

⁴ Útirajzai és följegyzései. 280. l.

⁵ Útirajzok. 290. l.

⁶ Útirajzok. 287. l.

⁷ Külföldi útirajzok és följegyzések. 350. l.

megindító a szüksézáú, komoly férfi e pár sora: Így vesztettem el az én legdrágább, legméltóbb kincsemet, feleségemet Isten nevében – ha ő úgy kívánta.

Ott volt a csecsemő, a falusi háztartás, anya kellett és háziasszony! Másfél év múlva tehát nőül vette elhunyt felesége nővérét, Magdolnát, az én nagyanyámat, akiről Barabás egyik leaszebb akvarellképét festette halántékaira hulló fürtökkel.

1832-ben alapította meg Széchenyi a Magyar Állattenyésztők Egyesületét. Közadakozásból megvették az Üllői-úton gróf Károlyi György majorját, a Köztelket és ott felépítették az egyesület székházát. Ennek lett állatorvosa és házkezelője nagyatyám, amíg 1837-ben József nádor hívja meg udvarába állatorvosnak. Bizonyára kedveltje lehetett a nádori udvarnak, így ajándékozgatta lassacskán a nádor leánya neki az említett porcelánokat. Fizetése a nádornál évi 800 pengő forint volt, hat öl fa, szabad lakás a palotában és 36 font gyertya, ezenkívül minden ló után havi három pengő. 1847-ben meghalt az öreg palatinus és fia, István főherceg követte a nádori méltóságban, ő is megtartotta szolgálatában nagyatyámat mindaddig, amíg 48-ban a forradalom kitörésével a nádori méltóság megszűnt és az udvartartás feloszlott.

1848 tavaszán Budán is megszervezték a Nemzetőrséget, amelybe a város polgársága köteleztetett belépni. Édesapám a következőkben emlékszik meg erről:

„Atyám is nemzetőr lett. Azon csapathoz osztatott be, amelynek kötelessége volt a budai várban lévő Kamara-épületet őrizni. Ezen épületben akkor a Pénzügyminisztérium és az Állampénztár voltak elhelyezve. A budai polgárok kissé kedélyesen vették a dolgot és sokszor mások által helyettesítették magukat. Én akkor 13 éves voltam, atyám többször küldött maga helyett a strázsára. Ilyenkor én büszkén állottam őrt karddal a kezemben azon folyosón, amelyből az állampénztár helyiségei nyílottak. Nagy volt a lelkesedés Budán a nagyobbára német származású és nyelvű, de magyar érzelmű lakosságban.”

Mikor aztán a magyarok ostromolták a várat és Hentzi a polgári lakosságot kilakoltatta, nagyatyám minden értéktárgyát a másfél méter vastag várfalba falaztatta be. Atyám többször mesélt arról a mámoros lelkesedésről, amellyel a győztes Görgeyt fogadták; persze ő is ott lábatlankodott a még füstölő romok között a bevonuláskor. Később utána néztek a rejtekhelynek és hiánytalanul megtaláltak mindent.

Birtokomban van ama németnyelvű okirat, amelyben felveszik nagyatyámat a pesti polgárok közé; érdekes esküformulája a következő: – „Mi Pest szabad királyi város polgármestere, városbírája és tanácsurai bizonyítjuk, hogy Sahlender Tamás háztulajdonos folyamodott a polgárjogért és mivel előzetes vizsgálat után személyére semmi aggályosat nem találtunk, kérését teljesítettük.” Az általa letett eskü az egybegyűlt Tanács előtt következőleg hangzott:

„Én, Száhlender Tamás esküszöm a Mindenható Istenre, a boldogságos Szűzanyára és minden szentekre, hogy mint Pest sz. k. város polgára, először felséges császárom és apostoli királyom iránt mindig hű és engedelmes leszek, továbbá a polgármester, városbíró és tanácsbeli urakat igazi, valóságos magisztrátusnak tekintem és tisztelem; semmit a város kárára nem cselekszem; a rám mért polgári terheket szívesen hordom; a városi törvényeknek, kiváltságok-, jogok-és bíraskodásnak magamat engedelmesen alávetem és azokat, ha szükség kívánná, erőim szerint védem. Isten engem úgy segéljen, valamint a boldogságos Istenanya és minden szentek!”

Ekkor már, úgy látszik, megvolt az Üllői-úti háza, amelyet Kasselik építőmesterrel építtetett át. Sokszor mesélte édesatyám hogy egyszer két szomszéd indult a budai várból Pestre ingatlant vásárolni. Száhlender Tamás átmenvén a hajóhídon, jobbra, a civilizált vidékre tartott és az Üllőt-úton vásárolt egy házat. A szomszéd Thurn János pedig balra tartott és az ingoványos földből (a mostani Lipótváros) a nádasok közt egész határt vásárolt össze. Mikor aztán házhelyeknek parcellázta a nádas, óriási vagyonnak lett ura. Még én is emlékszem, hogy kb. 28 háza volt a városban.

Érdekes visszaemlékezéseket olvastam az 1878-iki árvízről a fekete naplóban:

„1828. március 13-án déli 2 órakor megindult a jégzajlás, de csakhamar megállott, sőt annyira megszilárdult, hogy ismét át lehetett menni rajta. Öt óra tájban újra megindult, el is takarodott Pest alól, azonban a víz annyira emelkedett, hogy az egész Víziváros, Rácváros, Újlak és a Margit-sziget víz alá kerültek. Este 9 órakor beszakadt a váci gát, ennek következtében most már csaknem az egész várost elárasztotta a Duna.

Leírhatatlan nyomor szakadt ránk! A házak megrepedeztek, sok összedőlt, megnyíltak a csatornák és öntötték szennyes áradatukat; nem volt sem ivóvíz, sem élelem beszerezhető. Akinek volt is valamennyi készlete, nem volt tüzelője, úgyszólván szekrényeket, ágyakat, asztalokat fűrészeltek szét. Március 16-án még nagyobb lett a nyomor! Most már az emberek csak az életükre gondoltak, azt mentették, mert a legtöbb ház roskadozott, vagy már be is omlott. Mindenki Budára és a Várba igyekezett menekülni. A víz ekkor 26 láb és 9 hüvelyk magas volt, de estig 29 láb 3 hüvelykre emelkedett. Végre 17-én állott be az apadás. A legtöbb menekült a Ludoviceumban, a Károlyi-házban, a ferencrendiekénél és az Új-épületben húzódott meg.

3. Iskoláztatásom az 1870–80-as évek teljes vallási közönyében. Tanítónői vizsga és annak következményei, báródi tervek

Mikor már kinőttem Arabella kisasszony és hasonló magániskolák nivójából, édesatyám a Nőképző Egylet intézetébe, az akkori legmodernebb iskolába íratott be. Bizonyos kedélyes rendszertelenség uralkodott akkor még a leányiskolákban. Minden magánintézet maga szabta meg tantervét, tananyagát, szerződtette a gimnáziumok tanáraiból a szükséges oktatószemélyzetet; nagy szerepet játszottak a rendszeren Poroszországból importált németet tanító Fräuleinok, akik szigorúak, pedánsok és állandóak voltak, míg a Franciaországból vagy Svájcból jött Mademoisellek kedvesek, könnyedek, barátkozók voltak és ezért csaknem minden évben változtak.

Tizenegyéves koromban kerültem előhaladott tudományom révén a második polgárba és mivel a négy polgári végeztével minden áron tovább akartam tanulni és a Nőképzőben két évre volt összesűrítve a tanítónői tanfolyam, 15 éves koromban jelentkeztem a tanítónői vizsgára! Nagy a tanártestületben a megrökönyödés! Felhív magához az elnöknő, Veres Pálné, egyike a legkiválóbb magyar nagyasszonyoknak, hogy hát nem engedhetnek a vizsgára 15 évemmel. Várjam meg, amíg 18 éves leszek, azután tegyem le a vizsgát.

Zokogva mentem haza! Édesatyám megszánt és mikor minden kapacitálás csődöt mondott, felment az akkori közoktatási miniszterhez, Trefort Ágostonhoz, úgy látszik személyesen ismerte és biztosította, hogy úgy sincs szándékában leányának állást szerezni, tehát azt a kibúvót találták, hogy megengedték a vizsga letételét, de kikötötték, hogy csak 18 éves koromban kapom meg az oklevelet, nehogy gyerekésszel állásba menjek. A Nőképző Egyletnek akkoriban még nem volt nyilvánossági joga, tehát a budai Csalogány utcai Állami Képzőben tettük a vizsgát. Ott is híre ment, hogy a Nőképző Egylet egy tizenötéves prepát hoz fel vizsgára és csaknem csúfondárosan érdeklődtek irántam. Én pedig tanultam, éjt-napot tanultam. Valósággal tanulási őrjöngés vett rajtam erőt. És e túlzott megerőltetést nem volt, aki ellenőrizze, mert a család már a nyaralóban lévén, engem beadtak az internátusba. Oly örületes fejfájásaim voltak már a vizsgán, hogy csak a felelésre hívtak be, különben az intézeti háló egy ágán feküdtem.

Lezajlott a vizsga; háziorvosunk fellélegzett, mert már agytífusztól féltett. Pedig bár az lett volna! Azt hamar kiheveri egy erős fiatal szervezet, vagy belehal. Nálam sokkal

szomorúbb dolog történt. Skatulyaszámra szedtem az utolsó hetekben a khinint kínzó főfájásom enyhítésére, az erős fülzúgást pedig föl sem vettem, vagy a khinin ismert hatásának tulajdonítottam, annál is inkább, mert elég volt a fiatal szervezetnek egy hét, hogy teljesen kipihentnek érezze magát.

A mi népes familiánkban különben sem ismertük azt a szinte túlzott gügyösködő ápolását a gyermekeknek, ami szerfölött megnöveszti a gyermek előtt is az ő személyének nagy fontosságát és különleges gondozását. Láttam olyan anyát, aki a friss teavajat valósággal körülhámozta, mint az almát, hogy féltett „purcija” valahogy el ne nyeljen egy levegőből odatévedt bacilust. Láttam olyan anyát is, aki, mikor sétálni vitte csemetéit, jött a fertőtlenítő orvossággal és a hozzávaló ecsettel. A gyermekek szokás szerint sorba álltak, mint a kis madárfiókák, kitátották csőrüket, az anya gyakorlott kézzel beecsetelte torkukat és azzal megnyugodva vitte őket sétálni, hiszen immunizálva vannak minden fertőzés elől. A következménye e túlzott óvatosságnak azonban az lett, ha csak egy szál baci fickándozott a levegőben, az holtbiztosán a drága csemeték torkában helyezkedett el, okozván végnélküli torok-, gégefájásokat és a nátha minden fajtáját. Elkecsereződésében az anya kidobta az ecsetet a hozzávaló szerrel, kezdte jobban edzeni gyermekeit és azontúl jóval kevesebb aggódnivalója volt.

Nálunk spártai nevelés járta! A sok iskolás ugyan hozott haza néha-néha egy-egy gyermekbetegséget, eljött a kedves doktor bácsink, Báthory István, a nagy Semmelweis tanítványa és az ő nyugodt, biztos modorával nem izgatta se az anyát, sem a beteget. A nagy lakásban jutott hely az elkülönítésre is és kivétel nélkül minden betegség a család különösebb molesztálása nélkül folyt le. Legfeljebb a beteg lett irigyelt hőse a kis köztársaságnak, mert kapott játékokat, kapott befőttet, mama türelmes és gyöngéd volt és apus, ő apus minden szabad idejében játszott vele valami nagyon érdekes játékot.

Nos, az én nagy vizsgám és sok főfájásom sem vert nagy hullámokat a családi életben. Mikor utolsó vizsgám után diadalittasan a fővárosi lakásba benyitottam, mert a család már régen kinn nyaralt Pécelen, a mamát nagy befőzésben találtam. Megölelt, megcsókolt, éltette az új tanítónőt, elújságolta, hogy e nap tiszteletére vettek az operába jegyet az Alvajáróba (nagyon elmés, ötletes volt a címe, mert csakugyan nagy fáradságomban végigaludtam az egész előadást).

Kezdtém érdeklődni az ebéd iránt, a tűzhelyen azonban csak befőttes üvegek gőzölödtek.

– Nagyon éhes vagyok, mamuskám, mi az ebéd?

Mama oly tüzes gazdasszony volt, hogy csaknem szentségtörésnek tartotta munkaközben az evést. Kissé furcsa elve volt: Aki dolgozik, az ne egyék. Bizonyára úgy érezte, hogy a munkának szentelt minden energiánk nem is engedi szóhoz jutni a gyomrot. Én azonban, bár nem mertem a megvetett gyomor jogainak védelmére kelni, mégis oly átlátszó célzatossággal szimatoltam mindenfelé, hogy végre, csakhogy lerázzon a nyakáról, odaszólt:

– Te úgyis szegény tanítónő vagy már, éppen jó lesz neked az a liptai túró az ebédlőasztalon. És csakugyan, első diplomás ebédem a „szegény tanítónő” jegyében folyt le.

Kezdték azonban észrevenni, hogy ha valaki hátam mögött szól hozzám, nem reagálok. Eleinte nem vették komolyan, mert sohasem volt bajom a fülemmel és most sem fájdtottam. Jó idő múlva mégis látták a hihetetlen dolgot, hogy Ida nem hall oly jól, mint azelőtt.

Erre nagy lett az ijedtség! Most már nem vették oly sztoikusán a dolgot, hanem cipeltek egyik orvostól a másikhoz; felvittek Bécsbe a leghíresebb tanárokhoz és ma is emlékszem, mily lesújtva lépdeltünk le a lépcsőn a híres Gruber tanártól, aki az ő szolid, megnyerő modorában a következőket jelentette ki:

– A lányka túlfeszítette idegzetét és a nagy adagokban szedett khinin a hallóideg megvastagodását idézte elő. E baj gyógyíthatlan! Imádkozzanak, hogy állapota ne rosszabbodjék. Itt kezelés nem használ, hanem, kislányom, magának kell magát gyógykezelni! Ne kerülje az embereket, ne szégyellje ezt a bajt, amiről nem tehet. Gyakorolja

folyton a fülét! Járjon társaságba, mint eddig, füleljen erősen a színházban, koncertben, ezzel talán megőrizheti jelenlegi hallását.

A derék professzornak igaza volt. Szüleim nem bírtak ugyan belenyugodni és folyton cipeltek orvosokhoz egészen férjhezmenésemig, javulást csak az illető specialista erszénye konstatált. Ellenben engem talán élénk, tudvágyó természetem is ösztökélt arra, hogy mindig füleljek és szenvedélyes zenész létemre fülemnek folyton volt dolga; akár az otthoni zongorázás, akár a trió, vagy négykezes, lapról-játszás ugyancsak igénybe vette. Ennek köszönhettem, hogy bár az idős kor beálltával természetesen rosszabbodott hallásom, de a rettegett süketség máig be nem állott.

És mennyi előnyét fedeztem fel lassacskán ennek a bajnak! Úgy érzem, hogy ez terelt a belső, kontemplatív lelkiéletre; ez tartott vissza attól, hogy a társadalmi örömeket hajhásszam és egészen elmerüljek a léha, könnyű sikereket nyújtó életmódba.

Meglehetősen jó társalgó volnék és értek hozzá a leghallgatagabb embert is beszédre bírni, mert sohasem azt a témát dobom be a társalgásba, amely csak engem érdekel, a másik pedig nem jártas benne, hanem azt, amihez ő ért és amit ő kedvel. Ha aztán látom, hogyan bontakozik ki minden benne szunnyadó érték, milyen jól érzi magát egy őt értelmesen hallgató ember társaságában, csak természetes, hogy én is jól találom magam és társalgásunk mindkettőnk számára hasznos volt.

Már most, ha birtokában lettem volna egy éles fülnek, a társalgást a virtuozitásig vittem volna. L'art pour l'art! Vajon nem kapott volna el a sok könnyű siker? Vajon nem léha emberszólás, pletyka, intrika labirintjébe tévedtem volna? És még egyet! Azt mondta egyszer egy ötletes asszonytársam:

– Áhá, Ida! Most már rájöttem, mért vagy te olyan jólelkű! Mert nem hallod azt a mi sok rossz beszédünket!...

Legfájdalmasabban nélkülöztem Prohászka püspök szentbeszédeit, mert ezelőtt húsz évvel még figyelemmel kísérhettem. Mikor ezt elpanaszoltam drága szent püspökatyánknak, ezen is tudott segíteni. Meghívott, hogy amíg ő lelkigyakorlatot tart Fehérvárott, legyek az ő vendége! A többi aztán ment. Az Oltáregylet elnöknője, Szögyény-Marich Júlia, Alba első hölgye, akit hódoló tisztelettel övez az egész város, nekem adta a legjobb helyet szorosan az előadó-asztalka lábainál. Én aztán püspök atyánk engedelmével rátettem hallókészülékem hangfogóját és mikor hosszú idők múltán először hallottam megint tisztán a csodálatos előadást, a felséges gondolatokat, csurgó könnyek között rebegtem magamban: Hiszen ez csupa filozófia! Ehhez mi nem is vagyunk méltó hallgatók.

Az ő bámulatos lelki finomságához, – amilyent még emberben nem tapasztaltam – tartozik, hogy égigszárnyaló gondolatmenete közben is volt gondja, hogy a törékeny kis hallótelep le ne csússzék az asztalkáról. Hogy mennyi gyöngéd figyelemmel viseltetett egy szegény nagyothalló asszony fogyatkozása iránt, elég például felhoznom, hogy ebéd közben is folyton ügyelt, hogy ki ne maradjak a társalgásból és ha valakinek beszélgetését nem értettem, ő sietett azt tolmácsolni. Végre is elővettem a jobbik eszemet (magyarul tapintatnak hívják) és bejelentettem, hogy pedig eztán nem eszem a püspöki asztalnál, hanem nővére szobájában, aki nagy testvére iránti szerető gondoskodásában páratlan volt.

De hol voltam én tizenötéves koromban a vallástól! Azon szerencsétlen korban dagadozott az ország a liberalizmustól! A vallásosság annyira le volt nézve, hogy az előkelő körök csak egy-egy híres egyházi szónokot (Haynald bíboros) mentek meghallgatni, mert divat volt, vagy egy-egy szép zenészmise muzsikáját élvezték. Az iskolákban a tisztelendő volt talán az utolsó személy, az ő tantárgyát még a legkötelelességtudóbb tanuló is ímmel-ámmal böngészte. Én például minden leckémet jól megtanultam és lelkendeztem, hogy felelhessek (épen ezért ritkán hívtak fel), de úgy éreztem, hogy a *Hittant nem illik megtanulni*. Valljuk be, az Egélytan, kivált ahogy az iskolában tanították, igazán nem az Isten útján volt. A Nőképző Egyesület egy akkor divatos fiatal belvárosi káplánt kért fel hitoktatónak. Ma is

előttem áll göndör fekete hajával, piros, húsos ajkaival. Nem ő volt a hibás, csak nem volt benne semmi, ami bennünket, serdülő lányokat szent hitünk felé terelt volna. Voltak még osztályunkban gazdag bankárlányok, akik okosabbak és tájékozottabbak valának világi dolgokban, tehát szíves készséggel világosítottak fel katolikus hitünk „tévtanairól”. Szóval hittanóráinkban az a virtus honosodott meg (szégyellem leírni), hogy az a helyre leány, aki a vallásórát bevezető hangosan elimádkozott Miatyánk alatt mosolyra készteti a tisztelendőt.

Én ebben mester voltam! Nem kellett egyéb, mint erősen fixírozni a fiatal papot és vastag ajkai ellenállhatatlanul mosolyra szélesedtek.

Ha most elszörnyűködöm magamban és kérdelem: Hát egy szikrája se volt lelkedben az istenfélelemnek? Azt kell felelnem, hogy kellett lennie, mert arra is emlékszem, hogy mikor az öreg protestáns igazgatónő maga köré gyűjtötte este a protestáns növendékeket és saját szavaival imát mondott, én szerettem a háttérben végighallgatni és szomorú irigységgel gondoltam: Mért nem születtem én protestánsnak, akkor én is vallásos lehetnék! És elhatároztam, amint nagykorú leszek, áttérek az ő vallásukra, mert íme, amely tanárunk kiváló, az mind a református vagy lutheránus gimnáziumból jön, amely tanárunk pedig közepes (ó mily jó kritikusa tanárainak a tanuló), az mind a katolikus gimnáziumból való.

Olvasmányaim? Faltam, ami kezembe került; nyáron még a kalendárium vásárait is végigvettem, csak hogy betűt lássak. De tudja Isten, hol voltak a vallásos lélekből fakadó könyvek? Tán nem is voltak, vagy tán olyanok voltak, amelyektől már gyermekkoromban megcsömöröltem, mert három sor eseményre harmincsornyi ima következett és különösen a gyermekkönyvnek szánt „Szent Genováva története” fuldoklott a sok imában!

1877-ben megvette atyám Nagybáródon, Bihar megyében a Nábráczky-féle birtokot. Átvételére magával vitte az akkor tizenhároméves Ida lányát. Gyönyörű vidéken, a Sebes-Kőrös völgyében fekszik a nagy oláh falu, melynek a Királyhágóhoz vezető országútja mentén van a nemesi kúria. Nagy gyümölcsös, szép fenyves veszik körül a parkszerű kertet és tornácos házat, előtte széles patak folyik, partjainak égerfás, árnyas sűrűjében majd öles páfrányok hajlongnak. A fővárosi és rákosi homok gyenge vegetációjához szokott, piacon vásárolt gyümölcsöt ismert gyermek belekábult a természet e pazar pompájába. A közel harmincholdas belsősegen keresztül-kasul folyó patak, a rengeteg érett gyümölcs, amely piroslott az égig érő fákon, de amelytől óvakodni kellett, mert ha egy-egy *fontos alma* félkilós súlyával leesett a fáról, bizony betörhette volna az ember fejét. Odább ősi diófák földreboruló ágakkal; alattuk terítve a zöld ruháját levetni készülő érett dió. Istállókban a címeres ökrök, szelíd tehének, hintós lovak, a patakokban rák és pisztráng, nagy udvaron a gyönyörű kilátás a koszorúban álló bihari hegyekre, mindez a tündérvilág egy nagy gondolatot érlelt meg bennem.

Leültem a sok szaladgálástól kifáradva, a sok almaevés- és diószedéstől boldog elragadtatásomban a szérűskertben egy nagy boglya tövébe, mert onnan esett a legszebb kilátás és – ábrándozni kezdtem!

– Én nem megyek soha sem férjhez! Én ennek a tudatlan, hátramaradott oláh népnek leszek a gondviselője. Megkérem apuskát, ha kijártam minden iskolát és már vénlány leszek, engedje meg, hogy én itt a birtokon lakjam, aztán Vasárnapi iskolát nyitok; kötni, varrni, olvasni tanítom a kis oláh lányokat.

És ezt az akkoriban még alig-alig ismert szociális érzést megint csak drága apámtól örököltem, aki az ő népének igazi atyja lett. Magyar alig lakott Bihar megye keleti határán. Rév ugyan részben magyar község volt, de a Báródságon csak eloláhosodott magyar, köztük sok bocskoros nemes lakott az oláh tengerben. És az oláhság hű és engedelmes volt irányában. „*Domnule Nagyságos*” volt a neve. Ő volt a közbirtokosság elnöke, különösen gondjaiba vette az iskolaszéket és igyekezett az oláh apákat gyermekeik iskoláztatására szorítani. Természetes, hogy az oláh pópák és dászkálok értelmi nivóját nem volt módjában nevelni, hiszen olyan tudatlanok, elmaradtak voltak; otthonukban egy szobában laktak

sertéssel, kecskével és saját szememmel láttam, amidőn a fiatal oláh pópa legeltette a teheneket.

Az egyik évben a nagy szárazság miatt még ez az áldott üde vidék sem bírt kellő mennyiségű szénát gyűjteni marháik számára. Sorban hozták apám elé teheneket, ökreiket, vegye meg, úgy sem bírják kiteleltetni, most még van rajtuk egy kis hús. Apám igen jó üzletet köthetett volna a megszorult emberekkel, ehelyett azonban rájuk kiáltott:

– Hát aztán, ha én most megveszem a marhátokat, amit persze hamarosan elpálíngáztok, mivel fogtok tavasszal szántani?

– Azt már a jó Isten tudja – siránkoztak a bocskoros Tógyerek meg Gligorok – de mit csináljunk, ha nincsen semmi szénánk.

– Hát tudjátok mit! Én nem veszem meg a marhákat, de adok nektek kölcsön apránként annyi pénzt, hogy soványán kihúzzátok velük a telet; a tavaszi napszámból pedig levonom.

Mi akkor csak mosolyogtunk, ha a vérszomjas, izgága oláhokról hallottunk. A mi oláhjaink és tótjaink kezesebbek voltak a báránynál. Hordták be kedveskedve a finom pisztrángot, fűszeres gombát; Mojszi bácsi, az erdőkerülő szelíd őzikét hozott. Ő majd ötven évig szolgálta a Nábráczkyakat, úgyhogy meghatva olvastuk atyánk végrendeletében, hogy a Mojszi-családot nem szabad a Mojszi-erdőből (róluk is nevezték ezt az erdőrészt) kitenni, mert egy telkét a rajta álló házzal nekik ajándékozott hű szolgálataikért.

Megoldotta ő a földreformot is a maga jószántából. Báródi birtokunk egyik erdeje Szilágy megyével volt határos. Onnan jött a sok tót napszámos, óraszámra gyalogolva, míg munkahelyére ért. Megegett a szíve a mindennapi erőpazarlásokon, kihasított erdejéből egy jókora területet, felosztotta házhelyekre, kimérte napszámosainak; ezek a kidöntött fákból házat építettek maguknak és telket-házat bizonyos számú napszámmal szolgáltak le a földesúrnak, – nekünk, lányainak pedig hordták kedveskedve a zamatos számócát, meg a gombát.

Az Isten kegyelmes volt az ő hű szolgálójához! 1917 novemberében, az összeomlás küszöbén, halt meg. Ahogy ő kérte mindig a Mindenhatót, ne kelljen soká ágyban sínylődni, hanem dolgozhasson utolsó órájáig, három nappal halála előtt, nyolcvankétéves korában még elnőkölt a vármegyei kórházépítő bizottság ülésén, hazamenet meghűlt és az aggok szelíd halála, a tüdővízenyő oltotta ki nemes életét. Utolsó órájában megáldotta otthonlévő gyermekeit (két fia még harcolt, a harmadik már hősi halált halt) és visszaadta nemes lelkét Teremtőjének. A családtagok már kimerültek a többnapos virrasztástól, én kértem ki magamnak ezt az utolsó éjszakát. Mikor magamra hagytak és a fiatal ápolónő is elaludt, akkor hálát adtam az Istennek, hogy enyém, egészen enyém a drága apa utolsó éjjele. Mintha ő is érezte volna gondolataimat, minduntalan magához intett, szólni már nem tudott és megcsókolt. Én pedig imádkozva boldognak neveztem magam az Isten előtt, hogy ilyen apát adott, ennyi szeretetben volt részem és hogy soha, de soha nem jutott eszembe az örökség, nem kívántam, nem türelmetlenkedtem, hogy hozzájussak.

Nem is jutottam hozzá sohasem!

Mikor apa a hetvenes évek végét tapodta, érezte aggkora fáradtságát, neheze esett a gazdálkodás. Fiai, ki erre, ki arra kereste kenyerét, mint mérnök, orvos, katona, vegyész, tehát nem számíthatott segítségre; kedvező ajánlat is érkezett, eladta tehát a szép birtokot, erdősegeket akkoriban igen szép áron. Mivel pedig a vételár több éven át törlesztődött, a háború kitörésétől kezdve a fölvelt pénzt, mint jó hazafi, mind hadikölcsönre jegyezte. A váradi házat is sietve kellett eladnunk, mert már az oláh prefektus akart beköltözni és attól házbért követelni kockázatos dolog lett volna, így most is ott van az egész hatalmas összegű hadikölcsön egy nagyváradi bankban és mi, boldog örökösök, nem is merünk érte jelentkezni, mert lombardkölcsön is lévén rajta, még minekünk kellene meglehetősen összeget fizetni.

Tehát mégis neki, a bölcs apának lett igaza, mikor Sztranyavszky Nellinek azt üzenté, hogy szegények vagyunk.

És vajon, ha a gazdag emberek receptje szerint nevelődtünk volna, micsoda küszködés, lelkiemeghasonlás szakadt volna ránk az elkövetkező nehéz időkben!

4. Ida férjhez megy. A háziasszony és anya küszködése

Második lány voltam, Irma az idősebb. Ő tehát, amint elvégezte iskoláit, a szokott recept szerint varrni tanult, zongora- és énekórákat vett, amellelt készülődött bálozni.

Ida még a gyermekszobához tartozott, dacára tanítónői vizsgájának, így hát megengedett neki, ha akar, még tanulhat tovább. Mivel pedig betű és kotta irányában mindig telhetetlen volt az istenadta, ellenben semmi kedve sem volt a házi foglalkozásokhoz, bölcsen úgy osztotta be dolgait, hogy hétfőn, szerdán, pénteken a Zenedében várta őt a zongora, olasz nyelv és összhangzattan; ellenben kedden, csütörtökön, szombaton adódtak az énekleckék. Megtörtént azonban, hogy egy kisebb koncertbe felkérték az ő közreműködését, amit a hiúságukban kellemesen érintett szülők szíves-örömmel megengedtek. Megismerkedett ott Báthory Nándor főreáliskolai tanárral, akinek, komoly, tudományos ember léte, megtetszett az eleven, naiv fruska. Ida tágranyílt szemmel bámulta az első eleven tudóst, aki elébe került és otthagya szeleburdi táncosait, csak a tanár úr magyarázatait hallgatta. Mikor aztán kiderült, hogy Ida lelkesedik az ásványtanért, a bál után harmadnapra egész kis ásványgyűjteményt kapott és igen alapos magyarázatokat hozzá, amelyek betetőzéséül három hónap múlva a tanár úr bejelentette Idának, hogy holnap délután beszéde lesz a papával!

Ida erre mégis csak megszeppent. Ő nem volt elkészülve arra, hogy a férjhezmenés ily hamar megy. Hát még mikor apus korábban jött haza hivatalából és sürgette a tálalást, mert Pécelre megy bort lehúzni! Az a pincegazdaság, amit édesapám üzött, boldogságra hangolta volna a legcsökönyösebb antialkoholistát. Neki mindig volt szőleje, mintaszerűen felszerelt pincéje, tisztán tartott hordói, de a bor ... mindig megitta sajátmagát. Apa ugyanis alig ivott, dáridók se igen folytak a sok kisgyermekes háztájon; a bor azonban szorgalmasan párolgott, a hordót mindig fel kellett önteni, nehogy virágos legyen a bor, a többi magától következik.

Tehát épen a borlelész nagy napja volt! Hogyan adjam én már most tudtára szülőimnek, hogy kérő közelg? Nagy szívdobogás között lopakodtam be apa szobájába és mivel az útikészülődések már előhaladt stádiumban voltak, minden előkészítés nélkül kidagoltam:

– Tatuskám, maga ma nem mehet Pécelre!

Apa megdöbbenve nézett rám, hogy én ilyen merész hangon közeledem hozzá. A drága, ha kissé felindult, nagyon szúrósan, szinte kancsalul tudott nézni. Most is ily szúrósan nézett rám, de én már nem vártam a szavait, hanem hangosan sírva nyakába borultam:

– Mert férjhez megyek! Mindjárt itt lesz Báthory!

– Mari, Mari! – kiáltott apus ijedve – gyere hamar, mit beszél ez a gyermek?

Mama beszaladt, közrefogtak és az volt az első kérdésük:

– Te szerencsétlen, hát már most mit csinálsz?

– Férjhez megyek – rítam csökönyösen – mert nagyon szeretem a tanár urat.

A tanár úr is megjelent a végszóra és szüleim még magukhoz sem tértek a meglepetéstől, már menyasszonylányukat ölelték a keblükre.

Vőlegényemnek egyik első kívánsága az volt, hogy már most maradjak ki az iskolából és különböző tanfolyamokból, mert ő restelné, hogy neki iskoláslány a menyasszonya. Mire mama azzal duplázott rá:

– Ha már iskoláslánynak udvarolt, várja meg legalább a menyasszonya tizennyolcadik évét. Erre aztán megegyeztek, hogy áprilisi születésnapom után májusban legyen az esküvő!

* * *

Mindez így a valósághoz híven elmondva, nagyon szép és megható, de az élet is beleszól! Egy tizennyolc éves lány még oly gyermekes, oly kialakulatlan, oly éretlen; hogyan vegye magára máról-holnapra a háziasszony és anya nehéz gondjait. Hiába kezdtem én már másnap a szakácsné mellett lábatlankodni a konyhában, mégis-mégis rettenetes nehéz volt a gyermeknek felnőttet játszani. Előrelátó édesanyám nagyon ügyes mindenest fogadott mellém, aki tetszése szerint tett-vett a házban, én pedig félő tisztelettel bámultam ténykedéseit. Egyszer a férjem borjúvesést szeretett volna ebédre. Óhaja parancs volt a gyerekasszony előtt; meghozatta tehát a borjúvesést, de hogy azzal mit kell csinálni, meg kell-e verni, meg kell-e főzni, avagy pácolni, abban tanácstalanul töprengett. Végre feltalálja magát. Nyugodt méltósággal kiadja a parancsot:

– Ma borjúvesés legyen! – és azzal uszályos slafrokjában besétál az ebédlőbe, be is húzza az ajtót, de nem egészen, mert hasadékan kémleli: megveri-e a pecsenyét a szakácsné, avagy megfőzi. És a műveletet végiglesve, levonja magának az axiómát: a borjúhúst, úgy látszik, nem szokták megverni. Aminek következménye lett, hogy egy nagymosás alkalmával, biztos lévén dolgáról, borjúszületet hozat, aztán leküldi a szakácsnét a mosókonyhába, mert ma ő főzi meg az ebédet. A szakácsné sunyi mosollyal indul a pincébe, Ida pedig levetvén pompás uszályos pongyoláját (akkoriban minden gyerekasszony gyönyörűsége), nekiáll a tűzhelynek.

Hazajön a férje, túl boldogan látja, az ő cicája hogy kipirult a konyhában és gyanútlanul ül az asztalhoz.

Első fogás egy bizonytalan színű lőre. De igen híg!

– Mi ez lelkem?

– Köménymagos leves. – Azzal megkóstolja és elfintorítja arcát:

– Bizonyosan elfeledtem megsózni – mentegeti magát. Hamar elviszi a „melegített Dunavizet”, ahogy a férj később jellemezte az ilyen kotyvalékot és diadalmasan hozza be a borjúszületet, amely sütés közben csodálatos módra görcsösen összezsugorodott. A férj eszi-eszi, jó fogai vannak; nem szól se jót, se rosszat, Ida pedig megzavarodva állapítja meg magában, hogy, úgy látszik, a borjúhúst mégis csak meg kell verni, mert ez a szület oly puha, mint a csizmatalp. Egy jólelkű szomszédasszony világosította aztán fel Idát:

– Kedvesem, mikor hogy!

Amire Ida még jobban kétségbeesett a borjúhús bonyodalmaiban.

– Van rá eset – folytatta Melly néni – hogy például a borjú szegjét megtöltjük, akkor, ugye, nem verjük meg, mert a már előbb begyömöszölt töltelék kipaskolnánk belőle.

– Ahá! gondolta Ida örvendezve, a logika már segít.

– Viszont a születet a comb bőre vonja be, az a forró zsírban összeugrik, azért lett a maga születéből csupa gombóc. Tehát a születet meg kell tisztítani minden bőrlebenytől, minden inától (mert az még gonoszabb) és aztán jól kiverni, besózni, lisztel behinteni, forró zsírban tálalás előtt kisütni és azon frissiben betálalni. Akkor olyan lesz, mint a vaj!

Alighogy belekóstoltam a háztartás vezetésébe, megjött az első fiacskám! Nagy volt az örömem, de kíséretében mindig ott volt a remegő gond: Hogy merik rám bízni ezt az élő kis testet, mikor még nemrég egy jóra való ibriket is féltett tőlem az anyám, mert: „Szeles vagy, eltöröd!”

A kisfiamat ugyan nem törtem el, de szegényke eleget szenvedhetett az én túlzó anyai gondomtól, amely néha szörnyű utakra tévedt.

És a jó nénik és az ő jó tanácsaik! Emlékszem, egyszer a rózsás ujjacskán fehér pontot látok. Elefánttá nőtt a szűnyog és szaladtam egy közeli jó nénihez:

– A fiamnak fehér pont van a kisujján, mit csináljak vele?

– Ahá! Bizonyára gyűlik! – felelt az okos néni. – Fürösztés közben dugja be kezecskéjét forró vízbe, mindjárt abbamarad a gyűlés. Ma is végigfut rajtam a hideg, ha eszembe jut, mint

mártottam be a kis rózsás ujjakat a bugyogó forró vízbe; milyen kétségbe esetten sikoltzott a csecsemő és mennyire megrendültem, mikor megláttam a szinte megfőtt kezecskéről foszlányokban csüggni a bőrt...

Háború előtt Londonban voltam és ott a White City angol parkjában nagyon mulattatónak ajánlották az „Elátkozott kastélyt”, nézzem meg! Sötétes, barlangszerű nyíláson kellett bemenni; a szűk sikátor mentén karfa húzódott. Amint óvatosan lépdeltünk befelé, egyszerre csak lábunk alatt megindult a föld. Ijedten kaptunk a karfához, az is mozog, kisiklik a kezünkől. Szóval akármit csináltunk, akármibe kapaszkodtunk, nem volt biztos semmi, minden cserbenhagyott, úgyhogy majdnem holtraválva kecmelődünk ki az elátkozott kastélyból. Ez a vaskos angol humor!

Ilyenféle érzéseim voltak gyerekasszonykoromban. Nem volt biztos talaj a lábam alatt, csak tapogatództam és minden jó szándékom mellett sem tudtam kötelességeimnek úgy megfelelni, ahogy magam elé tűztem. Néha még én is, a hitetlen, Istenhez fordultam a következő imával:

– Édes Istenem, taníts meg rá, hogy meglássam, mikor piszkos az ablak? Mikor kell a fehér ajtót mosni?

Huszedik születésem napján, Húsvétvasárnap, megszületett a második fiam, a kalligrafikus Károly, aki a Széchenyi-könyvet pingálta át. Most már két gyermeke, megnagyobbodott háztartása volt a gyerekasszonynak. Egyedül este, mikor már a gyermekek nyugovóra tértek, kezdett lelke megpihenni. Zenekedvelő sógora, kivel egy házban laktak, feljött a lányával zenélni. A két fiatal teremtés négykezeset játszott, a sógor hegedült és lassan-lassan az idők hosszú során átvettük csaknem az összes klasszikusokat; majd a filharmonikusok koncertjeiben előadott zenekari művek partitúráját játszottuk át, mielőtt a hangversenyekre mentünk és akkor jöttem rá, hogy a zene sem adja oda magát könnyedén; aki igazán érteni és élvezni akarja, annak nagy és nehéz tanulmányokat kell folytatnia, újra és újra kell próbálgatnia, amíg megnyílik a hét lakat és kitárul a kimondhatlan élvezetek kapuja.

Hát még a Wagner-operák! Amelyek akkoriban még a „jövő zenéje” voltak. A behízelt melódiájú olasz operák, az érzelmes német áriák, a kristálytisza harmóniájú, égiderűjű Haydn-ok, Mozart-ok és Beethoven-ek után ez a forrongó, a szenvedélyeket felkavaró, az idegeket szinte túlfeszítő, motívumoktól terhes „végnélküli melódia”, amelyben a tulajdonképpen melódiához nincsen egy hang sem hasonló, oly nehéz probléma volt, amely két táborra osztotta a zenevilágot.

Az öregebbje, a klasszikusokon felnőtt konzervatív elem sehogysem akarta, talán nem is bírta bevenni ezt a képrombolást, amely felrúgta az eddig csálhatatlannak hitt szabályokat; kidobta az operából az édesbájos melódiákat, még az impozáns karokat, pompás felvonulásokat is mellőzte, – sőt képes volt a közönségre olyan operát erőszakolni, amely csaknem végig elsötétített színpadon játszik és nincsen több egyszerre a színpadon soha egy vagy két személynél (Walkür).

Mikor először nekiültem a Nibelungen-trilógia tanulmányozásának, mindjárt láttam, hogy elsőbbit a motívumokkal kell tisztába jönnöm. A felséges Walhalla-motívumát, a Rajna kincse tragikus tónusú motívumát, a hableányok bűbájos hangjait átjátszottam nem egyszer, hogy fülemben maradjanak, – aztán Wagner alliterációktól ódonzamatú verselését a zenével együtt átvettem, ő akkor boldogan szárnyaltam a hangok szép birodalmában. Ekkor jöttem rá, mégis Wagnernek van igaza, mikor azt hirdeti, hogy a cselekmény elválaszthatatlanul kell, hogy összeforrjon a zenével, mert nem komikus-e a régi olasz operában, mikor egy gyönyörű, olvadékony kvintettben ugyanazon melódiára más-más szöveget énekel a gróf, aki átkozódik, a szerelmes primadonna, aki ájuldozik, a buffó, aki a kezét dörzsöli és a lírai tenor, aki olvadozik. Ezzel ellentétben Siegfried gyászindulójában (Istenek alkonya) a megrázó hangokban az egész germán vadon dübörög és a sorban felvonuló motívumokkal, amelyek Siegfriedet jellemzik, a természet siratja hőseit!

Úgy látszik, Wagner zenéjének megértéséhez akkor még valami különös érzékének kellett lennie az embernek. Tízéves koromban szüleim felvittek Bécsbe. Az operában Lohengrint adták. Mint szorgalmas újságolvasó, elég tájékozott valék Wagner irányában, operáit azonban nem ismertem. Szerencsémre szomszédom, egy zenekedvelő pap szövegkönyvet tartott a kezében, amelyből én, mint egy kakadu félrepislogva, szóról-szóra kísérhettem az előadást (akkor még, úgy látszik, nem sötétítették el a színpadot).

Óriási hatással volt a gyermekre ez a reveláció. Elza elénekli vízióját, hogy Isten egy hattyú által vont csónakon küldi megmentőjét, aztán gyermeki bizodalommal könyörög a császárnak, hirdessék még egyszer az Istenítélet felhívását, mert a lovag már közeleg, de messzi az útja. És a legfeszültebb várakozás közepette egyszerre csak ó mily remek zenével interpretált csodálkozó moraj hangzik a tömegben, amely hullámzatosan erősödik – és feltűnik az ezüstvértetű lovag. A tömeg ujjong, Elza térdreborul előtte és az égis csapkodó zene hatalmas záróakkordban végződik! A függöny legördült, én pedig fölugrottam helyemből és határtalan felindulásomban zokogva tártam ki karjaimat.

E jelenet ellenlábasra gyanánt, mint kuriózumot hozhatom fel, hogy már meglelt asszony koromban, férjemmel, aki szintén zenerajongó volt, jelen voltunk a nagy Wagner-dirigens, Nikisch Arthur „A nürnbergi mesterdalnokok” premierjén. Én rendületlenül tapsoltam és lelkesedtem, természetesen hosszú hetek alapos tanulmányozása után. Másnap találkozom az utcán az öreg Ábrányi Kornéllal, az ország első igazi európai értelemben vett zenekritikusaival, aki elsőnek hirdette Magyarországon Wagner nagyságát. Áradozásaimra azt felelte:

– Kedvesem, ha maga azt állítja, hogy a tegnapi ötórás előadást hattól tizenegyig őszintén végigélvezte, akkor vagy magát, vagy engemet akar becsapni.

– Magyarazza e kijelentését, hogy ő már akkor öreg, hamar kifáradó ember volt, – ma tán én sem igen mernék vállalkozni ily nehéz zene öt óra hosszat tartó élvezetére.

Csodálatos ellentétek zajlottak lelkemben! Nem hittem Istenben, misére sohasem jártam, de az egyházi zene rendkívül vonzott. Kiírtam magamnak a szentmise latin szövegét és figyeltem zenei interpretációját. Nem egyszer a Sanctusnál, mikor a kórusok és harsonák háromszor zúgták Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Zebaoth, megremegett a lelkem és térdre borultam a titokzatos hatalom előtt. Mikor Beethoven Missa solemnis-ét és Liszt Esztergomi miséjét tanulmányoztam, kitárult előttem a mennyország kapuja és láttam a szeráfokat! Bizonyára az ily benyomások puhították a megátalkodott szívet Isten megismerésére.

Előbb azonban még sokat kellett tévelyegnem és még többet szenvednem.

A misék után a requiemek kerültek sorra. Cherubini requiemje volt az első, utána a bűbájos, megható Mozart-requiemet vettem át, amelyet a mester, mint Munkácsy oly szépen megfestette, halála előtt fejezett be. Legjobb életírója, Schurig meghatóan írja le, hogy halálos legyöngülésében, midőn hívei körülvették, elhaló hangon szólalt meg:

– Csak egyszer hallhatnám e művemet!

Az egyik rögtön zongorához ült, került a környezetből tenorista, basszista, szopránhang is, csak az alt-szólamra már nem futotta. Ezt hát a mester magának vállalta és karosszékeiben halkán intonált, kezével a taktust verve. Fátyolozott hangja hamar elnémult, a résztvevők éneke zokogásba csuklott, lelke tán már fenn járt Isten trónja előtt, mire az utolsó akkordok elhangzottak ...

* * *

Azt kérdezte tőlem egy nagy zenebarát egyszer:

– Hallotta-e már Mozart Requiemjét a templomban?

Tagadólag intettem.

– Irigylem azért a gyönyörűségért, amikor először fogja hallani – volt a válasz.

Alig vártam december hatodikát, Miklós napját, mikor a dúsgazdag Kasselik, régi pesti építész, végrendelete értelmében a belvárosi főtemplomban minden évben előadják. Felvonul a sok zárda, árvaház, Vakok intézete, akiknek jótékony hagyományozója volt, özőnlík a közönség és a megerősített ének- és zenekar kezdi a bevezető rész fugáit.

Én, partitúrával ölemben, a latin szöveggel kezemben, mély figyelemmel kísértem az előadást. Az énekkar által előadott nehéz fugák meggyőztek arról, hogy Mozart nehéz feladat elé állította az előadókat, midőn ennyi koloratúrát kívánt tőlük. Felfüleltem, midőn észrevettem, milyen mesterien jellemzi a vergődő lelket, amely félve-remegve áll Isten színe elé, reszket az Úr hatalmától (Rex tremendae majestatis) megszólalnak a végítélet harsonái (tuba mirum, spargens sonum) és a lélek elpanaszolja nyomorúságát (quid sum miser) és emlékezteti az Isten fiát, hogy értünk halt meg (Recerdare Jesu pie). Ekkor halk, szaggatott arpeggio-kíséréttel, amely piheg és fuldoklik, mint a zokogó gyermek, egy búbajos dallamban sírja el a Lacrymosát, a könnyek napját... és én, beletemetve fejem az imazsámolyon előttem fekvő kottába, éppen oly fuldokló zokogásba törtem ki, mint ahogy Mozart lángesze a megrendült lelkekről elképzelte.

Nemsokára nagy és mély benyomásom után a filharmonikusok, akiknél bérletünk volt, Berlioz hatalmas requiemét tüzték ki egyik koncertjükre. Sógorom rögtön megvásárolta a drága partitúrát (a francia és olasz modern zeneművek nálunk csak drága kiadásban kaphatók, míg a klasszikusok egész birodalmát potom áron megveheted a Breitkopf- és a Peters-kiadásokban). Nekiültünk a zongorának, de oly idegenszerű, oly szövevényes volt a Mozarté után, hogy bevallottuk magunknak, hogy nem értjük.

De a hangverseny estéjén! A némán elzárkózott hangjegyek megelevenedtek, fülünk megnyílt és a Tuba mirum, spargens sonum-ban valóban a végítélet zúdult ránk. Megszólalt a világ négy tájékaról az arkangyalok harsonája és oly hangtömeg hömpölygött el fölöttünk, amilyent még nem hallottunk.

Berlioz ugyanis elrendeli a partitúrában, hogy negyvennyolc trombitát és kürtöt kell széjjelosztani az előadóterem négy sarkába és azoknak a magasból (a karzatról) kell felharsanniuk.

5. Kezdődő önképzés. Olvasmányaim

Férjem a belvárosi főreáliskola igazgatója lett; elhagytuk tehát a Ráday utcai rokoni házat, ahol a Báthory-rokonság körében oly jól éreztem magam és beköltöztünk a szűk Reáltanoda utca magas házai közé, ahol csak háztetőt lehetett látni, és ahol ősztől tavaszig nem tudhatta az ember, milyen évszak van. E milió és a nagy lakás magányossága egy ideig nyomta érintkezéshez szokott természetemet, akkor még nem tudtam, hogy erre is szüksége volt lelkemnek. A fiúk nőttek, iskolába jártak, aztán jöttek a házitanító, zongoratanár, nyelvmester; este feladataikat csinálták; férjem szobájába vonult, én hát a nagy ebédlőt választottam magamnak tanyául és a korai vacsora után az est hosszú óráiban elővettem tanulmányaimat.

A báródi birtokról bőven el voltam látva a híres jó erdélyi nemes almával. A sok alma közt mindig kezdett egyik-másik romlani, azt sürgősen, soron kívül meg kellett enni. Férjemnek megvolt a maga esteli bora, a fiúknak mindig került valami változatosabb csemege, nekem kellett tehát magamat feláldoznom és pusztítani a beteg almákat. Meghámoztam jó csomó almát, kivágtam a hibását, az asztal közepére tettem egy tányérnyit, aztán körülraktam magamat könyveimmel, jegyzeteimmel és este 11 óráig enyém volt a világ.

A belvárosi reáliskolának kitűnő tanári kara volt. Riedl Frigyes, a későbbi egyetemi tanár (Gyulai utóda) és még kiválóbb esszéista ott tanított. Mikor megtudtam, hogy szépírást is tanít, felháborodva tiltakoztam előtte, hogy egy Riedlnek szépírást osztanak ki. Ő azonban tréfás könyörgésre fogta a dolgot:

– Az Istenért, ne szóljon az igazgató úrnak! Legkedvesebb tantárgyam! Felment egy nagy csomó dolgozat-javítástól.

És hogy hallgatásra bírjon, hordta nekem a legértékesebb olvasnivalót, amit talán az ő tanácsa nélkül sohasem ismertem volna meg.

Elővettem a lánykoromban folytatott műtörténelmi tanulmányokat, ő adta kezembe a barbizoni mester, Jean François Millet levelezését, amelynek olvasása közben aggódva néztem a fogyó lapokat, mert mi lesz velem, ha e könyveket kiolvastam?

Ez a mélyen beletemetkezés egy könyvbe, annak legmagasabb értékelése!

Mikor aztán visszaadtam neki a könyvet és áradozva köszöntem, feltűnt, hogy ő nem méltatja úgy, mint én. Csodálkozva kérdeztem:

– Nem tartja oly kiváló értéknek, amilyennek én ítélem.

– Nem a könyvben van a hiba, asszonyom – felelte szégyenkezve – hanem énbennem, aki még nem olvastam el.

És azzal nyitott be a tanári szobába, amint később mesélték nekem az urak:

– Ez az asszony többet olvas, mint a tanári kar együttvéve!

Hjah, ők férfiak voltak, a külvilágban éltek, kenyeret kerestek, szerepeltek, én pedig az én könyveim és alma szeletkéim között estéről-estére tanultam.

Különös módszere volt Riedl Frigyesnek e felnőtt asszonytanítványával. Károly fiam vörhenybe esett. Lácit, az idősebbet elvitték a rokonok, én pedig bezárkóztam betegemmel a nagy ebédlőbe és hat hétig az orvoson kívül nem láttam embert. Izentem tehát mesteremnek, Riedlnek, fel szeretném frissíteni angol nyelvtudományomat, adjon valami modern angol nyelvtant. Erre ő leküldte Shakespeare Othellóját párhuzamos angol és francia szövegben. Nekiültem. Ha ő ezt jónak látja, neki van igaza. Ha nehezen megy, annak az én nehéz fejem lesz az oka. Szerencsére olyan a természetem ilyenekben, mint az angol buldogé. Ha valamit megfogok, inkább belehalok, de nem ereszttem el.

Hogy mit szenvedtem én eleinte, azt a jó Isten látta csak. Szinte csikorgott az agyvelőm, míg keresztüldolgoztam magam az első oldalakon. És mégis ment! És mikor diadalmasan visszaküldtem neki, hogy egészen jól megy már az angol, elismerésképpen Dickens legnehezebb regényét, a „Pickwickers”-t küldte olvasni.

Egyszer egy Olaszországba tervezett utam előtt olasz nyelvtant kértem tőle. Akkor megtette azt a tréfát, hogy a kis Meyer-féle olasz-német szótárt küldte. És bebizonyította, hogy abból lehet leghamarabb olaszul tanulni.

Életem ezt az időszakát az exakt tudományok foglalták el, amelyekben annyi örömet találtam, hogy a vallás utáni vágyódásom csaknem egészen elhallgatott. Környezetem materialista világnézetű volt; sajtóban, országgyűlésen, tudományban dühöngött a liberalizmus. És mégis ekkor kaptam a legerősebb indítást a vallás, a hit felé! Egyik este szokott környezetemben (könyv és almaszeletek) ülök, kezemben a Budapesti Szemle egy kötete, amely a Kant-centenárium alkalmával Rácz Lajos ünnepi cikkét közli Kantról. És idézi sírfeliratát:

Der gestirnte Himmel über mir
Das moralische Gesetz in mir!

Fölöttem a csillagos Ég
Szívemben az erkölcsi törvény!

Nem hittem szemeimnek! Hát a világ egyik legnagyobb szellemének, Kant Immánuelnek szüksége volt egy Istenre? Hát szédítő tudománya, mély bölcsellete csak arra való volt, hogy beláttassa vele, hogy fölötté a csillagos égbolt, a magasságos Isten! És megrendülésemet tetézte, hogy a felülmúlhatatlan Kant a *kötelességet* emelte az erkölcsi világrend trónjára; ugyanazt a kötelességet, amely nálam az Istent helyettesítette. Még sohasem próbáltam magamnak világnézetet formálni; tán nem is értettem igazán, mi az? Ismertem filozófiailag iskolázatlan elmém fogyatékoságát, de titokban sejtettem, hogy a világrend fennállásához a kötelességérzet a sarkalatos pont, a Kant szerinti kategorikus imperatívum!

Tovább olvasom: Az erkölcsi cselekvésnek függetlennek kell lennie a változó érzelmektől, hangulatoktól, hajlamoktól; kötelességből kell tétetnie!

Igaz, igaz, százszorosán igaz! Hiszen mily könnyű erényesnek lennem, ha nem a magam tetszését vagy nemtetszését, hanem a kötelességet tekintem.

És továbbat duzzogva olvasom, mert sohasem szíveltem, ha az ideált lerángatják, Schiller szellemes epigrammáját, amellyel kifigurázta Kant kategorikus imperatívumát:

Gerne dien' ich den Freunden, doch thu ich es leider mit Neigung
Und so wurmt es mich oft, dass ich nicht tugendhaft bin!
Da ist kein anderer Rath. Du musst suchen sie zu verachten
Und mit Abscheu alsdann thun, wie die Pflicht dir gebeut.

Szívesen szolgálok barátimnak, de gyakran fordul, hogy
ezért nem vagyok erényes. Nincs hát mit tennem,
Megvetni őket és undorral tenni a kötelesség szavát!

Elő a Naplóm! Hosszú kivonata a Kant-cikknek és jegyzetképpen e szavak:

– „Azt hiszem, emlékezetes marad számomra ez az este, mert új tanulmányok útját mutatta! Örömteljes bámulattal olvasom, hogy ami bár homályosan, szinte ösztönszerűen élt lelkemben, aminek alig-alig tudtam kifejezést adni, az tulajdonképpen Kant filozófiája. Az erkölcsi törvény már tisztán áll előttem, de az utalás Istenre még sok fejtörést fog okozni. Ezért akarok vele foglalkozni, hátha tisztult hittel és világos bölcséleti gondolkodással élhetem küszöbön álló öregségemet!”

Te jámbor, dőre asszony, hát te pohárral akartad kimérni a tengert? „Te bölcséleti gondolkodással” akartad elérni a „tisztult hitet?” Ó mily messze voltál még akkor tőle. És tán sohasem éred el e betű- és papírrengetegben, ha nem vezet a Gondviselés egy lángelme útjába, aki tüzével elhamvasztja körülötted a papírerdőt és kézen fogva bevezet a „Diadalmas világnézet” napsugaras tájára.

Én azonban ekkor még görcsösen belekapaszkodtam Kant bölcséletébe, gyötörtem szegény agyam a „tisztá ész bírálatával” és nyomban utána Naplóm tanúsága szerint Jászi Oszkár Gorove-díjas „Művészet és erkölcs” című könyvét tanulmányoztam.

Nem hiába mondta egyszer egyik vezető katolikus politikusunk, Ernszt Sándor:

– Magára vigyázni kell! Nagyon kacsaringós utakon jutott el az igazhoz.

Sorra kerültek ezután Georg Brandes remekbe írott tanulmányai. Mi sem természetesebb, minthogy Brandes nyomán, no meg az akkori szellemi divatnak hódolva, körülrepedtem Nietzsche Zarathustráját és el voltam bájolva a híres éjféli harang dalától, bár józan pillanataimban meg-megvallottam magamnak, hogy bizony nem igen értem. Nem hiába mondja Brandes is: Ein Buch für geistige Bergsteiger und Wagehalse: E könyv szellemi hegymászók és nyaktörő vállalkozások kedvelői számára való! Aztán sorra kerülnek a francia szellemek: Hyppolite Taine ragyogó tollából: A XIX. század francia filozófusai és Renan „Jézus élete”, amelyet az evangéliumokkal párhuzamosan tanulmányoztam. Az Isten megőrzött a mélyebb hatástól, amelyet Renan gyönyörű franciasága gyakorolhatott volna

rám, mert rossz magyar fordításban került a kezembe. Így kifinomult nyelvérzésem annyi sértést szenvedett, hogy alig vártam a könyv végét. Naplómban e sorokat találok Renan hírhedt könyvéről:

– Élvezetem nagyon tompította a gyalázatos fordítás, hovatovább már csak eredetiből bírok élvezni. Amennyit vártam a könyvtől, azt talán nem adta meg mind, de sok homályt oszlatott (?), sok gyönyört szerzett a legtökéletesebb ember (?) rajzával.

A legfőbb, legkínzóbb kérdés még feleletre vár!

Most Renan mellé szegődtem és sorban olvastam, most már eredetiben az Apostolok történetét, Pál apostol életrajzát és mivel Renan minduntalan az evangéliumokra utal, ezen az úton megismerkedtem az Új-Szövetséggel.

Nagy port vert föl akkoriban Haeckel bölcslete, különösebben „Die sieben Welträthsel”, „Hét rejtélye a világnak”, amely könyvében szinte naiv könnyedséggel oldozgatja megismerhetlen problémáit a létnek.

Mindez a kalandozás arra volt jó, hogy végigkóstoltatta velem a tudomány, művészet mindenféle gyümölcsét csak azért, hogy a végén odaírhassem: A kínzó kérdés még feleletre vár!

Mintha csak az én vívódásomra írta volna a német költő: Emanuel Geibel:

Studiere nur und raste nie,
Du kommst nicht weit mit deinen Schlüssen.
Das ist das Ende der Philosophie
Zu wissen, dass wir *glauben müssen!*

Kutass mindig, ne pihenj soha,
Nem mégy sokra a következtetésekkel.
Az lesz vége minden bölcselkedésnek,
Megtanuljuk, hogy *nekünk hinnünk kell!*

Végre aztán megállapodtam Goethénél. És lassan-lassan kialakult bennem a végcél:

– Igyekszem Goethereif (Goethét megértő) lenni!

A németek, ha valamely kiváló erkölcsű, vallásos és irodalmi műveltségű emberüket jellemzik, e jelzőkkel tisztelik meg: Bibelfest und Goethereif. Erősek a bibliában és érett gondolkodásúak Goethe megértéséig. Mert Goethe műveit nemcsak átolvasni, hanem át is érteni, a magunkévá tenni, ahhoz egy emberélet majdnem kevés.

Magas célt tűztem ki hát magam elé, mikor elhatároztam, hogy igyekszem Goethereif lenni!

– Bibelfest? Az csak a puritánok dolga volt, az ma már elavult – gondoltam fölényesen. És belevetettem magam Goethe írásaiba és csak ott torpantam meg, mikor Goethe is az Istenségre mutatott!

– Der Mensch wandelt auf der Erde, um sich ein ewiges Dasein zu stiften; Pflicht und Tugend sind die Mittel dazu.

Az ember vándorol a földön, hogy magának örökéletet biztosítson; *kötelesség* és *erény* eszközei e célnak! És késő aggkorában teszi meg e gyönyörű hitvallomását:

Wär' nicht dein Auge sonnenhaft,
Die Sonne könnt'st du nie erblicken,
Läg' nicht in dir des Gottes eigne Kraft,
Wie könnt' dich Göttliches entzücken?

Ha nem volna szemed a nappal rokon,
Nem látnád meg soha a napot,
Ha nem élne benned az Isten saját ereje,
Hogy bírna téged az isteni magával ragadni.

Most, hogy naplómát forgatom, most már látom azt a láthatatlan kezét, a Gondviselést, amely e jóindulatú, de félrevezetett, csökönyös lelket lassan-lassan a hit útjára tereli. Első kiinduló állomás volt Kant az ő sírfeliratával. Második volt Renan, aki a Szentírás felé terelt. Most ketten kerítették hatalmukba gondolatvilágomat: Ruskin és Tolsztoj. Ruskin művészi hajlamaimat igézte meg azon megállapításával, hogy:

– Az ember azért rossz és boldogtalan, mert eltávolodott Istentől és azért távolodott el, mert nem látja őt meg műveiben. Ha tehát azt akarjuk, hogy jó és boldog legyen, a természet és művészeti szép szemlélete által kell visszavezetnünk Istenhez!

Mily magasztos felfogás! Hiszen, ugye, egy nyári üde reggel, egy séta a gyöngén lombosodó bükkerdőben, maga egy szál nyíló virág szemlélete örömteljes hangulatot ébreszt bennünk. Emlékszem! Egyszer egy nagy csokor virággal jártam-keltem a városban. Beszéltem egy kályháshoz. A száraz üzletember szeme önkénytelenül felcsillant a virág láttára és nem állotta meg, hogy beteg lánya számára ne kérjen néhány szálát. Tovább mentem! Az utcán szembejövők mind a virágot látták meg először és a fiatalja mind kérőleg nézett rám, úgyhogy a harmadik utcában virág már nem volt a kezemben, de öröm annál több a szívemben.

Egyszer egy igazán gyönyörű színes Rafael-másolatot vittem este a villamoson. Nem volt becsomagolva, hogy annál jobban szemmel tarthassam. Magam mellé támasztottam a bekeretezett képet, a villamos lámpása élesen megvilágította, szinte tündöklött utolérhetlen szépségében.

Ahány utas csak felszállt arra a villamosra, mind megrendülve torpant meg a kép láttára és azontúl alig bírta szemét róla levenni. A szépség hatalma!

Ruskin szülei, gazdag borkereskedők, az Isten tiszteletében és a szép szeretetében nevelték. Saját kocsijukon utazták be Angliát és ahol szépet látnak, megállnak, hogy alaposan gyönyörködhesseken benne. A napot mindig bibliaolvasással végzik.

Bizonyára Ruskin tanítványának vallja magát a híres amerikai emberbarát, aki a művészettörténet tanára volt 40 éven át valamelyik amerikai tudományegyetemen. Negyvenévi érdemes munkássága után nyugalomba vonulván, egy szép farmot vásárolt megtakarított pénzén és ott élt családjával teljes visszavonultságban. Úgy adódott azonban a dolog, hogy a farm közelében egy új várost kezdtek építeni, a paradicsomi Los Angeles és a professzor úr szép farmja néhány év múlva egy zúgó nagyváros kellő középpontjába került. Egy csapásra ő lett a legdrágább városi telkek tulajdonosa, a leggazdagabb emberek egyike az Egyesült Államokban.

Élénken érezte, hogy e szerencsét meg kell hálálnia és ezért lassanként összevásárolta a beszerezhető művészi remeket, pompás palotát épített a gyűjteménynek és csak azt kérte ki magának, hogy ő lehessen e gyűjtemények fizetéstelen igazgatója. Mikor látta, hogy vásárlásaival teméntelen vagyona nem fogy eléggé, akkor egy igazi zseniális gondolata támadt. Építtetett egy luxusvonatot és sorban meghívta egyes városok proletárjait, hajlandók-e az ő vonatán két hétre vendégei lenni. És közölte programját, amely szerint fölkeresik a csillagos lobogó természeti szépségei legszebbjeit, egyes városok múzeumait, hogy élvezzék a szépet. Mivel pedig vendégei nincsenek oly helyzetben, hogy családjuk két hétig nélkülözze a keresetet (ennyi időre terjed egy-egy körút), engedjék meg, hogy szokott munkabérüket ő fizesse meg ez idő alatt nekik. És a luxusvonat az enyhe idő beálltával folyton jár és az elnyűzott, elcsüggedt emberek ezrei megismerik a természeti és művészeti szép útján az Istent! ...

6. Férjem és fiam együttes halála. Mit köszönhetek én a barátságnak?

Immár betöltöttem a Balzac szerint veszedelmes kort; a negyvenéves asszonyok népes családjához tartoztam. Nem lettem volna az a magát folyton analizáló lény, ha ezt a korhatárt nem figyeltem volna meg. Úgy emlékszem, semmi különösebb érzelmi vagy kedélybeli változást nem vettem észre magamon. Gyermekeim nőttek, kislányom volt a pajtásom, nem sirattam távozni készülő fiatalságomat, hiszen azelőtt sem éltem vele olyan értelemben, ahogy a szabadgondolkodók, modern bölcselők biztatják embertársaikat: Egy az életed, az legyen egészen a tied, éld ki hát utolsó cseppjéig. Hazudnék, ha azt állítanám, hogy nem voltam soha kísértésnek kitéve. És ez annál veszedelmesebb volt, mert nem volt hitem, nem volt vallásom; nem gyóntam, nem áldoztam sohasem. Csak a velem született becsületesség és fanatikus kötelességérzet állottak mellettem őrt. Azt mondták:

– Ha lelépnel a tisztesség útjáról, mernél-e gyermekeid szemébe nézni? Mire szilárdan feleltem:

– Soha!

– Mit tennél akkor?

– Halálba mennék.

– Hát, ugye, jobb a napvilágon három szép szerető gyermek szemébe nézni tiszta szívvel, mint őket árvakul itthagyni!

És ez mindig megóvott a kísértéstől.

Drága szent püspökatyánk gyóntatásai közben nem egyszer hangoztatta: A kísértésnek mindenki ki lehet téve, arról mi nem tehetünk. Nem tehetünk akaratunkon kívül átsuhanó gondolatainkról sem, csak – csak nem kell beleegyeznünk a kísértésbe.

Az erkölcsös élet terén tehát minden rendben volt, csak a hitet, csak azt nem bírtam megközelíteni. Hiába érdeklődtem vallásos barátnőimnél, magyarázzák meg, hogy tehetek rá szert. Sajnálkozva felelték: Azt magyarázni nem lehet, azt kérni kell az Égtől. Én pedig nem ismertem se eget, se poklot, nem volt kitől kérnem.

Ezen a megátalkodottságon nem lehetett másképpen segíteni, fel kellett szántani e kemény ugart a szenvedések éles ekéjével, a könnyektől megpuhult lélek majd fogékonyabb lesz ...

Férjem kezdett betegeskedni, kezdte fájlalni minden egyes fogát.

Elmentem vele a fogorvoshoz és ijedten láttam, amint a beteg torkába pillantva, mily megdöbbenéssel fordul felém. Nem tartotta szükségesnek a fogorvosi kezelést; ez még inkább késztetett arra, hogy vásárlási ürügy alatt később elváljak férjemtől és szaladjak az orvoshoz.

– Vigye el haladéktalanul férjét a gégespecialistához. Nem szólhatok egyebet.

Rábeszéltem tehát Nándort, mutassa meg magát a gégeorvosnak. Mikor a híres gégegyógyász megvizsgálta, ránézett ijedten, rám nézett ijedten, nem tudta, hányadán van velünk, végre azt felelte, kezelésre van szükség.

Én, sajnos, megértettem a szem játékából, hogy velem akar beszélni, hozzá is visszamentem.

– Itt sürgős operációra van szükség – asszonyom, de félek, már késő is.

– Biztos az eredmény? – kérdeztem szorongva.

– Arról sem felelhetek, hogy a műtét közben nem hal-e meg. Itt már csak kísérletről lehet szó, mert gégerák.

Megtántorodtam. Szegény ember! Ily szörnyű halálra legyen ítélve! A többi aztán az orvosok kezében volt. Úgy látszik, a baj egy évnél tovább lappangott, mikor pedig kitört, hat hónap alatt végzett a kiváló emberrel. Az egész gyötrelmes időből csak az a följegyezni

valóm, hogy amennyire csüggött eddig a gyermekein, annyira elhanyagolta őket súlyos szenvedései között, annál inkább ragaszkodott hozzám, úgy, hogy ha kimentem szobájából, már utánam nézett. Reggeltől estig körülötte kellett lennem és nem egyszer mondta:

– Ha itt nem volnál mellettem, kiugornék kínomban az ablakon. Természetes dolog, hogy annál kevésbé mertem mellőle távozni. Egy reggel (már alig bírt nyelni) üldögéltem mellette a díványon egyhuzamban délig. Egyszerre félrebillen a feje. Azt hittem, elszunnyadt. Tovább őrzöm álmát. Hozzák ebédjét, költögetem, nem ébred. Ekkor kezdődött el az agónia, mely még öt napig tartott.

Idősebb fiam – mint hadnagy – szabadságidejét töltötte odahaza és megosztotta velem az ápolást. Mikor apja ötödnap éjjelén kiszenvedett, ő végezte körülötte Károly öccsével a halotti öltöztetést és mikor utolsónak arcát megmosta, hangosan zokogni kezdett, szívéhez kapott és ott a halottaságnál összeesett. Bevittük legényével saját szobájába és most már a halott ágyától a nagybeteg ágya mellé ültem. A gyorsan előhívott orvos idegkimerültséget konstatált és föltétlen nyugalmat ajánlott.

Drága gyermekem a nyugalmat hamarabb megtalálta, mint reméltük. Még déli harangszó előtt szörnyű halálküzdelem után elhunyt.

Jöttek az utcáról összecsisztított orvosok és két halott között találtak egy ájult asszonyt. Hogy azután mi történt, ma sem tudom, még mindig nem volt lelkierőm végighallgatni az esetet. Daliás, szép fiamat felboncolták és megállapították, hogy a pár hónap előtti influenza következményeként maradt ízületi csúsz a szív főére táján egy defektust okozott, amely a nagy felindulástól felszakadt és szíve vére csöppenként szivárgott a mellkasba, míg csak meg nem fojtotta.

Ha ma elgondolom, mit gyötrődtem én ezek után két éven át, mily vigasztalanul hajtottam le fejemet, mennyire gyűlöltem az emberek társaságát, összeroncsolt idegeim mennyire nem engedtek aludni, sem gondolkozni, – ma sem értem, hogy telhetek napjaim. Olvasni? Hónapokig nem bírtam betűt látni.

Végre tavasszal az orvosok rábírtak, utazzam el. Én a Semmeringet választottam és az ottani csendes, félreeső szanatóriumban egy hónap alatt megtanultam aludni. Ez igen nagyot jelentett, mert már férjem betegsége alatt nem aludtam csaknem félévig. Azt is megszokja az emberi szervezet, azt a zaklatott, minden negyedórán felriadást, aztán újra elszunnyadást. Csak persze az idegek nincsenek megelégedve az ily nyugalommal és kegyetlenül megbosszulják magukat.

Én pedig szorgalmasan használtam a különböző vízkúrákat; ha kellett, fát vágtam a hideg zuhanyok előtt, azután szaladva sétáltam, aztán kezembe került a Semmering vidék leírása és abban 52 leírt és fákön jelzett utat találva, elhatároztam, hogy ezeket mind megjárom. Most már nem csodálom Erzsébet királynénk örökös vándorlását. Az agyonhajszolt, nagy lelkicsapásoktól összekuszált idegzetet csak a szabad levegőben tett egyenletes mozgás bírja valamiképpen megnyugtatni. A bánatos ember kerüli a társaságot, hiszen mindig sírásra áll a szája; egyedül a természet bírja figyelmét lekötöni. Én tehát mindennap megtettem hegymászóbotommal egyedül két nagy sétát és némi halvány sugarával a megelégedésnek húztam át könyvecskémbe az elvégzett penzumot.

Kúravégeztével a szanatórium főorvosa ugyan elégedetlenkedett kissé az elmaradt kilók miatt, aztán felmutatva a gyönyörű hegykoszorúra, így szólt:

– Különb is, ott vannak az Ön kilói, asszonyom!

Haza jöttem. Itthon újra megkörnyékezett a legrettenetesebb lelkibetegség, az életunalom! Most már tudom, hogy ez az idegek teljes kimerültségének következménye; de akkor, mikor minden összedőlt körülöttem és nem volt előttem Krisztus keresztye, nem ismertem a keresztyeni alázatot, csak a lázongást és elkeseredést, akkor kívántam a halált és csak a kötelesség kislányom iránt tartott meg az életnek.

De feltűnt egy szelíd csillag életem egén, amelyet halálom órájáig áldok. És ez a barátság csillaga!

Azelőtt is voltak jóakaró híveim, barátnők és barátok, de férjem, mint zárkózott tudós, nem volt e tekintetben hozzáférhető, tán nem is bízott az asszonyi barátságokban, még kevésbé a férfi barátokban, így hát nem kultiváltam én sem az életnek emez értékét, amit az igazi önzetlen barátság képvisel.

Most azonban, hogy nem volt mellettem a természetes támasz, eddig távolból szemlélődő jóakaróim látták, nem lehet ezzel a roncs asszonnyal experimentálni, összebeszélt Bárczy, az akkori polgármester, Lyka Károllyal, a kiváló kritikussal, a „Művészet” szerkesztőjével és egy haditervet szöttek, amely csak most, írásközből vált tudatossá előttem. Tudták, hogy foglalkozom műtörténelemmel, sejtették, hogy tudok helyesírást. És ez nekik elég volt!

Még bennlaktam az igazgatói lakásban, mikor csodálkozásomra megjelenik nálam Lyka Károly és előadja a legelfogulatlanabb hangon, hogy most Bécsben érdekes művészeti kiállítások vannak, azokat meg kellene nézni. Lemondóan legyintettem:

– Én már túl vagyok a kiállításokon, meg pénzem sincsen rá!

– Látja, ha maga most elmegy Bécsbe, áttanulmányozza e kiállításokat, ír róluk egy szép cikket, akkor még szép pénzt is kereshet vele!

Ez új irányt adott gondolataimnak. Minden asszony, ha elveszti támaszát, azt hiszi, most már nem bír megélni. Micsoda megkönnyebbülés tehát rájönni, hogy én írással meg tudom keresni magam és gyermekem kenyerét.

Ezzel megfogott a drága jóbarát. Megbeszéltük, hogy én csakugyan felrándulok Bécsbe, ezt és amazt, amire neki szüksége van (?) megnézem, aztán itthon írok róla egy cikket.

Úgy is lett. Fenn jártam Bécsben, kötelességszerűen elvégeztem dolgaikat, megírtam egy irtózatoss rossz kritikát, Lyka a lapjában eldugta valamely félreeső rovatba, fizetett is érte és ezzel kinevezett írónak.

A rossz cikk nem ártott meg senkinek, nekem azonban igen nagyot használt. Kiragadott gyászoss gondolatvilágomból és kidobott a kenyérkereset mezejére.

Mikor a jóbarátok látták, hogy bekaptam a horgot, nemsokára Bárczy kocsija állott meg portám előtt és egy nagy csomó angol nevelésügyi folyóirattal kezében lépett be a polgármester, hogy megtudnám-e neki ebből az angol folyóiratból hamarossan csinálni a kijelölt cikkek ismertetését jó honorárium fejében. És a drága jó ember akkora angol szótárt hozott magával, amit csak kocsin lehetett elhozni.

Nosza, nekifeküdtem és attól kezdve buzgón dolgoztam művészeti, nevelésügyi cikkeken és mentve voltam.

Akkor nem értem fel ésszel, mit tettek érettem e jóbarátok, hadd köszönjem meg most, huszonhárom év múlva gyöngéd gondoskodásukat, amellyel egy megtört szegény asszonyt visszaadtak az életnek.

A barátság! Ez a szép, szelíd csillag, ez a finom, törékeny holmi, amelynek folytonos ápolás kell, amelyet úgy kell kezelni, mint a legvékonyabb porcelánt, hogy zománcát se érje repedés. A barátság sok lemondással, sok önmegtartóztatással, sok áldozattal, sok önfegyelmeléssel jár, de dúsan hajtja gyümölcsét. Nem barátság az, aki a rang, mód, várható előnyök szerint válogatja meg barátait. Azt magyarul érdekszövetségnek, pajtáskodásnak hívják és bizonyos ideig megteszi szolgálatait. De holtbizonyossra veszem, hogy szakítás vagy a legjobb esetben csendes halál a vége.

Az én baráti körömben nem ritka a húsz-harminc év óta zavartalan, mindig erősbuló barátság. Koronáját teszi Bárczy Istvánnal immár negyvennyolc éve tartó barátságunk. Két évvel vagyok idősebb nálánál, barátságunk úgy kezdődött, hogy iskolás korunkban mindketten szenvedélyes könyvkötők voltunk, amellet a híres zeneszerző és zongoraművész, Székely Imre és lánya tanítványai.

Székely Ilona! Meghalt már harminc esztendeje, de ma sem feledhetem el, hogy nékem valóságos géniumom volt ifjúkoromban. Ő magyarázta meg, hogyan kell a klasszikusokat lélekkel játszani. Az ő vele eltöltött órák után mindig jobbnak, gazdagabbnak éreztem magam, ezért rajongva léptem nyomdokaiba.

– Ida, ha nem akarsz angolul tanulni, akkor nem fogod soha olvasni az én kedvenc angol írómat.

Ida még aznap hazavitte Ilonától a Gaspey angol nyelvtant a kijegyzett leckével és másnap már felmondta Ilonának. Ilona nemsokára nyaralni ment a Tiszahátra, Ida viszont Pécelen bújt be egy lugasba az angol könyvével. Anyánk ugyanis nagyon szigorú házirendet tartott, és mindenkinek, még szünidőben is, ki volt osztva napi kötelessége, amely délután hat óráig tartott. Ida tehát alig várta a hat órát, amikor megengedett neki az angolózás. Megírta az Ilona által feladott fordítást, bemagolta a feladott angol verset, hogy másnap menjen postán a lecke és a bizonykodás, hogy hiba nélkül elmondhatná a – versét.

– Ida, én belefogtam a Görling-műtörténelem tanulmányozásába. Bajos dolog lesz köztünk a társalgás, mert engemet most ez érdekel a legjobban. Ida sebzett szívvel ment haza. Az ő imádott Ilonája egy másik barátnőjével együtt olvassa Görlinget; ő pedig sohase szólhat hozzá a tárgyhoz, Ilona le fog hűlni irányában. Mi sem természetesebb, hogy nem pihenhet addig, amíg meg nem szerezte Lübke híres műtörténelmét és sietett Ilonát utolérni.

Hogy egy ily tudományos könyv németül írva, az akkori gyatra illusztrációktól meglehetősen gyéren megvilágítva mit jelenthetett egy 16 éves leánynak, az elképzelhető. Mégis ma, csaknem félszázad után, könnyes szemmel áldozok Ilona emlékének, neki köszönhetem az úttörést.

Bárczy István ebbe a körbe tartozott. Ő is könyvet kötött, kézenfekvő tehát, hogy ő járt a sarki könyvkötő műhelyébe ellesni a mesterség fortélyait. Később, mikor már házas volt, de egyikünknek sem volt módunkban utazni, szépet látni, azzal segítettünk magunkon, ha egyszer-egyszer összejöttünk, hogy a térképen kalandoztuk be Európát, mert mindegyikünk tudta, hol mi szép látható.

Mikor aztán rám szakadt a nagy bánat, akkor mellém állott és azóta minden gondomban ő a leghűbb barát, legjobb tanácsadó. Az Isten áldja meg érette!

Megvallom, a barátok és barátnők kiválogatásánál egy kissé kényes vagyok. Nem számít előttem se születés, se rang, se vagyon. Az neki jó; mindezzel az én igényeim még nincsenek kielégítve! Nekem jellem, szellemi kiválóság kell. Így szerveztem magamban a „Báthoryné okos barátai vitézi rendjét”, amely rend ugyan nem ad vitézi birtokot, tagjai igen gyakran nem is tudnak se egymásról, se magukról, ellenben kötelességük a hazáért, tudományért dolgozni, engedni, hogy ez az együgyű asszony szeresse, bámulja, tömjénezzze őket, viszont még azt sem erőszakolom, hogy engemet néha meglátogassanak.

E vitézi rendnek fővédnöke volt – tudtán kívül – drága szent püspökatyánk (van-e valaki, aki e körülírás alatt nem értené meg, hogy Prohászka Ottokárról van szó). Tagjai: Angyal Dávid, Bárczy István és neje, dr. Gyulai József és neje, Kallós Ede és neje, Lyka Károly és neje, dr. Minich Károly, Rákosi Jenő, a nagy festő Lotz Károly, Szögyény-Marich Júlia, Túri Béla, dr. Viszota Alajos, dr. Berend Miklós, dr. Giesswein Sándor, özv. Irsay Arthúrné, Jászai Mari, Riedl Frigyes, özv. Sacher Gusztávné, Sacher Erzsébet. Vannak ugyan közöttük elköltözöttek is, de az én szívemben a holtak is élők! Mindegyik segített lelkem kialakulásán, mindegyiktől tanultam, mindegyiknek hálával adózom utolsó óráimig.

Angyal Dávid, a nagy történettudóssal és egyetemi tanárral, ha néha összejövök, tudványó egyetemi ifjúnak képzelem magamat. Nem sajnál ezer kérdésemre felelni, felvetett beszéd tárgyamba belemélyedni, szóval hosszú időre ad anyagot új elgondolásokra. Így vagyok Rákosi Jenővel, akit ma is, mint ezelőtt húsz évvel a magyarság világítófáklyájának tartok. És bámulom patriárcha kora mellett délceg testtartását, ifjú lelkesedését, lángoló hazafiasságát és azt az élő történetmondást, amellyel mindent meg tud világítani, ami hazánk

újkorában szellemi és politikai mozgalomszámba ment. Az a jóízű humor, ahogy előad valamit, azok a csattanós kis történetei, amelyeket például hoz fel, nem hiába, ő gyűléseink egyik legünnepeltebb szónoka. Csak azt nem szereti, ha az én szokott témám, az öregedés jön szóba.

Drága püspök-atyánk is sokszor korholt, ha mertem tőle kérdezni, nem érzi-e az öregedés terhét, mert én már kezdem erősen kitapasztalni! Mindig azzal hallgattatott el, hogy ő hat évvel idősebb nálamnál és semmit sem érez, hogyan lehetne nekem terhes. Mikor aztán már nagyon faggattam, hogy a szeme, az emlékezőtehetsége, a járásában csak kell valami hanyatlást éreznie, csak hogy lerázzon magáról, annyit vallott be:

– No hát, legfeljebb annyit érzek az öregségből, hogy ma már talán nem járnám meg egy nap alatt oda és vissza a lomnici csúcsot, mint régebben!

Rákosi Jenő pedig nemrégiben is azzal torkolt le, mikor kérdeztem:

– Hogy van a szemével?

– Nemrégiben megoperálták, nagyon jól.

– Hát az alvás?

– Nagyon jó!

– Hát ilyen csúszós időben mer-e egyedül lemenni a Naphegyről, ahol lakik; látja, én még a síkföldön is bottal járok, úgy félek az elcsúszástól.

– Eleget bosszankodom érte, hogy körülvesznek, vigyáznak rám, – felelt ő – de ami szeretetből adódik, annak nem lehet ellenszegülni.

– Nem mondom – folytatta – nekem is rájár a szám, „én öreg ember,” de – magam sem hiszem el.

Tartsa is meg az Ég nekünk Rákosi Jenőt, akiről egyhangúlag az a vélemény, hogy jelen újságcikkei különbek, mint javakorbeliek. Ezt is megmondtam neki, hogy lehet nyolcvanöt éves koráig az embernek nőnie? Mire szelíden mosolygott, beismerte, hogy e kritikát már sokaktól hallotta, ha tehát igaz, úgy kell lennie, hogy azelőtt névtelenül írta cikkeit, most pedig teljes nevét kell aláírnia; talán ez őt is, olvasóját is figyelmesebbé teszi.

Hogy azonban mindketten mégis öregsünk, csalhatatlanul bizonyítja az a körülmény, hogy nagyon gyakori témánk a vallás.

Egyik látogatásomon végignézzük minden szobájában a különböző Krisztus-típusokat. Máskor kezdjük Szent Ágoston Vallomásain; kifaggatom, szokott-e imádkozni, mire elmondta azt a megható epizódot, mikor a kommün alatt a gyűjtőfogházban volt sokadmagával zárva és minduntalan a kivégzésről beszéltek előttük öreik. Ó, akkor mily boldogok voltak, ha a fogház kápolnájában misét hallgathattak. Utána a fogházlelkész az evangéliumból olvasott fel nekik. Őt ezek az egyszerű szavak egy szerény öreg pap ajkairól úgy meghatották, hogy fuldokló zokogásba tört ki.

– Magamat nem csodálom, – folytatta – én érzékeny szívű katolikus ember vagyok, de mellettem egy zsidó éppen úgy zokogott és amott egy második és harmadik ...

Egyszer az ima hatékonyságáról volt szó. Elmesélte, hogy mindig titkos vágya volt költőnek lenni. Hogy Isten megsegítse erre, megfogadta, hogy a reggeli diákmiséen Sopronban mindennap egy Miatyánkot mond el és abban kéri Istent, lehessen legalább olyan nagy költő, mint idősebb diáktársa – Thaly Kálmán.

És egyben rábízta, ítéljem meg, van-e hát az imának hatékonysága?

Sok értékes indítást kaptam tisztelt barátomtól, de a legszebbet és legváratlanabbat akkor, midőn megvettem „Emlékeim” című háromkötetes művét és felvittem neki, írja belé a nevét.

Nem volt otthon, éppen a János vitéz főpróbáján volt a nyolcvanöt éves ember olyan kegyetlen hideg és zúzmarás időben, hogy magamat korholtam ilyen időben útra vállalkozni.

Mikor aztán pár nap múlva érte mentem, az ő kedves mosolyával kezembe adta a könyvet, egy teljes oldalnyi beírással:

„Báthory Nándornénak baráti emlékül.

Az Isten mindenütt jelenvaló annak, aki magával hordja szívében.

Aki véges elmével keresi, az sohasem találja meg.

Mert Isten fogalma éppen úgy nem fér bele az emberi értelembé, mint a gondolat, hogy van valami, ami sohasem kezdődött és ami sohasem végződik. A végtelenség gondolatával csak a Hit tud megbirkózni, az ész nem!”

1927 December. Rákosi Jenő.

* * *

Olvasom, olvasom e súlyos szavakat, én, a vallásosságomban boldog, ujjongó lélek és csordultig tele a szemem könnyel! Szóval nem bírtam, tehát megszorítottam és megcsókoltam azt a nemes kezét, azzal búcsút vettem és kimentem. Ő is, látva meghatottságomat, megindulva csókolt nekem kezét és kikísért. Mikor az előszobaajtó már-már becsapódott mögöttem, visszafordultam:

– Azért mégis ez volt magánál a legszebb látogatásom!

Vannak helyzetek, mikor a hallgatás többet beszél a legszebb szónál!

* * *

A háború előtti időkben szerettem néha vacsorára látni társaságomat. Istenem, mily kevésből került még az ki akkor. Természetesen nem siettem nagy ezüsttálakon rendelni a konyhaművészet remekeit, hanem magam nekiálltam és már akkor az egyszeri „melegített Dunavíz” helyett olyan menüvel kedveskedtem jóembereimnek, hogy nem féltek az íróő kanálától. Emlékszem, egy-egy ily vacsora soha nem került többé száz forintnál. Borom volt édesapámtól, szivart pedig hoztak a férfitvendégek maguknak. E vacsorák tündöklő csillaga volt a nagy tragika, Jászai Mari. Nem illett őt felkérni a szavalásra, de vacsora után, mikor a jó hangulat már úrrá lett, odaállt az ajtó bordó drapériája elé és egyik verse a másikat érte. Mindnyájan elbűvölve hallgattuk, mert olyan hang, olyan előadás, olyan fellépés nem volt több ez országban, ő aztán Bárczyt ültette a zongorához, aki nemcsak gyönyörűen zongorázott, de baráti körben a magyar dalok virtuóz előadója volt.

Egy ily alkalommal meghívtam Giesswein prelátust is, a nagy műértőt, aki rendkívül tudott minden művészetet élvezni. Nagyon megbarátkozott a tragikával, úgyhogy mikor éjjel 2 óra körül a társaság feloszlott, a művésznő vele indult el. Messze künn laktam a Városmajor-utcában. Másnap nevetve látogat meg egyik kedves barátnőm, Lyka Károlyné, hogy:

– Képzeld, gyalog kellett a Déli-vasútig mennünk, míg kocsit kaptunk. Az Alagúton végighajtatva, ott láttunk a közepe táján két alakot hevesen gesztikulálni. Mindkettő egyszerre beszélt. Az egyik Jászai Mari volt, a másik a prelátus.

Nemsokára egy gyűlésen találkoztam a prelátussal, aki köhögve mondta:

– Ugyancsak jól meghültem a maga vacsoráján. Hazáig gyalog mentünk, mert Myria (így nevezte a nagy művésznőt a főváros közönsége) nem akart kocsiba ülni és az úton folyvást társalogtunk.

Jászai akkor a régi Nemzeti Színház épületében lakott, Giesswein prelátus pedig a Szentkirályi-utcában. Megígértem ekkor neki, ha megint nálam lesznek, gondoskodom róla, hogy Myria kocsin mehessen. A legközelebbi alkalommal oly barátnőmet is meghívtam, akinek kocsija volt és lelkére kötöttem, hogy mielőtt szétoszlik a társaság, ajánlja fel kocsiját a művésznőnek. Giesswein prelátus tehát megnyugodva jött el, mert, mint a nemzetközi kongresszusok leghűbb látogatója, nagyon szerette az érdekes társaságot. Barátnőm, híven szerepéhez, a kellő időben megkérte a nagyasszonyt, szerencséltesse kocsijában. Myria azonban hevesen tiltakozott:

– Ó, én a prelátus úrral tartok! Menjünk, prelátus úr, mert az út hosszú. – És ellentmondást nem tűrve, vonszolta magával áldozatát.

Ezután egy ideig nem mertem a prelátus szeme elé kerülni. Kilátásban volt azonban nálam egy angol társaság teára, gondoltam, azok örömmel találkoznanak a külföldön is híres emberrel; tehát ilyenformán szólítottam meg a főpapot:

– Drága prelátus úr, nagyon érdekes vendégeim lesznek; úgy örülnék Önt házámban üdvözölni, de Myria is ott lesz, – én már nem állok jól semmiről! – Mire jóízű csodálkozásomra, a prelátus ekként válaszolt az ő jellegzetes hangján:

– Nó, nem is olyan nagy baj, nó, nem baj, ott leszek!

Hogy a távozás megint úgy játszódott le, mint azelőtt, az csak természetes!

Drága püspökatyánk, mikor neki ezt elmeséltem, vagyis inkább eljátszottam, mert nagyon hálás és könnyű feladat volt Myriát és a prelátust karikírozni, oly jókat nevetett, hogy valahányszor tisztelegtem nála Fehérvárott, vacsora utáni hangulatban, mindig kikérdezett, mikor volt nálam a nagyasszony és mi emlékezetes történet?

Mert bár rajongtam Jászaiért, mégis *súlyos* barátság volt. Az ember sohasem lehetett benne biztos, mikor milyen hangulat omlik őrá, mikor vét az ő akkori meggyőződése ellen és ilyenkor jaj volt a leghűbb barátnőnek is. A legnemesebb, legkötelességtudóbb, legönzetlenebb jellem volt. Talán nem is tudja a közönség, hogy egész szekrénye volt a szegény, nyomorba jutott pályatársnői kézimunkáiból, akiket nem alamizsnával alázott meg, hanem munkát adott nekik. Hogy mit tett a háború sebesültjeiért, hogy egész vagyonát, majdnem egész fizetését rájuk áldozta; minden vasárnap délutánján sorra járta a kórházakat és szavalt a betegeknek, levelezett a harctéren levőkkel, – azt azok tudják, akik közelebb állottak hozzá.

Egy délután teára hívott. Mikor a pontos időben (mert szörnyű pontosságot követelt) bekopogtattam hozzá, bundában, kalapban, kesztyűben nyitott ajtót. Csak takarítónőt tartott, maga főzött magának. Én már gyakorlott barátnő voltam; nem ütődtem meg azon, hogy íme, meghívott és most útra készen fogad.

– El kell menned, Mária? – kértem elfogulatlanul.

– Már hogy mennék, ha téged várlak – szól zordonan – a teavíz már forr. Miért kérded?

– Csak azért, mert kesztyűben, bundában vagy.

– Csak nem kívánod, hogy ebben a fűtetlen lakásban megfagyjak? – kérdi fellobbanva.

– Hát akkor hogy tudsz írni? – Mert tudtommal akkor egy művén dolgozott.

– Tartok meleg vizet, aztán egyszer az egyik kezemet, máskor a másik kezemet melengetem benne. (Megtudta ezt – nagy szénínség volt akkor – Bárczy polgármester és azon indokolással: miért épen Jászai fagyjon meg, kiutaltatott neki valamennyi szén.)

– Ne félj azért, hogy megfázol, majd a cselédszobában teázunk. Nagyon meg voltam hatva e kitüntetésért, mert oda csak intimusai juthattak be. Annál is inkább, mert a piciny vaskályha mellett tényleg jó meleg volt. Engem leültetett, maga pedig készítette az ozsonnát.

– Nézd meg a zacskóimat, hogy fognak vitézeim örülni a két császárnak.

Piros olajos tarka kretonból varratta az ő híres zacskóit, amelyeket ezerszámra küldött a harctérre, megtöltve alma, dió, narancs, notesz és cigarettával.

Ismét hangzott csodás zengésű hangján áhítattal:

– „A két császár.”

Én azonban nem láttam sehol, se elevenen, se képen a két császárt: Ferenc Józsefet és Vilmost; megkockáztattam tehát a kérdést:

– Hol van a két császár?

– Ej, no – felel türelmetlenül – hát nem látod őket a cigarettatárcán?

Körülkutatom a cigarettatárcákat, de kénytelen voltam bevallani neki, hogy én itt nem látok semmiféle császárokat, csak egy arcképet és egy felírást: „Bettelheim Miksa, Király utca”.

Mint a tigris ugrott hozzám, kikapta kezemből a cigarettatárcát és mikor saját szemével látta a cégtulajdonos arcképét és üzlete címét, a földhöz vágta a tárcát, lábbal tapodta és dühében az Elektra jelenetét járta el rajta. Nem merem szavait, átkait ismételni, mert pört akaszthatnának nyakamba, de azt sem tudtam, csillapítsam-e vagy nevessek az egész jeleneten. Szokott módszeremhez fordultam és lapultam, amíg ő megmagyarázta, hogy külön gyártatta ezeket a tárcákat a két császár arcképével és most az ő „fiai” azt találnák hinni a fronton, hogy ő e cégnek akar reklámot csinálni. Nem szerettem volna másnap az illető üzlettulajdonos bőrében lenni.

* * *

Egy délben meglátogat, magához szorít és szól:

– Idám, egy nagy dologban jöttem hozzád. Gyere velem a síromat megkeresni a Kerepesi-temetőben.

Ha az ember egy világraszóló tragikát tisztelhet barátnői körében, mindenre el kell készülnie. Én csak józanul azt feleltem:

– Előbb megebédelünk, Mária.

Ebéd után tehát nekiindultunk az ő sírját megkeresni. Mert úgy állott a dolog, hogy akkoriban bontották le a Nemzeti Színházat és ő néhány márványtömböt megváltott, vett egy sírhelyet és fel akarta állíttatni, hogy:

– Halálom után senkinek se legyen baja, költsége velem.

Mi hát kora nyári délutánon villamosra ültünk és kiutaztunk a Kerepesi-temetőbe. Úgy intéztem a dolgot, hogy egy magányos helyre kerüljek a villamoson, ahol nem kell beszélgetnem, mert mi tagadás, megszoktam az ebédutáni szunyókálást.

Mikor aztán a Baross-téren leszállottunk, magamat mentegelve, elszóltam magam:

– Az ember mégis csak gyarló halandó. Ebéd után nem tud kedélyes lenni!

– Mit, – kiáltott méltatlankodva Mária – hát te azt kívánod tőlem, hogy én *kedélyesen* keressem a síromat – és Gertrudis gögös tekintetével mért végig.

Nem is próbáltam védekezni. Már megszoktam az ilyen jeleneteket. Még csak sérteni sem tudott, hiszen ő az Olimpon élt, én pedig földi kukac voltam hozzá képest.

Szótlanul kullogtam mellette, mikor látom, hogy a temető kapujában egész kis küldöttség vár reánk. Hódolattal üdvözik őt, nekem bemutatkoznak (újságírók voltak), mire ő siet engem imigyen bemutatni:

– Ez Báthory Nándorné barátnőm, aki azt kívánja tőlem, hogy én *kedélyesen* keressem a síromat! – Kissé furcsán néztek rám, de ők is ismerték Jászait és belenyugodtak a furcsa jellemzésbe! Előlépett ekkor a temető igazgatója és elvezetett a szerinte megfelelő sírhelyhez. Myria körüljárta, kívül-belül jól megnézte, aztán hozzám fordult:

– Mit gondolsz, megfelelne ez?

Nekem még e téren nem voltak tapasztalataim, tehát forma szerint én is körüljártam, jól megnézegettem és azt véleményeztem, hogy megfelelő.

– Nézzünk előbb egy másikat – indítványozta a Nagyasszony.

Elzarándokoltunk egy másikhoz. Nekem az is megfelelő volt; ő azonban még habozott. Ekkor a temetőigazgatónak egy ötlete támadt:

– Próbáljuk meg azt a helyet, ahol már több nemzeti színházi tag nyugszik.

– Isten őrizz, – kiáltott patetikusan – eleget veszekedtem velük az életben, még halálom után is folytassam!? – és sietve választott a két előbbi sírhely között...

Szerette, hogy kegyeltjei őt öltözőjében felkeressék. Megjárta azonban az ember ilyenkor, mert ha néki nem volt jelenése, akkor nem volt szabad visszamenni a nézőtérre, mert ilyenkor az előadás úgy sem érdekes. Ő maga is szeretett színházba járni és nem volt nála naivabb rajongó, annyira tudta élvezni a jó előadást; lett légyen az operett vagy népszínmű is. Néha-

néha nagylelkű hajlamában elhozta a páholyba régi, hű Marika szakácsnémat is, aki persze nem tudott hová lenni a nagy megtiszteltetéstől és a nagy félelemtől, mert sohasem tudhatta, eleget tesz-e a Nagyasszonynak? Ha nevetett, akkor bizonyára nem volt azon nevetni való, ha közönyösnek mutatta magát, akkor kár volt eljönnie, szóval a tragika taktusa szerint kellett magát nemcsak Marikának, hanem az egész páholynak viselnie.

* * *

Drága Nagyasszonyom, bocsáss meg e sorokért! De hisz egész hazád bámult és tisztelt Téged nagy erényeidben; tán közelebb állasz hozzánk, ha közönséged apróbb gyarlóságaidat is hallja.

Határtalan tisztelője volt Prohászka püspöknek, akinek lelki gyakorlataira néha elvittem és olyankor nem egyszer meghökkent tekintettel hallotta a síri csöndhöz szokott főpapi szónok az elragadtatás egy-egy félhangos kitörését. Ahányszor a püspök meglátogatta őt halálos betegségében a János-szanatóriumban, mindig felélénkült, mindig boldogan mesélte, miről beszéltek. Drága atyánk az ő felülmúlhatlan gyöngédségében lassan-lassan a túlvilág felé terelte gondolatait, kimélyítette hitét és jövő reményét; magától meggyónt és megáldozott és megtisztulva minden földi salaktól csendesen elhunyt. Temetése országos pompává fejlett és mikor kikísértük őt a „megfelelő” sírhelyhez, közel Deák Ferenc sírjához, úgy láttam, hogy csakugyan „csendes, szép, nyugodalmas helyen” fogja bevárni a feltámadást. És Urunk Jézus szelíden vonja magához üdvözült lelkét, mert Jászai Mari a legnagyobbak, legnemesebbek közül való volt, aki izzón szerette hazáját és művészetét és sok, igen sok embertársát vitte magával a csillagok közé művészetével!

* * *

Vannak emberek, akiket az Isten csodálatosan harmonikus lélekkel áldott meg. Ha pedig két ily lélek kerül össze, akár házastársnak, akár anya és leányának, ezek barátságát bírní kivételes szerencse.

Nekem megadatott két ilyen pár szeretete. Berta nénémnél, (Bárczy István anyja) egy régi magyar nagyasszonynál tapasztalatlan, nehéz fiatalságomban mindig megtaláltam az óhajtott vigaszt, mert szüleim férjhezmenetelem után nemsokára Nagyváradra költöztek.

Berta néném nem is okos, de már bölcs volt, egyéniség volt és olyan háziasszonyi erényekben ékeskedő, hogy ebben a tulajdonságában a virtuozitásig vitte. Férje halála után, aki reáliskolai tanár volt, szerény özvegyi nyugdíjából élt Erzsiké leányával péceli kis házában. Bár egyike volt a szegényebbeknek, mélyen vallásos lelkével szerét ejthette annak, hogy új templom épült a régi szűk imaterem helyett, amely szép templomnak haláláig ő maradt gondozója. Templomszenteléskor a váci püspök az egész nagy faluban csak őt tüntette ki látogatásával, hogy megköszönje fáradozásait.

Nem tartott cselédet, ellenben vasárnaponként népes családja mind kilátogatott hozzá a fővárosból. És ha húszan jöttek? Sebaj! Elkezdte korán reggel főzni az ebédet; mikor felhangzott az első harangszó, félretette–és misére sietett. Mikor az istentisztelet után hazaért, szemlét tartott megérkezett vendégein és másfél óra múlva a legpompásabb ebédet tálalta be.

Hozzá sohasem érkezett rosszkor a vendég; mindig vidámságot, szíves látást, pompás ozsonnát kapott és annyi életbölcsességet, Istenben való bizakodást vitt magával, hogy igyekezett minél előbb újra meríteni ebből a fölséges forrásból. A mellett, hogy nagy kertjében megtermesztette a családnak szükséges zöldségfélét, gyümölcsfái terméséből jutott nemcsak gyermekeinek, hanem jóbarátainak is, tyúkjai révén ellátta tojással fiai családját is, amellet még ideje volt arra is, hogy két menyasszony lányának kelengyéjét, még a kalapokat is, maga és lányai készítették el. Mikor mindezekén túl volt, akkor vette elő az öregasszonyok

hajdan kedvenc munkáját – a fonást. És addig ült esténként a rokka mellett, amíg derűs lakását a saját házi szőttésével ékesíthette.

Halála után nem volt szabad egy bútordarabot elmozdítani, egy fát kivágni, annyira tisztelték az anya emlékét. Kis birodalmában Erzsiké leánya vette át az uralkodást, akinek jellege az abszolút jóság! A magát megtagadó, másokért élő önfeláldozás. Ilyen lehetett Szent Erzsébet! Valahányszor kilátogattam hozzá, a jóságot mindig új világításban láttam, új értékekkel tértem haza. És a tökéletesedésre vágyó léleknek mily nagy segítség az élő példa.

– – – –

Magas műveltségű, magas állást betöltő a másik pár férfia. A fennhéjázó hitetlenséghez szokott szem megrendülve látja, mily hívó lélek lakozik benne és milyen gyönyörű otthon az, amelyben férj, feleség, fiú egy húron pendülnek: a műveltség, a hit, a becsület egybefonódott húrjain. Ott aztán folynak az eszmeccserék; legfeljebb, ha kiobbannak az ellentétes vélemények, mi – két asszony – vagyunk a keményebbek, ő – a férfi – a belátóbb, a megértőbb, szóval a bölcsőbb. – – – –

Aki annyira rajong a művészetért, az okvetlenül keresi a kiváló művészek társaságát. Így jutottam jó ismeretségbe férjem révén a zseniális mesterrel, Lotz Károllyal, kinek tüneményes tehetsége szinte gyermeki természetességgel párosult. Nem láttam még nálánál igénytelenebb és szerényebb embert. Szinte bocsánatot kért, hogy őt nagy művésznek tartják. Annyira nem e földön élt, hogy bár szegény ember volt és anyagilag igazi művészháztartásban élt, ha a megrendelt nagyértékű képekért fizetni akartak, nem lehetett rábírní, hogy a pénzt elfogadja. Neje mesélte, mikor egy dúsgazdag bankigazgató leánya nagyméretű arcképét (egyik legcsodálatosabb műve) ki akarta fizetni, a műteremben csakúgy repkedtek az ezresek. A bankár letette a pénzt, a művész nem akarta elfogadni, végre is az asszony azon kijelentéssel: Jó lesz Kornélkának zongorára, zsebre tette a sok ezrest.

Szalonom legszebb díszé egy Lotz-arckép, amelyet rólam festett. Mikor szemünk láttára az első félórán meglevenedett a vásznon a kép és áradozva köszöntem meg neki, azzal védekezett, hogy hiszen ő van nekem lekötelezve, mert ültem neki:

– Mert tudja édesem, most a nagy freskó-festés közepette (akkor festette az Operaház mennyezetét és a Mátyás-templom freskóit) érzem, szükségem van ilyeneket festeni. Mármint, ha modellt veszek, hamar beleunok és abbahagyom. De ha dámát kérek fel, azt már becsületből is be kell végeznem.

Okos barátaim egyik díszé Kallós Ede szobrászművész, a Vörösmarty-szobor, sok-sok szép síremlék és hősi emlék megalkotója. Ha együtt vagyunk, (ő elválhatlan a feleségétől, a műzsjától) és sikerül őt a művészetről beszéltetnem, akkor repülnek az órák és én Apolló berkeiben érzem magam. Van egy nagyon jó gyógymódja, igazi csodadoktor! Nagybeteget voltam, meglátogattak és vigasztaltak. Kallós Ede aztán avval búcsúzott:

– Ida mama, siessen meggyógyulni, egy Madonnát mintázok, annak kicsiny agyagmintáját gipszbe öntetem a maga számára, ha egészségesen üdvözölhetem otthonában. Természetesen Ida mamának nem volt sürgősebb dolga, mint meggyógyulni és otthon átvenni az ígért szép Madonnát.

Ahányszor meggyógyultam, ahányszor írói sikerem volt, Kallós Ede mindig megjutalmazott. Most is e könyvecske honoráriumáa egy Madonna-relief lesz terrakottából a máriaremeteí házikóm falába.

Az én betegségekím különben nekem meglehetősen jövedelmeznek. Nem pénzt (az nálam nem számít az élet értékei közzé, mert szeretek szegény lenni), hanem műtárgyat, szerető barátokat és barátnőket.

Mikor régebben megmagyarázhatlan rohamaim voltak és végre is egy kockázatos epekő operációval segített rajtam a zseniális Manninger tanár, a kórház igazgatójának rendkívüli lelkületű neje, Irsay Arthurné ápolat vissza az életnek. Akkor volt alkalmam látni, mit tett ő a sebesültekért. Nagy háztartása, három gyermeke elég dolgot adtak neki. Ő viselte

mintaszerűen a háziasszony és anya kötelmeit és a mellett ápolt, végezve a legnehezebb, a legundorítóbb munkát; kötözött, operációknál asszisztált és még az én ápolásomat és a rám való főzést is magára vállalta. Nem volt egy vidám órája sem a háború kitörése óta, ha elgondolta, mit szenvednek hőseink a harctéren. Gyakran szorongva mondta nekem:

– Még jó, hogy most nincs se névnap, se vendégség nálunk, mert hogy vállalhatom be Arthurnak, hogy kamra, pince üres; mindent felhordtam katonáinknak.

Ő is, bár tíz év előtt végződött a háború, annak az áldozata! A háború utolsó évében meghalt hosszú kínos betegség után férje; jött a kommün. Az ő egykori szakácsuk lett a kórházigazgató, beköltözött úrnője szalonjába. Az úrnő pedig, hogy ki ne tegyék a lakásból, vállalta a főmosónő hivatalát. Voltam nála, ott a gőzös, illatos kórházi mosókonyhában. Természetesen nem vált be! Nagy bűne volt, hogy nem lopott, még nagyobb, hogy nem engedte a kórházi szappan-, szóda-, fehérnemű-készletet megdézsmálni; így elcsapták szegény drágámat!

Kommün után ő is tönkrement anyagilag, mint mindannyian, egészsége is megromlott, kiment rokonaihoz Münchenbe és ott megvizsgáltatta magát. Az orvostanár így szólt hozzá:

– Asszonyom, Ön úgy égett el, mint az a gyertya, amelyet két végén egyszerre gyújtanak meg. – Mikor ő ezeket nekem elmondta, az igazat megvallva csodálkoztam a német tanár kíméletlen igazmondásán. Mert kegyetlenül igazat mondott ...

Nem hiába érdeklődtem annyira a hanyatlás szimptomái iránt, nemsokára magamon tapasztaltam csalhatatlanul. Kezdttem gyakran betegeskedni, hamar kifáradni. Az a spártai nevelés, amiben a Száhlender-gyermekek részesültek, nagyon jól bevált, míg a fizikum ép volt, de mikor az ember közeledik a hatvanhoz, bizony gyakori reparációra szorul. Nem volt kedvem valami modern fiatal orvosra bízni magam, aki tudományát rőfös receptekkel igazolja, barátaim sorából tehát megtiszteltem (?) az orvosi kar egyik büszkeségét, Minich Károly professzort és imígyen szóltam hozzá:

– Professzor, a reparációk kora ím bekövetkezett nálam. Úgy érzem azonban, hogy koromnál fogva nekem már csak professzor dukál. Tarcám ellenben élénken tiltakozik. Én hát úgy gondolom a kompromisszumot, hogy idejöttem magához és szerényen megkérdezem, vállal-e engem egy mérsékelt évi pausálé fejében. Ígérem, sohasem hívom házhhoz, legfeljebb halálom előtt, hanem magam jövők ide a helyébe; ígérem, nem nyűgösködöm és ígérem, hogy rövid vizit után vakon engedelmeskedem utasításainak.

A drága jóbarát mosolygott és így szólt:

– Maga, lelkem, nálam se nem oszt, se nem szoroz. Maga a régi barát, akivel együtt sokat muzsikáltunk fiatal korunkban; halljuk hát a betegséget.

Ezzel ő napirendre tért a honorárium dolgában, én pedig a nagy virágkedvelőnek egy-egy cserép virággal kedveskedem. Hogy én az ő budgetjében mennyire nem osztok és szorozok, kitűnik abból, ha valami gyógyszer írt, előbb óvatosan megkérdezi, nem lesz-e sok ez az ár? Nekem kell őt bátorítanom, hogy még erre tán telik. Nevezetes a dologban, hogy a bűnözők réme, a kórházban is rettegett tanár (ő vezeti az egyik kórházban a boncolást, tehát minden orvosi tévedésnek nyomára jön), az ő öreg barátnője iránt a leggyöngédebb, leggondosabb orvos. Látogatásaim alkalmából, ha még oly elfoglalt is, gondosan ügyel arra, hogy valamiképpen ne véljem, hogy terhére vagyok. Ez a tapintat művészete. Az Isten áldja meg érette!

Berend Miklós tanárral akkor közeledtünk egymáshoz, mikor holtfáradtan jött vissza a harcterről, itthon menteni a jövőndőt. Akkor kezdte szervezni az anya- és csecsemővédelmet és a leghűbb munkatársra lelt Zichy Rafaelnében, aki elsőnek alkotta meg sárszentmihályi birtokán a csecsemő-védőnői intézményt és máig sem hagyta magyar szokás szerint elaludni, hanem az Anyák Köre révén kimélyítette. Akkortájt jelent meg Berend háborús könyve, amelyet megvéve, egyhuzamban elolvastam és szerzőjét rögtön okos barátaim közzé iktattam. Sohasem feledem el a Tüzoltó utcai Fehérkereszt-kórházban tett látogatásunkat

Zichy grófnővel, midőn egyik ágyban fekvő kis parasztfiú tetemét megláttam. Az okos arcú kisfiú hasa majdnem a nyaka alatt kezdődött. Sárszentmihályról küldték, az orvosok lemondtak róla.

– Miféle betegség ez? – kérdeztem iszonyodva.

– Ez a helytelen táplálás következménye – felelt a tanár komolyan. – Mindig burgonyával tömték, a belek mindjobban kitágultak, most megpróbálom szűkebbre varrni a beleket, de nem sok reményem van hozzá.

A nyolcéves fiúcska nem soká élte túl az operációt. Ez is egyike a kis sírdomboknak, amelyre a falusi anyák azt mondják: „Az Isten akarata”. Pedig nem az Isten akarata, mert Prohászka püspök a Magasságok felé című könyvében „A gondviselő Isten” fejezetben kimondja:

„Ne mondd: ha Isten akarja, összetör a szélvész, meghal a gyermek; ez török teológia és nem keresztény felismerés, mely szerint Isten az örök, folytonos tevékenység. Akarja, hogy a villámot megismerjem és lefogjam, akarja, hogy a tengeren ne tutajon, hanem gőzhajón járjak, akarja, hogy gyermekemet a difteritisz meg ne fojtsa ...”

7. Utazásaim. A Notre-Dame-beli megrendülés

A kultúrember legnagyobb gyönyörűségét, az utazást, még eddig nem igen próbáltam ki. Korán férjhez mentem, jöttek a gyerekek, jött férjem betegeskedése, jöttek a nagy csapások, jött a teljes eltompultság és elértem negyvennégy éves koromat és alig voltam túl hazám határán. Amit szüleim mellett jártam-keltem a világban, azt gyermekésszel láttam. Mikor például Stájerországban utaztunk, én egy limonádés német regényt olvastam a legszebb tájékon. Ha apus rámszólt: Nézz ki az ablakon, mi gyönyörű havasi táj! Engedelmesen kikukkantottam és a következő percben megint könyvembe temetkeztem. Mikor Olaszországban jártunk, én csak a nagy meleget éreztem és a jó hideg fagylaltra gondoltam és kétségbeestem a képtáraktól. A természet szépségei is zárva voltak előttem, ahhoz is érni kell. Jól mondja egy művészeti író:

– Nem kell elzarándokolnod a Rigure, ha szép napfölkeltét akarsz látni. Hazád fűzfái között éppen oly ezüstös fátyolba burkolózik a teli hold, mintha az egyiptomi piramisok közt bolyongva látnád. A csillagok éppen úgy szikráznak le itthon rád egy szép augusztusi éjen, mintha a római Campagnán kocsiznál. Csekély a különbség a természet szépségei között, de óriási a nézők fogékonyságában.

Mikor fiatal lánykoromban jártam a bécsi Szépművészeti Múzeumot, csak arra emlékszem, mily sok terem, még több kép volt. Mily fáradt voltam, de mily szép volt az udvari szolgák egyenruhája. Mikor aztán érett ésszel, kellő előtanulmánnyal mentem ugyanazon képtárba és az előre megvett, otthon megcsillagozott remekeket behatóan tanulmányoztam, akkor már nem láttam a sok termet, még több képet, az udvari szolgák egyenruhája sem érdekelt, hanem mélyen belemerülve egy-egy mester modorába, kompozíciójába, színskálájába; iparkodtam tisztába jönni vele. Érdekes, egyben tanulságos esetem volt a bécsi képtár egyik remekével: a velencei Moreto Jusztinájával, amely értékének megfelelően a díszhelyen függ, gondolom a Tizianok között. Azt mondja az ismertető füzet: A térdelő férfi áhítattal néz a vértanú szüzre, aki mellett a legendai egyszarvú ló hever. Megfigyelendő a mestert jellemző „gyöngyszürke ezüstös tónus”. Ezt nem értettem. Aláhúztam tehát vastagon, hogy a képet addig fogom tanulmányozni, amíg erre rájövök. Bécsben sorra veszem az első termeket, aztán egyszerre Szent Jusztina előtt állok! Megcsodálom a térdelő férfit, a két alak egymásba merülő tekintetét, gyönyörködöm a szűz pompás brokátruhájában, de a gyöngyszürke ezüst tónust nem találom sehol. Leülök vele

szembe és nézem. Látok mindent, de hol kell meglátnom az ezüst tónust, nem is bírom elképzelni.

Szerencsére, ha valamit szakértő állít és én nem ismerem, nem értem, nem teszem magamat túl rajta; nem azt mondom, hogy mivel én nem tudom vagy nem látom, hát nincsen, hanem azt mondom: – Bennem lesz a hiba, tehát legyünk rajta, hogy lássam, tudjam. Ilyenkor a komoly Ida azt mondja Iduskának:

– Nagyon sajnálom kedvesem, hogy nem találtad meg, de addig innen el nem megyünk, míg meg nem láttad az ezüstös tónust. Iduska engedelmesen visszaült és nézte-nézte. Aztán becsukta szemét, kissé pihentette, majd újra nézett. Így tett türelmesen tán egy negyedórán át. Végre, mintha hályog esett volna le szeméről, világosan meg tudta különböztetni azt a színhangulatot, amely az egészet csakugyan ezüstösbe mártotta és amely Morettónak jellegzetessége, mint ahogy Tiziannak a tüzes színek. És az ilyen türelmi gyakorlattal annyira finomodott művészi érzékem, hogy elérkezett az idő, midőn már nem szorultam katalógusra, mert nemcsak az iskolákat, hanem az egyes mestereket is megismertem képeikről. – – – –

* * *

Mikor annyira helyreállottam a nagy csapás után, hogy mertem útra kelni, Károly fiammal hosszabb tengeri útra mentem egy Adria-hajón. Bejártuk jóformán az egész Földközi-tengert és Olaszországon keresztül tértünk haza. Ezen az utazáson a ragyogó olasz ég, a tenger, Szicília pazar tavaszi pompája, az Aetna napfelkelte és a milánói dóm fehér márvány csodája a legemlékezetesebbek. És az a boldog hangulat, amely a bánathoz szokott, megtört kedélyemet képessé tette arra, hogy Cataniában Bellini emléksobránál meglátva a Norma világszép áriáját, Casta dívát, belevésve a fehér márványba, összeölelkezve fiammal ott a téren elénekeljem! Ezzel ugyan nem cselekedtem semmi különöset, hiszen a hagyomány azt tartja, hogy Liszt kedvence lévén IX. Pius pápának, sokat zongorázott a Szentatya előtt. Mikor a gyönyörű dallamú Casta dívát zongorázta, a pápa lelkesen vele énekelt.

Marseille-t hajón megközelítve meghatja az embert a már messziről látható Notre Dame de la Garde. Meredek mészsziklán van a híres búcsújáró templom előtt a Madonna aranyozott szobra, amely csillogva hívja a biztos kikötőbe hazatérő fiait.

Csodálatos, hogy bejárva Olaszország ezernyi templomát, csak a műbarát szemével néztem, lelkemben semmi visszhang. Párizsnak, a Notre-Dame-nak kellett jönnie, hogy végre megrendüljek és a kegyelem útjára térjek.

A következő évben kis lányomat vittem Belgiumba egy liégei zárdába. Mikor Franciaországból kiüldözték a zárdákat, a közeli Belgiumban telepedtek le. Liégenek egészséges, a tenger fuvalmának nyílt hegyoldala tele van az áttelepülő francia zárdákkal, amelyek a mély vallásosság mellett igazán modern műveltséget adnak a lánykáknak. Ekkor, bejárva a dúsgazdag belga és holland múzeumokat, igazat adtam a művészeti szállóigének, hogy minden mestert a maga hazájában lehet legjobban élvezni. Megcsodáltam az antwerpeni Szt. Gudula-templomban Rubens legmonumentálisabb képét, a Keresztlevételt, átmentem Hollandiába és nem bírtam betelni a Rembrandtokkal és Franz Hals-szal.

Mikor a másik évben érte mentem a gyermeknek, Londonban töltöttem két hetet és akkori benyomásaim után aláírhatom, hogy az angol a világ első népe.

Szolgáljon pár kis eset ennek megvilágítására:

Mivel a világkultúra dajkáló édesanyja a British Múzeum és tudtam, hogy mindennap oda elzarándokolni szent kötelességem lesz, a közelében egész utcákat betöltő pensiónok egyikében szállottam. Ott privát hotelnek nevezik. Kétemeletes ház; földszintén az iroda és étterem, az emeleteken sorjában az egyablakos szobák, melyek egy kis parkírozott utcára nyílnak. Udvari helyiségek nincsenek, még a konyha, a szuterén ablakai is az utcára néznek,

ezért csapja meg az ember orrát minduntalan a kisütött juhagyú szaga, amitől minden magyar gyomor megcsömörlik egy hét alatt.

Megtudtam a managertől, hogy szobáért, fürdőért, reggeli, lunch, dinner-ért, fekete kávéval napi hét shillinget fizetek. Az első hét végén ki van akasztva a levelek tábláján az én számlám is, de napi hat shillingre szóló. Bemegyek az irodába, hogy úgy látom, valami tévedés van a dologban, mert nekem ezt a szobát az ellátással hét shillingbe számították.

– Nem tévedés, asszonyom, Ön állandó lakó, tehát 6 shillinget fizet.

Megyek a British Museumba és teljesen elmerülök a látnivalókba. Mivel Angliában mindig hűvösebb van, mint a mi szélsőséges szárazföldi klímánkon, a kabátot magammal kellett hurcolnom. Jegyzeteket készítve, nagyon utamba volt, tehát a kínai porcelántermek egyikében, ahol nem fordult meg annyi közönség, leraktam kabátot, esernyőt, Baedekert és megkönnyebbülten kuporogtam a famille rose, famille vert tárlói előtt a jegyzőkönyvemmel.

Mikor délután 1/2 6-kor csengetéssel jelezték, hogy zárnak, én is felkerekedtem, holmijaim után nézelődtem; sehol semmi! Megyek a másik terembe, ott sincs. Mosolyogva jön felém a teremőr és azt mondja:

– Láttam, mennyire elmerült a tanulmányozásba; gondoltam, Öntől ugyan elvihetik mindenét, azért gondoskodtam róla. Azzal odavezetett egy ülőkéhez (kis szekrényformája van, hogy az örök használati tárgyaikat tarthassák benne) és kinyitva, kiszedi belőle minden holmimat. Tette pedig ezt tisztán emberiességből, mert sűrűn tarkállnak a múzeumban a felírások: „A személyzetnek elbocsátás terhe alatt tilos a közönségtől bármit is elfogadni”.

A szédületes forgalomban nem tudtam volna moccanni sem, ha nem lettek volna a járdaszigetek. Rendesen odaállottam egy-egy rendőr mellé; az, mikor látta, hogy veszély nélkül átevickélhetek, valósággal beledobott az árba, a másik oldali járdaszigeten nem egyszer a másik rendőr karjaiba futottam. Egyszer a Cityben a legforgalmasabb déli órákban ültem az autóbusz tetején. Sikoltoztam a halálfélelemtől, mert felülről nézve a vágató óriás kocsik mindig mintha egymásnak rohantak volna. Mikor eljött a leszállás ideje, én leültem a legfelső lépcsőre és kijelentettem, hogy le nem mászok a létrán, amíg teljesen meg nem áll az alkotmány. Nevettek is, bosszankodtak is, végre a kalauz kitárta karjait, én lemasztam reszkető inakkal és egyenesen a karjai közé estem.

Mikor megérkezésemtől hibás cím folytán egy zsaroló bandába kerültem, csak azon igyekeztem, hogy holmim hátrahagyásával kijussak a házból. Mihelyt kívül voltam, egyenesen nekiszaladtam két előkelő kinézésű úrnak, röviden elmondtam bajomat és segítségüket kértem. Ők rögtön elvezettek a rendőrhöz, az maga mellé vett egy társát, velem jöttek a kérdéses ház elé, becsengettek, védelmük alatt én is be mertem menni és ott a legcsendesebb diplomáciai tárgyalás után előhozatták poggyászomat, kocsni után fűttyentettek, beléültettek és szívélyes kézfogás után útnak indítottak. – – –

Végre kijutottam Párizsba is. Fivérem, a vegyész, nejevel hosszabb tartózkodásra kiutaztak, jó alkalomnak találtam utánuk menni. Ez az utazás volt életem legnagyobb benyomása!

Azt tartom, semmit sem adnak ingyen. És csak azt értékeljük igazán, amihez alapos előkészület után jutunk. Már régen foglalkoztam a francia történelemmel, a francia művészettel; ismertem nagy költőit, elbeszélőit, aztán majd egy évvel utazásom előtt megvettem a Baedekert, magam elé terítettem Párizs térképét, úgy, hogy az első napon mint ismerős jártam Párizs utcáin. Ezt az utamat a világ fővárosába valósággal zárandokútnak tekintettem.

Kétfajta utazó van. Az egyik mint a méh, nem mulatozásra, hanem gyűjtésre indul. A másik, a felszínes, csak a Montmartre olcsó élvezetei után jár; a boulevardok érdeklik, a divatszalonok, a hullámozó közönség, a revük, a kalandok, – és ha be is botlik egy-egy múzeumba, pár órai fáradtsággal azt hiszi, leróta ezt a kellemetlen kötelességet is. Ha odahaza kérdik: Láttad-e a Louvre-t? nyugodt lélekkel felelhessen: – Persze hogy láttam.

Azok a kedves párizsi pensiók! A Champs Elisée közelében az Avenue Montaigne egy mellékutcájában volt Mme Condat háromemeletes pensionja. A háború előtti olcsóságot jellemzi, hogy szép szobát, mellette öltöző szobával, reggeli, déjeuner és diner-vel, fürdővel napi 6 frankot fizettem! Ezenkívül költségem volt a sok földalatti és földfeletti villamos, meg autóbusz és a színház! Másra nekem nem kellett. Egész nap a gyűjteményekben, templomokban ültem, azokba nem kellett se belépti, se katalógus. Nem úgy, mint nálunk! Minálunk alig vannak a kiállított tárgyak mellett magyarázó írások, legalább kényszerítve van a közönség a katalógust megvenni. És fődolog a beléptidíj! Egy múzeum építése, fenntartása, gyűjteményeinek értéke oly nagy összeget igényel, hogy a jövedelem elenyésző csepp a tengerben. Mivel pedig a múzeumok egyedüli célja a közönség nevelése; az ízlés, a művészi érzék ébresztése és finomodása, igazán nem értem, hogyha már vannak gyönyörű múzeumépületeink, szép gyűjteményeink, kellő személyzetünk hozzá, mért nem állítjuk azokat a közönség szolgálatába? Nagyon szerettem elmenni a tömérdek németországi apróbb múzeumba, amelyek nem gazdagabbak a mi vidéki múzeumainknál. De mily tanulságosak! Minden tárgy megmondja, hogy ő micsoda, ki a szerzője, vagy a lelhelye; aztán az ajtófélfán, ha másutt nem jut hely, ki vannak szögezve a nagy katalógus arra vonatkozó szakszerű magyarázatai. Az ember megkímélődik a költekezéstől, a katalógus forgatásától, fel és lenézéstől, minden erejét és igyekezetét a kiállított tárgyakra fordíthatja. Persze ehhez kitűnő katalógus kell, itthon pedig ismerünk pompás múzeumot, amely 30–40 éves léte dacára még mindig nem bírta elkészíteni katalógusát!

Hosszú utazás után éjfélkor érkeztem Párizsba. Másnap még nem mertem múzeumba tenni a lábam, mert még mindig zakatolt fejemben a vonat. Harmadnap azonban alig vártam a nagy pillanatot, hogy álmaim színhelyére a Milói Venus, a Borghesei vívó, a Versailles-i Diana, a híres Rembrandt-ok, Rubens-ek, Rafael-ek színhelyére jussak. Nyolc órára készen voltam és reggeliért csengettem. Ijedten, kócos fejjel rohan be hozzám a szobalány, hogy mi baj van?

– Semmi baj, a reggelimet kérem – feleltem nevetve.

– Mais, madame, hiszen még csak nyolc óra van, mindenki aluszik, mossák az utcákat. Amint meg lesz főzve a kávé, hozom.

Bizony várnom kellett, mert a szakácsné sem bírta megérteni, hogy lehet ily korán kelni; ilyenkor az élelmiszerszállítók meg a munkások járnak az utcán, dacára, hogy nyár lévén, négy órakor kelt a nap.

A Metro-n (földalatti vasút), az a meglepetés ért, hogy majd feleárban adták a „munkásjegyet”, amely reggel 7-től este 6-ig érvényes. Mikor elértem a Louvre kapujához, azt is még zárva találtam. Végre kinyitják, néhány diák és szorgalmas turista várt ott velem együtt. Áhítatosan léptem be a világ leggazdagabb kincses házába, mert az itt felhalmozott remekekhez képest mi egy keleti rajah, mi a kínai császár ékszere. Azokban csak a nyers arany és drágakövek csillognak, míg egy művészi remekben a lángész, a legnagyobb emberi kincs nyújt gyönyört száz és száz év sok-sok ezer szomjazójának.

Kezdtem a földszinti görög szobrászaton, lassan-lassan akartam haladni. Le-leültem behunyt szemmel, mert szentségtörésnek tartottam kifáradt, unott szemmel megbántani e kétezer éves csodákat... Délben mindig sietnem kellett a villásreggelihez, amelyet tizenkét órakor tálaltak, mert nem illett megzavarni a közös étkezés rendjét. Aztán pihentem egy félórát és újult erővel látogattam tovább a Louvre-t. Ez így tartott egy teljes hétig, akkor beláttam, hogy változtatni kell a módszeremen, mert én három hétre jöttem, de így Karácsonyra se leszek készen. Nem, a tanulmányozás alaposságán nem bírtam változtatni, de igen, szűkebbre vontam érdeklődésem határait; eltöröltem a tervezett tengeri fürdők meglátogatását és ilyenformán elértem azt, hogy mindazt, amit előre kipécéztem magamnak, minden időkre bevéstem emlékezetembe.

Emlékszem! A fáradtság sokszor kísértésbe vitt, legyek felületesebb. Csak egyszer engedtem neki a Louvre iparművészeti osztályán, mikor lábam meg akarta tagadni a szolgálatot, úgyhogy siránkozva kérdeztem a teremszolgát:

– Van-e még sok látnivaló, mert már nem bírom.

Mosolyogva vezetett a szomszéd szobába, néztek végig. És oly erdeje a kiállítási termeknek sorakozott ámuló szemem előtt, hogy elkeseredve adtam fel a küzdelmet.

Voltak aztán kellemesebb meglepetéseim.

Egy délután ki akartam rándulni az utolsó Condé kastélyába, Chantillybe. Amint a sarokra érek, oly hirtelen zápor fogad, hogy hamar beszaladtam egy közeli palota kapujába. A kapu alatt látom a felírást „Musée Guimet” keletázsiai tárgyak gyűjteménye. Nekem sem kellett több! El volt már feledve az utolsó Condé és amíg csak el nem kergettek (mindig én voltam az utolsó látogató, akit kitessékeltek a múzeumokból), mohón gyönyörködtem az ázsiai művészet groteszk naivitásában. Azért Chantilly követelte jogait. Hogy megengeszteljem, azon a napon mentem, mikor beléptidíjat szedtek, hogy háborítlanul élvezhessem egy Bourbon otthonát, aki a maga idejében a leghíresebb műgyűjtő volt. Aumale herceg az utolsó francia király fia, családtag volt; neki megengedték, mint tudós, hogy Franciaországban éljen, sőt beválasztották a negyven halhatatlan közé is. Ezt egy szép gesztussal hálálta meg. Csodaszép kastélyát, ahogy volt, teljes berendezésével, könyvtára, műgyűjteménye és kincstárával, benne a híres rózsaszínű Condé-gyémánttal, a francia Akadémiának hagyományozta. Az Akadémia nagy hálával, de még nagyobb aggodalommal fogadta a hagyományt, – mert egész vagyonba kerül annak fenntartása!

Mikor az ember Párizs utcáin jár, minduntalan a francia történelemből, szépirodalomból ismert utcanevekre bukkan. Párizs valóságos élő történelem. Nem hiába írta Victor Hugo az 1870-iki háborúban a németekhez intézett kiáltványában, melynek eredeti kézírata van letéve a Musée Carnavaletbe, hogy ne ágyúzzák Párizst, hiszen e falak nemcsak a franciáké, hanem az egész viláé. E múzeum Mme de Sévigné egykori palotájában van elhelyezve, ami kétszeresen érdekessé teszi.

Határtalan bámulója vagyok a lángésznek és ha módomban van, minden városban felkeresem azt a házat, amelyet egy nagy ember emlékei múzeummá szenteltek. Azért zarándokoltam el a XIV. Lajos udvarában élő Mme de Sévigné, a legszellemesebb leveleket író főrangú hölgy házába, akinek levélíró művészete még ma is, majd ötszáz év múlva, oly üde, oly sziporkázó szellemű és oly gyöngéd szeretetről tanúskodik távollakó leánya iránt, hogy érdemes volna jó magyarságban a magyar lányok számára kellő magyarázatokkal kiadni.

Ezért zarándokoltam el a Place des Vosges vörös téglaházába, ahol Victor Hugo élete utolsó két évtizedében lakott és amelybe össze vannak gyűjtve bútorai, képei, kézíratai, műveinek kiadásai és a róla írott, festett, faragott képmások. Éppen déli tizenkét órakor mentem oda. Időm vége felé járt, nem mentem haza villásreggelire, megkértem háziasszonyomat, vigyenek fel szobámba valami hideget, így időt nyertem oly dolgok megnézésére, amit örökké sajnáltam volna látatlanban hagyni.

A Victor Hugo-Múzeumra felügyelő őr szintén ebédhez készült; kissé mogorván adta ki a beléptijegyet egyetlen látogatójának, de aztán, úgy látszik, lerítt rólam az irodalomrajongó, magamra hagyott és enyém volt, egészen az enyém a lángész hajléka.

Micsoda megszentelt órákat töltöttem én ott! Kitértem előttem lelke minden redője, mikor olvastam leveleit, patetikus kiáltványait; a „Nyomorultak”-hoz rajzolt illusztrációkat; láttam Rodin-mintázta mellszobrát, amely realisztikus mivoltánál fogva oly nagy vihart keltett az akkori kritikusokban; belepillantottam művei kéziratába és megnyugodva mentem utamra.

Másnap, elutazásom előtt, még egyszer bejártam a régi Párizst. A Conciergerie-t, a régi törvénykezési palotát, ahol Marie Antoinette oly hősiesen szenvedett; a Szajna szigetén épült Cité-t, Párizs belvárosát; a hajdani királyi palota udvarán a Sainte Chapelle-t, a világ

legpazarabb kápolnáját; szentélye csupa üvegfestményű ablak mintegy csipkéből szőtt, amely ezer színben csillog a ráözlő napfényben. Végre el akartam búcsúzni az ősrégi Notre-Dame-templomtól, a francia gótika legtökéletesebb képviselőjétől. Felemeltem hozzá tekintetemet... és megrendülve bámultam, amint fölötte a felhők csakúgy száguldottak. Ég és föld ilyen összeolvadását még nem láttam; mintha túlvilági látomás lett volna. Beléptem a homályos Istenházába. Jóformán egyedül voltam az Istennel és kezdtem úgy érezni, mintha a leszámolás órája ütött volna számomra. Mintha a Mindenható szózatát hallanám:

– Késedelmes, gyarló lélek, hát még most sem akarsz térdet hajtani az isteni előtt?

Mennyi kegyelmet árasztottam rád és te még mindig kételkedel! Valami térdre készítetted, könnyeim záporoként hullottak és akkor és ott kezeimet tördelve könyörögtem, én, a hitetlen:

– Ha van Isten, úgy ő itt meg fog engem hallgatni! Én hinni akarok, én alázatos szívvel akarom őt kérni, mutassa meg az imádság útját és addig fogom őt ostromolni, amíg meg nem hallgat.

Ekkor végre eltaláltam a hangot, az utat, amelyen Hozzá közeledhet a lélek! És a Kimondhatatlan Jóság e perctől kezdve kézen vezetett, egyengette utamat és mellém adta a jópásztort, aki végre az annyira, oly régen áhított vallásosság útjára vezetett.

8. Következmények. A „Budapesti Hírlap”-ban megjelent cikkem. Rákosi Jenő válasza. Prohászka püspök beszéde. A „Diadalmas világnézet” hatása

Hazaérkeztem Párizsból. Az állomáson fiam és legfiatalabb testvéröcsém fogadtak és villamoson jöttünk haza. Mikor a párizsi gyönyörűségek után a poros, szemetes Városmajoron hazafelé bandukoltunk, azt mondtam magamnak:

– Visszakerültél hát hazádba! Bizony, édes hazám, kicsi is vagy, kócos is vagy a világ szépe mellett, de azért mégis te vagy nekem a legszebb! Neked akarok szolgálni minden erőmből!

Párizsban nem egészen okosan éltem. Mint antialkoholista, ott is csak vizet ittam, pedig az ottani víz fertőzött. Így nemsokára egy szelíd kis tifuszos láz döntött ágyba és az a félálomban minden szenvedésnélküli szenderegés szinte jólesett a sok benyomás után.

A notre-dame-i jelenés folyton vibrált bennem. Vártam, erősen vártam a fejleményeket, mert akkor már szentül hittem, hogy fog velem valami történni! És a nagy ellentét a nagyvilág és az én szegény kicsi hazám között is keringett agyamban és tűnődtem, hogyan használhatok legjobban hazámnak. Mikor kétheti pihenés után újra erősnek éreztem magamat, leültem levelet írni ... Rákosi Jenőnek, akit bár nem ismertem, de mint sok év óta olvasott kedves lapomnak, a „Budapesti Hírlap”-nak szellemi vezérét nagyra becsültem. A levél másnap megjelent a „Budapesti Hírlap”-ban Rákosi Jenő válaszával. A következő címet adta neki:

A modern asszony lelkiismerete

Méltóságos főszerkesztő úr! Tudom, hogy nem az igazi helyen kopogtatok, de szeretném, ha ez egyszer kinyílnék az ajtó. Tudom, hogy más újság szokott olvasói belügyével foglalkozni, de olyan régi baráti viszony köt engem a „Budapesti Hírlap”-hoz, hogy nem is bírom elképzelni, mi módon fordulhatnék egy más idegen laphoz.

A lelkiismeretem dörömböl!

Sokáig lappangott a baj, sőt míg a nagy háztartás és gyermeknevelés teljesen betöltötték minden időmet, nem is ébredezett ez irányban. De mióta özvegy vagyok és gyermekeim

megnőttek, lelkiismeretem is ott akarja hagyni az üresedő színteret és nyugtalankodva dörömböl új hajlék után.

Pedig úgy érzem, mintha egy halni készülő szót vennék tollam hegyére. Hogy a lélek rejtekeiben milyen az élete, azt csak a magamérő tudom, de – hogy mostohagyermek a mai kornak, onnan sejtem, mert vajmi ritkán csendül meg az ajkakon.

Sokat hallottam emlegetni iskoláskoromban a vallásóra alatt. Megtanultuk, hogy rosszat nem szabad tennünk, mert különben nem üdvözülünk; az Isten őrangyal állított mellénk, hogy visszatartsa a bűn ösvényéről. A következő kérdésre aztán megfelleltük, hogy az őrangyal szózatát lelkiismeretnek nevezzük.

Ha ki megőrizte gyermeki lelkületét, annak ez jó irányítója maradt. Jobbról a paradicsom, balról a pokol, középen keskeny úton vezet az őrangyal. Aztán jött a sok olvasmány, felvilágosító tudomány. A régi fék elkopott, de ott termett helyén az eddig háttérben tartott „Mitmondavilág” és ugyancsak erősen gyakorolja hatalmát. „Mitmondavilág” a belügyekben engedékeny, elnéző; nem igen törődik vele, ha alattvalói tilosban legelnek, ha elkalandoznak az irigység, kapzsiság, emberszólás mezejére, ha bálványt állítanak a nagy Önzésnek, ha paragon hagyják a kötelesség szőlőskertjét, – de kérlelhetlen zsarnok a külügyek birodalmában. A legkisebb vétséget felségsértésnek minősíti és állandó rettegésben tartja a szegény asszonyi lelket, akinek gondolatai mindig a körül forognak, hogyan igazodjék el a szigorú kánonok útvesztőjében.

„Mitmondavilág” tilt mindent és nem buzdít semmire. Nem illik ez, nem illik az, de soha senki szájából nem hallottam: Szeressük felebarátainkat, mert különben mit mond a világ?

Úgy érzem, hogy a modern asszony lelkiismerete kezdi már unni ezt a fékező rendszert. Föllázad arra a gondolatra, hogy mint gyermeket, vesszővel és cukros skatulyával teleressék és kezdi ismerni kötelességét, melynek ez a két parancsolata:

Első parancsolat: Tökéletesítsd tested-lelked, amennyire tőled telik.

Második parancsolat: Szolgálj vele az emberiség érdekét!

Úgy érzem, hogy a modern asszony lelkiismerete már nem annyira fék, mely tilt, de motor, mely hajt. Hajtja, hogy munkálkodjék a lelkén, irtja a gyomot, de ültet helyébe lelkivirágot, tereli az öntudatos gondolkodásra, beszámoltatja tettei legtitkosabb rugóiról és ha pirulnia kell, keservesebb neki a belső szégyen, mint embertársai megszólása. Ha helyeset cselekszik, nem siet bezsebelni a világ dicséretét, hanem étappe-nak tekinti az újabb küzdelemre.

Aztán ez a modern lelkiismeret finnyás nagy úr, csak arisztokrata társaságban érzi magát jól. Elzárja ajtaját léha, sikamlós regények, detektívborzalmak elől; nem engedi be a pletykázó, rosszmájú, jóhírnévből élősködő társaságot sem, kirekeszti a hiúság ördögét, bár a tetszeni vágyás pajkos manója kopogtatás nélkül besurran már. Zártkörű társaságába tartoznak komoly olvasmány, jó zene, társadalmi problémák és művészeti kérdések megvitatása. Olyasféle Hotel Rambouillet, de a java idejéből!

Azután nem rabja, de ura testének. Nem szolgálja sok apró divatos nyavalyáját, de elhallgattatja, letöri tevékenységgel, testedzéssel, rugalmas mozgékonyasággal. Elzarándokol Párizsba, de nem azért, hogy a lehetetlenre formált divatos női testet utánozza, hanem hogy megihlessen lelkét a milói Vénusz csodás tökéletessége, bár dereka nincsen szögbe hajlítva és bősege is több 55 centiméternél. Ha azután befordul a Musée Guimetbe és végiglép a hindu Vénuszok groteszk serege előtt, pirulva győződhetik meg, hogy a mai divat szerint öltözködő nő inkább hajlik a kitekert derekú hindu ideálhoz, mint az örökszéphez.

Hosszú évek öntudatos munkájával idáig már körülbelül eljutottam a magam teste-lelke megművelésében,

De aztán?

Bizonyos, hogy nem a magam önös érdekeiben merülhet ki tevékenységem; bizonyos igaz, hogy az emberiség szolgálata az a felsőbb rendeltetés, amelyért a földre hívtunk.

De melyik az igazi út?

Itt, e helyen, nem hallok tisztán lelkiismeretem szavát és ezért folyamodom ahhoz a nagyobb elméhez, melyet a magyarság egyik fáklyájának tartok.

Néha úgy hallom, mintha valamelyik ősanyám szólalna meg Bihar megyei sírjából:

Kössél, varrjál, foltozzál fiam, neveld a lányodat Istenfélelemben, tartsd rendben a kamrádat és pincédet, horgolj meleg papucst és sapkát az uradnak és boldog léssz e földön!

Igen, de – kedves ősanyám – az én házam tája nem oly hatalmas, mint a Kigyelmedé volt valaha. Az én piciny fővárosi kamrák hamar tele van, a lányom meg fél- meg egésznapokat tölt az iskolában meg egyéb leckeórákon, uram sincsen már, akinek meleg papucst horgoljak, a sok szabad időm – az nem hagy nyugton!

Szemrontó hímzés ki nem elégít, utcán csatangolni (magyarul flangálás) nem kenyerem, látogatásokra sajnállok sok időt fecsérelni és aztán, ami fő, érzem, hogy vannak kötelességeim ... Kötelességek, melyek a nagyobb intelligenciájú, anyagilag független asszonyokra várnak. Kötelességem a magam kis körének ellátása után a nagy kör javára munkálkodni, egyszóval édes ősanyám a szociális tevékenység szüksége szólal meg a modern asszony lelkiismeretében.

Eddig hát megvolnánk. Hallom, tisztán hallom a lelkiismeretem dörömbölését: Eredj már, kezdj már hozzá, időd eljár és hajh van itt Nagy-Magyarországon sok míveletlen parcella, több mint munkáskéz!

Igen, igen, de hogyan? Nem szeretem az eddig taposott utakat. Többnyire a Hiúság szegődik melléd vezetőnek és elkalauzol hangversenyek, bazárok, nyári ünnepek, színi előadások berkeibe. Lótottál-futottál, költöttél százkoronákat, versenyeztél barátnőiddel és a legjobb esetben szereztél 50 korona hasznát annak a jótékony célnak. Hogy magadban mennyi kárt tett azalatt a Hiúság, hogy taposta el a szerénység, lelkinemesség gyöngé hajtásait, arra, fájdalom, nem is jössz rá, hiszen belehelted már kárhozatos mérgét a szereplési bacilusnak, neved gyakran szerepel az újságokban, a posta naponként hoz meghívásokat gyűlésre és otthonülő barátnőid pukkadhatnak, mikor beadod nekik – persze a legdiszkrétebb módon – előkelő ismeretségeid!

Nem, nem ez az én világom, ez a perspektíva tartott vissza eddig is a köztevékenységtől. Ha már annyi derék, kedves, jóra való asszonytársam kergült meg a nyilvános szereplés révén, hol van a biztosíték, hogy velem nem történnék ugyanaz? Inkább visszahúzó a kisujjam is, minthogy egész mivoltom magához ragadja a hiúság ördöge.

Íme ezért fordulok Főszerkesztő Uramhoz!

Mutassa meg az utat, amelyen a modern asszony lelkiismerete nyugodtan járhat.

Ha visszautasít szerény családi körömben, én szívesen bezárkózom a váramba. Hála Istennek, annyi gyönyörűséget kínál természet és művészet, annyi jó könyv, annyi múzeum vár még reám a világon, hogy túlon túl betöltik a rövid életet.

De ha az ilyen életművészet önzés – és titkon úgy érzem, hogy az – hol hát az út, amelyen haladnom kell, amelyen nem visz kísértésbe a hiúság ördöge; mi a tennivaló, mely szerény tehetségemet fölül nem múlja, mellyel szeretett hazámnak hasznára válhatok?

Mély és igaz tisztelettel

özv. Báthory Nándorné.

„Nem tudom, közlésre volt-e szánva ez a levél, vagy sem. De oly szép és tanulságos, hogy sajnálnám elfogni olvasóinktól. Ami pedig a benne foglalt kérdést illeti, mondhatom, hogy a rávaló felelet is szinte benne van magában a levélben. Nem a betűiben s szavaiban, hanem a gondolkozásában. Ezt fogom én itt szavakba önteni.

Ha valaki megteszi a kötelességét mindenkivel szemben, abban a körben, ahová sorsa helyezte, vagy hivatása vonzotta, annak nem kell új feladatokat keresnie, az dolgozván magáért, övéiért, ismerőseiért, dolgozott az egész emberiségért. Jónak, okosnak és műveltnak kell lenni az asszonynak és semmi egyébnek. Egy ilyen asszony hihetetlen áldás az

emberiségre nézve. Fénynek és melegségnek forrása, melytől élednek mindenek körülötte. Az ilyen asszony nemcsak érdeklődik mindenki iránt, aki közelébe jut, akivel érintkezik, hanem törődik is velük. Lehet, hogy módjában van anyagilag is segíteni azokat, akik segítségre szorultak. De ha csak jóságából, okosságából, műveltségéből juttat mindenkinek, akivel dolga akad, hihetetlenül nagyot művelt. Amaz emberek nagyobb részére nézve, akikkel érintkezik, az ő létezése egy erkölcsi töke, tartalék és támaszték. Irányító, biztató erő. Magának az illetőnek pedig egy nagy iskola. Keserű csalódások és tiszta örömek iskolája. Beszélhetnék egy ilyen asszonyról, aki már bevégezte földi pályafutását. Aki egészben szerény, úgynevezett exisztencia volt, de mert jó volt, okos és művelt volt, áldás volt mindazokra, akik közelébe jutottak. Minden asszonyok ideálja volt. Aki nem ilyen, nem is sejti, mily távolságokra elhat és munkál az ilyen lelkek melegsége és fénye.

Ez az igazi női kérdés. Igaz, kevésbé nevelés, mint adományé. De a példa és nevelés az ebbéli tehetségeket fejleszti, másokat vezet, megindít, megihlet és közszellemet teremt.

Ettől független a modern élet abbéli változása, hogy kenyérkerestre kényszerít nőket is. Ez az igazi női hivatás rovására megy, de nem lehet ellene tenni, az élet parancsol. Azért a nő hivatása nem változik, sőt becsében növekszik. Az egyenlőjogúság, aminőt megvadult feministák hirdetnek, esztelenség, amelynek akkor fogok behódolni, ha a természet előbb megteszi a magáét s megszünteti a különbségeket férfi és asszony között. Ha a világ szépnek fog találni egy kipödrött bajuszú hölgyet és egy diskanthangú embert és így tovább az egész vonalon, akkor én is követelni fogom a nők szavazati jogát. Addig megmaradok fenti ideálom mellett.

Rákosi Jenő.”

A cikk tehát megjelent Rákosi hízelgő válaszával. Kissé szégyelltem magam, hogy lelkem így kiterelődik a nagy olvasóközönség előtt. Aztán a válasz sem volt az, amit vártam. Én ujjsmutatást kértem és Rákosi visszavet abba a nyugalmas, kényelmes tétlenségbe, ami engem nem elégitett ki. Vannak természetek, amelyek beérik Mária kontemplatív szerepével. De énbennem sok energia feszült, én tenni akartam a hazámért és akkori kis körömben nem találtam elég teret.

Eddig minden gondolatommal a földön jártam. Ha már hitetlennek születtem, gondolám magamban, akkor a logikus gondolkozásból az következik, hogy semminek se higgyek, tehát babonák, sejtelmek, előérzetek sem rejtőzhetnek bennem. Ha most azonban végig gondolom megtérésem történetét, az egyes lépéseket, amelyek szükségszerűen követték egymást, tisztán látom a gondviselő Isten kezét, amely a hitért könyörgő lelket megszánya, fölfelé terelte.

Soha este ki nem mentem, nem akartam tanuló lánykámat magára hagyni és csodálatos módon akkor este el kellett valahová mennem. Akkor találkoznom kellett egy ismerős házaspárral, akiket az est sötétjében észre sem vettem; ők azonban az utcán átszaladva, belém ragadtak:

– Ida, mi történt veled? Most jövünk a Katholikus Kör estélyéről, amelyen Hubay hegedült és Prohászka püspök gyönyörű beszédet mondott és képzeld, a te cikketet prédikálta ki. Megdöbbsztem.

– Hát valami helytelent írtam? – kértem szorongva.

–Dehogy, dehogy – nyugtattak meg. – Nagyon dicsért.

Az igazat megvallva, annyira más körben éltem, hogy még Prohászka püspökről sem tudtam sokat. Csak tán annyit, hogy Székesfehérvár püspöke. A lángeszéről, szónoklatairól nem hallottam, tőle soha egy sort nem olvastam, mert akkori felfogásom szerint minden papnak kenettől csöpögő írásai vannak, amit az én természetem egyáltalában nem vett be.

Most azonban felizgatott a dolog, hogy – barátném szerint – ki vagyok prédikálva, tovább kérdezősködtem tehát:

– Dehát mit mondott? Micsoda feleletet adott?

– Látszik, hogy még nem hallottad őt beszélni! Az ő beszédeit nem lehet visszaadni. De kiértett szavaiból, hogy szívesen veszi, ha hozzá fordulsz.

Pár napig zsongott a dolog lelkemben, akkor ismét egy benső szózat által készítetve, levelet intéztem a püspökhöz és a mély tisztelet hangján kérdeztem, hogy idézett cikkemre miféle feleletet adott? Nem hallgattam el, hogy hitetlen vagyok és napsugaras természetem nem veszi be a vallásossággal együtt járó „komor aszketizmust”.

A következő levélben felelt:

„Nagyságos Asszonyom! Köszönöm kedves levelét, nagyrabecsülöm a B. H.-ban közzétett felszólalását, hiszen ezek szívéből tör ki ez a szózat s jól esik, hogy Kegyed jól fogta fel készségemet, mellyel válaszolni igyekeztem, mert az én válaszom nem cáfolat volt, hanem elismerése a tényállásnak s ahhoz fűződő rámutatás az egyes főlatatokra. Inkább programszerű dolog, mint kidolgozott fejtegetés. Hogyis lehetne családi, nevelésügyi, háztartási, cselédügyi, kultúrallami és feminista feladatokat rövid beszéd keretében kimagyarázni? Válaszom inkább az volt, van dolog elég, sőt sok is, de nézzük *dolognak, nem dilettantizmusnak* az életet. Örömmel veszem, ha Nagyságod is hozzánk csatlakozik, s komoly, érdeklődő lelkével a Növendő Egyesület céljait szolgálja; aszketizmustól itt nem kell félnie; mi a krisztusi mély vallásosságot ápoljuk, motívumainknak s kitaró lelkesülésünknek forrásait abban bírjuk; e források olyanok, mint az oázisok vízei a pusztában. Ha műveink iránt érdeklődik, jelentkezék Stoffer Mici Őnagyságánál, I., Bécsikapu-tér 4. sz. Áldozattal e tevékenység nem jár, csak a szolgáló, az egyéniséget, a társadalmi munkába beálló szeretetet sürgetjük s kérjük nagyon. Ezt hozta nekünk az Úr, ezt kéri viszont tőlünk.

Boldog újévet kívánva Nagyságodnak, vagyok mély tisztelettel őszinte híve,
Székesfehérvár, 1908. XII. 27. Prohászka Ottokár.”

A levél mély hatást tett rám. Százszor elolvastam, mindig mélyebben hatoltam belé. Olyanok is e lángész írásai, hogy minden olvasásnál mélyebben merít az ember és most, írásközben, húsz év múlva érzem, hogy kezdem apostolunkat igazán érteni.

Engedelmesen elmentem Stoffer Mici Őnagyságához, aki azóta mindnyájunk szeretett Micukája lett. Szívesen fogadott, kilátásba helyezte, hogy bevezet az egyik budai Leánykörbe, elvisz Prohászka püspök havi konferenciájára a Margit-intézet kápolnájába, talán szerencsém lesz meggyónhatni a püspök úrnál és akkor bemutat neki.

Mindez megzavart! Kitértém előle. Én nem vagyok vallásos, hogyan kezeljem a naiv vallásos leánylelkeket. Én nem szoktam gyónni, nem követem a szertartásokat, sőt a püspöknek sem óhajtok bemutatkozni, hanem lássuk az ő műveit! Stoffer Mici is megzavarodott; ily renitens, konok lélekkel sem igen volt még dolga, szóltanul ideadta a Diadalmas világnézetet és azzal elváltunk!

Álmélkodva olvastam e grandiózus művet! Ez volna tehát a felelet ama kínzó nagy kérdésre, amely még mindig feleletre vár? A nagy kérdés, a hit kérdése, amelyre százféle módon próbáltam felelni és egyik sem elégített ki. Végre is az önzetlenség és emberszeretet palástjába burkolódtam, ráhímeztem némi Schöngesterei-t és nem kevés vágyódást az emberek szeretete és becsülése után. Már-már jól éreztem magamat e palást alatt. Elhittem annak a sok nagy szellemnek, hogyne hittem volna, mikor oly megvesztegető formában adták be, hogy: aki a köznapin felülemelkedett, aki szívében hordja a morál törvényeit, annak nincsen szüksége hitre, vagy éppen felekezetre; a tudományos műveltség, szerintük, ki is zárja a vallásos hitet.

És most jön egy ember, egy lángész, tehát sokkal okosabb, sokkal tudományosabb, sokkal önfeláldozóbb, sokkal emberszeretőbb, mint én és azt állítja, hogy mindezt a hitének köszönheti, hogy nyugodt és boldog és büszke a vallásosságára és hív és ígéri, hogy bennünket is meggyőz, megnyugtat. És ígér nemcsak földi boldogságot, nemes cselekedetek által elérhető magasztos érzést, de ígér túlvilági életet is.

Akkori lelkiállapotomat élesen megvilágítja azon levél, amelyben Prohászka püspöknek beszámoltam:

„Méltóságos püspök úr! Kegyes atyám!

Utasításához híven felkerestem Stoffer Micit és tőle értesültem közelebről a Patronage-munka szervezetről. Egyúttal meghívást is kaptam Méltóságod januári beszédére és ígéretet, hogy a beszéd után Méltóságod elé járulhatok. Én ez utóbbi elől kitértem. Sokkal zavarosabb ár hullámozott lelkemben, sokkal határozatlanabb voltam magam felől, mintsem hogy felsőbbrendű lény előtt megállhattam volna.

Annyit hallottam nagy egyéniségének varázsáról, hogy féltem a bennem hullámozó kételyeket és tépelődést egy személy és nem az eszme hódításának kitenni.

Én is a modernizmus betege vagyok! Válogatás nélkül olvastam! Azaz nem helyesen fejezem ki magamat. Sohasem vonzott a könnyű, a frivol, a selejtes, de megvesztegettek a nagy elmék. Amit lángész művészi formában nekem beadott, annak behódoltam. Belekóstoltam és végigvettem hosszú magányos estéimen természettudomány, filozófia, pedagógia, műtörténelem menüit és kevés oly munkából idéz Méltóságod, amelyet nem olvastam és belőle jegyzeteket nem csináltam volna.

Most aztán felállíthatom a mérleget, amely, bevallom, siralmasan ütött ki. Minden után kutatok, mindennek okát keresem, *de hinni nem tudok!* Aztán megzavar az is, hogy erkölcs dolgában fölötte állok a tömegnek; oly kényesen őrzöm lelkem hófehér ruháját, hogy a megszokás folytán e morálisom szinte ösztönös. Szerényigényű vagyok, nem vonz fény, pompa, szereplés, zajos multság; a mennyországot bensőmben keresem és találok és mégis űz és hajt valami, híját érzem valaminek! És most végül válaszút előtt állok. Szívvel-lélekkel dolgoznám a Patronage nemes ügyében, de kételkedve állok meg a naiv gyermeki hit e birodalma előtt! Vajon minden jó szándékom, rajongó lelkem és az a képességem, hogy tudok hatni embertársaimra, vajon mindennek dacára van-e a hitetlennek helye a hívők között? Vajon nem hipokrizis-e, ha a példa kedvéért követem a vallásos formákat hit nélkül?

Eolvastam a Diadalmas világnézetet. Mély, benső megindulással, könnyes szemmel, megrendülve emelkedett a lelkem e csodaszép könyv szárnyain. De ha letettem és a köznapi élet zajában felocsúdtam a varázshangulatból, szomorúan gondoltam, mi lesz velem, ha a könyv végére érek. Ott maradok-e, vagy visszazuhanok a materializmus barázdáiba! Azt mondhatnám, ez utóbbi történt; de talán mégsem egészen.

Vágyom, kimondhatatlanul vágyódom hit után, megnyugvás után és lázongok magam ellen: Íme, ha ily szédületes tudományú ember, ily lángész bír hinni, a Te szerény kis mécsesednek százszor inkább elkel a mennyország fényessége ...”

E sorokat 1909. február 11-én írtam. Akkor bevégetlen maradt. Az lett volna folytatása, hogy úgy látom, én nem bírok hinni, maradok tehát lenn, ahol eddig vergődtem. Isten csodája történt velem, hogy e levél bevégetlen és elküldetlen maradt. Hogy mért történt így, magam sem tudom, csak arra emlékszem, hogy valami sejtelmesen forrott a lelkemben, hogy betegség is jött közbe, a nagy magányban tudatalatti módon zsendült a mag, amit e csodálatos könyv bennem elhintett. Elannyira, hogy mire felépültem, szinte ösztönszerűleg újra elővettem a könyvet, újra olvastam és naplóban bő jegyzetet csináltam belőle, szóval egészen magamévá tettem. És ekkor mintha hálóg hullott volna le a szememről! Amit nem bírtam magam elé képzelni, rám szállott a hit és én elővettem a bevégetlen levelet és egy hónappal későbbi dátummal a következőkben folytattam:

„– Február 11-én írtam e sorokat, de sok zavaró körülmény folytán nem küldhettem el. Talán jó is volt! Újra nekifogtam a Diadalmas világnézetnek és régi szokásom szerint, mellyel a legjobbakból kivonatot készíték, e munka is helyet foglalt Naplóban. Két álló

hétig, feledve mindent, e könyvnek éltem, teljesen magamévá tettem és most már nem félek, hogy lezuhanok a materializmus sáros barázdáiba. Most már bizvást járulhatok Méltóságod színe elé és kérem is a kegyet, szánjon az én lelkemnek egy órát, még mindig nagy szükségem van bölcs felvilágosításaira.”

E levélre rögtön válaszolt apostolunk és meghívott a Papnövelde egy kis cellájába, ahol Budapesten időzésekor lakni szokott. Jó embereim aggódva kísérték a valláshoz való közeledésemet és éppen előtte való nap együtt voltam egy szélestudományú barátommal, akihez különösen vonzódtam rendkívüli szívjósága és szigorú jelleme miatt. Csupa jóságból elővette minden ékesszólását, hogy e, szerinte, téves útról idejekorán eltereljen. És felsorakoztatta a szabadgondolkodók minden ismert érvét és azzal végezte:

– Ne legyen hálátlan a tudomány iránt, amely eddig vezércsillaga volt. Minek annak mankó, aki a maga lábán is tud járni. A vallás csak ihletes percek megrendülése, ellenben az egyház az ő láncáival, üres formalizmusával megkötözi a lelket.

Szóval, mikor másnap megjelentem a szemináriumban, nagyon háborgott a lelkem, úgyhogy egy ideig szólni sem mertem és a püspök is hallgatva, kutatva nézett rám. Végre látván, hogy ez az asszony nem árasztja el a szokott szóözönnel, megszólalt szelíden:

– Hát hogy vagyunk?

– Nagyon rosszul – feleltem csüggedten és kiöntöttem előtte kétségeimet.

Türelmesen végighallgatott. Aztán egy apostol lángszavával, kitartásával, szelíd türelmével vette munkába lelkemet. Én a hitetlenek szokásos szólamaival védekeztem, hogy nem bírom ezt meg azt a dogmát elhinni, nem bírom a vallásos formákat tartalommal kitölteni, nem tartom szükségesnek a gyónást, nem értem az áldozást. Végre még arra is merészkedtem, hogy nyíltan megkérdeztem:

– Mivel különb a kereszténység a buddhizmusnál?

Ma el kell szörnyednem ezen a stíluson, de a drága szent püspök, úgy látszik, nem egy hitetlen lélekbe nyert bepillantást, mert kimondhatlan jósággal felelt minden kérdésre és ő intett még türelemre és bizalomra, ha a megtérés lassan megy. Ne csüggedjem, hanem bízzak és karoljam át Urunkat és el ne engedjem, amíg a kegyelmet meg nem adja. Ha még nem bírok gyónni, hát várjak, ha még nem bírom követni a vallásos formákat, majd megjön az magától, a nagy titkokat és dogmákat pedig egyelőre kapcsoljam ki, azok a csúcson vannak, és ugye, a templomot is alapjánál kezdik építeni, nem a torony tetején.

És az a szent komolyság, amelyen látszott, mennyire értékeli minden egyes lelket, mennyire utána jár és igyekszik jó pásztorként az eltévedt juhok aklába terelni! Mikor kiléptem a Papnövelde kapuján, öntudatlanul léptem be az Egyetemi-templomba, leborultam egy imazsámolyra és édes könnyekkel és mély megrendüléssel éreztem az egész valómat betöltő fordulatot! Már vágytam a szentgyónás után, már nem töprengtem a hittitkok megfejtésén; megtanultam türelemmel várni és bízni abban, hogy hívó lélek lehetek.

Nemsokára érkezett a húsvéti lelkigyakorlatok ideje! Mikor először hallottam arról, hogy vallásos nők a Nagyhéten pár napra zárdába vonulnak lelki gyakorlatra, kinevettem és az arisztokraták majmának neveztem el őket. Most a jó Stoffer Mici biztatott, vegyek benne részt a Reparatrix-zárdában. Kissé haboztam, nem bírtam elképzelni, mit lehet ott három-négy napig csinálni, nem lehet mindig szentbeszédet hallgatni, de aztán nem mertem okoskodni és engedelmeskedésem fölséges jutalomban részesült. Akkori Naplóm élénken festi a hatást, amelyet a szokatlan új környezet és a püspök akkor először hallott páratlan ékesszólása rám gyakorolt:

– Prohászka püspök lelket, öntudatos, gondolkozó lelket sürget. És fölségesen szép beszédben gyúrja, alakítja, tördeli, olvasztja hallgatói lelkét, teszi meleggé, formálja széppé és rámutat az isteni mintaképre, Krisztusra:

– Mérjétek bajaitok, szenvedésteK Krisztus kínszenvedéseihez és akkor látjátok, hogy mily kicsinyek vagytok, hogy fontoskodtok minden apró kellemetlenségtekben. Aztán lángoló, apokaliptikus szavakban beszél Istenről. Nem arról a jóságosképű öreg emberről, akit a naiv néplélek képzel magának, hanem a mérhetetlen, örökkévaló lényről, akit csak akkor képzelünk el valamelyest, ha a tőle való lelket, az erkölcsi érzéket milliárdokkal hatványozzuk. És mikor így szárnyalnak szavai és szinte viszik őt magát is ég felé és mi lélekzetet veszve, nyitott ajkkal, könnyben úszó szemmel magunkon kívül hallgatjuk, akkor ő is, mintha megrettenne e látomástól, elhallgat. Majd suttogva idézi Krisztus Urunk ígét: Legyetek tökéletesek, mint a Ti mennyei atyátok tökéletes! És megmagyarázza e súlyos szavakat szelíd szóval, fölemeli a megriadt, elcsüggedt asszonyi lelkeket és megmutatja nekik az utat, mely a tökéletesedés felé vezet.

Négy napon át volt együtt az asszonyhad és egy-két diszkréten suttogott útbaigazítás híján szóra nem nyílt szájuk. Egy része jegyzeteket csinált, más része olvasott az asztalokon felhalmozott alkalomszerű könyvekből, a Márta-fajták nem tagadhatván meg magukat, munkát kértek a főnöknőtől és buzgón varrták a templomi fehérműt.

És hallgatnak, makacsul, szenvedélyesen, hihetetlen módon hallgatnak. Csak a szemük beszél. Az is befelé. A lelkét vizsgálja, azt a drága edényt, mely minden becses javunk foglalatja. Látom az arcukon, hogy a vizsgálat soknál szomorú eredménnyel jár. Egyik fölületes, gondtalan napjaiban csaknem elfeledte kincsét és most szégyelli, milyen porlepett, piszkos a drága edény, másiknál a hiúság penésze, a hazugság méregcseppjei tették élvezhetlenné az égi tartalmat. Láttam gögös arcot pirulni, mikor lelkében csak kiszáradt csonkját találta résztvevésnek, emberszeretetnek. Láttam babaarcot, mely eddig bálványimádó volt; szabónak, illatszerésznek áldozott, odavitte családjá jólétét, gyermekei jövő boldogságát, a maga erkölcsét – és most tudatára ébredt a szörnyű valónak! Hogy vonaglott a babaarc! A gondolkodástól érintetlen puha vonások hogy torzulnak el, mily nehezen törnek bele a lelkiélet jármába.

Ebédre csengetnek! Szótlanul lépdelünk le a nagy ebédlőbe, szótlanul költjük el az ízletes ebédet és szótlanul vonulunk fel tovább elmélkedni, tovább jegyezni, tovább varrni.

A drága főnök nő megkönyörült gyarló mivoltomon és egy külön kis cellát nyitatt nekem.

Ó te kedves, néma cellám! Te szűz szent Margit szobácskája, ahol oly feledhetlen órákat töltöttem megint csak hallgatva, de annál inkább magamba szállva! Azt hiszem, most már csakugyan megtaláltam nyitját annak, mért nem él az asszonyok zöme öntudatos lelkiéletet. Mert sokat beszélünk! Mert mindig beszélünk! Mert az asszonyoknál nem az eszme kifejezése a cél, hanem a hang, a szó, a szájuk jártatása. Akinek a szája sokat beszél, annak a lelke nem jut szóhoz, annak a lelke lassan elszokik a beszéd-től, megnémul. De ha hallgatunk, kitartóan hallgatunk, akkor ő szólal meg; ha figyelünk rá, akkor felbátorodik; ha szót fogadunk neki, akkor ő veszi át a vezetést és ő mily nagy dolog az, mikor a lélek szól minden szavunkból, cselekedetünk-ből.

Apostoli lelkű püspökünk oly találóan világította meg ezt az állapotot. A mi belsőkben kisebb-nagyobb lakásban élnek hajlamaink, hangulataink, szenvedélyeink; az első emeleten székel az előkelő úr: a szabad akarat. Földszinti lakóink lármás, tolakodó népség; sok bajunk van velük, majd egyik, majd másik igyekszik felülkerekedni. Ma az ingerültség kerít hatalmába és kényszeríteni akar az ő vörös szemüvegén át nézni a világot, holnap a levertség, az életunalom von ólomszürke falai közé, holnapután talán más szenvedély tör reánk és fölkorbácsolja egész valónkat. Ilyenkor hiába hívjuk segítségül az emeleti lakót; a szabad akarat jól tudja, ha már benne vagyunk a csávában, ha fejünk fölött összecsapnak a hullámok, ő sem tud segíteni. Neki kell tehát átadnunk a hatalmat; ne a gyöngé test, ez a tétova háziúr viselje a ház gondját, de uralkodjék az akarat. Uralkodjék bölcs módjára, nem parancsoló, de nevelő; nem zsarnok, de diplomata módjára. Imponáljon nekik, hogy meg se igen kísértsék vele szembeszállani, ne jöjjenek tudatára erejüknek...

E lelkigyakorlat után gyóntam először! És emlékszem, hogy az egész gyónás könnyek között ujjongás volt; mily könnyű, mily boldog, mily hálás a lelkem. Mert megtaláltam az én Uramat, Istenemet!

9. A lángész tűzében. Prohászka püspök jellemzése

Minden emberben rejtőzik valamiféle gyűjtőszenvedély. A parasztasszony cseréptányért és porcelánbögrét gyűjt; az úrinő hajdan vásznat gyűjtött és még az én kelengyém idejében is öt-hat tucatot kapott a lány mindenből. A gyerek üveggolyón, ezüstpapíron, bélyeggyűjtésen kezd, a komolyabbja aztán könyvgyűjtésen, műtárgyak gyűjtésén végzi. Más pipát gyűjt, van, aki evőeszközt, kulcsot, képet gyűjt. És minden gyűjtőnek megvan a maga legnagyobb értékű darabja, amelytől nem válna meg a világ kincséért sem.

Bennem is sorban jelentkezett a gyűjtési szenvedély, kezdve az ezüstpapíroson, gyöngyön (ez speciálisan kislányos szenvedély), aztán gyűjtöttem bélyeget, ásványt, majd megalapítottam könyvtáramat és annak körében a szerzőtől kapott dedikációs példányok foglalják el az első helyet. Van azonban egy külön levelesládám, amelyben a kiválóan érdekes leveleket helyezem el. Ezek között van a legnagyobb kincsem, amelytől meg nem válnék semmi áron. Ez püspökatyánk hozzám intézett levélkötege: 27 drb levelezőlap, 41 drb levél és három cikkének kézírata.

Ha soha nem láttam volna, soha nem élveztem volna tanításait, e sorokból meg tudnám rajzolni egész főséges mivoltát.

Egy nyári alkonyon sietve lépkedtem hazafelé a Városmajor-utcán, szembejött velem egy magas alak bő köpenyben és mikor elhaladt mellettem, arcát nem látva, átvillant agyamon: Hát van még egy oly fejedelmi alak Magyarországon, mint a mi püspökatyánk? Kíváncsian fordultam hátra és akkor ismertem meg, hogy csakugyan nincsen még egy oly alak, mert ő maga volt az. Ugyanezt mondta róla Fehérvárt Szögyény-Marich Júlia. Atyja országbíró volt, fivére berlini magyar nagykövet, a német császár barátja, tehát szokva volt a legkiválóbb emberek megjelenéséhez. És mégis nem egyszer mesélte nekem, hogy mikor a püspöki palotából a püspök nővérének férjét temették és az egész gyászoló gyülekezet a palotakert előterén a beszentelésre felravatalozott koporsó körül gyülekezett, megjelent gyászornátusban a főpap és oly méltósággal lépdelt komor pompájában, amilyent még nem látott. Bárhol járt ő, a villamos peronján (mindig állott) éppen oly tisztelet környezte, az utcán éppen úgy megfordultak utána a vele szembejövők, mintha maga a Fölség járt volna közöttünk.

E bámulatos jelenség, akiben egyesült a fejedelmi magatartás a természetes egyszerűséggel, e boltozatos homlok, e satorr, e szigorúan klasszikus vonások azt sugalmazhatták volna az embernek, hogy a tartózkodás három lépését túl ne lépje. De mindez helyet adott napsugaras lelkületének, a csupaszív emberének, aki tárt karokkal fogadta a hozzá bizalommal jövőket, aki maga volt a gyöngédség, a finom tapintat, aki mindenkit tudott szeretni és védeni, minden gyalogságra talált magyarázatot, aki nem ismerte a rosszakaratot, a gúnyt, az emberszólást, – egyszóval aki maga volt a krisztusilag stilizált ember, amilyennek bennünket akart nevelni.

Mikor már egészen a hívei és munkatársai közé sorozott, sőt meghívott rezidenciájába, azt a bátorságot vettem magamnak, hogy megkérjem, tiszteljen meg egyszer kedves papjai társaságában vacsorára. Mikor ezt elmondtam szeretett Pálffy grófnémnak, a Katolikus Nővédő Egyesület akkori elnökének, a nemtetszés borongott homlokán. Mikor azonban a vacsora lezajlott, mégis kíváncsi volt, hogyan érzi magát a püspök világi társaságban, szóval milyen volt egész lényéről a benyomásom? Kérdésére kérdéssel feleltem:

– Látott már a grófnő fecskét?

– Mit akar ezzel mondani? Persze hogy láttam – felelt csodálkozva.

– Láttá-e grófnő, hogy annak milyen gyöngye, földi járáshoz nem szokott lába van? Csak le-leszáll, villámgyorsan iszik egy csöppet, aztán ismét fel a magasságokba, mert ott az ő igazi eleme. A mi szent püspökünk is ilyen. Röptében száll le a földre, el is beszélget velünk, a hétköznapi emberekkel, de látni kell, hogyan ragadja meg a nekivaló témát, hogyan viszi fel a magasba és hogyan fejt ki ámuló szemünk előtt.

Ezért mindig haragudtam, ha az ő magasröptű gondolatait kritizálták, azzal érvelve, hogy nehéz megérteni. Hát nincsen elég tucatember, sablon-ember a világon? Már a királyi embert is skatulyázni akarják? Még jobban haragudtam, ha önző lelkek megkönyékezték és jó szívét megvesztegették önös céljaik szolgálatába, vegyen részt holmi részvénytársaságokban, csinálván neki sok-sok kellemetlenséget, sok kárt és nem csináltak maguknak sem hasznót. A királyi sas hadd repüljön, a kakas meg kukorékoljon és kapargáljon a maga szemétdombján. Mikor a nemzeti lelkesedés idején engedve Fehérvár egyhangú kérésének, elvállalta a képviselőiséget és a bizottságokban napestig elnökösködött szent komolysággal, az sem volt az ő lényének megfelelő, de arra mégis jó volt, hogy bemutasson egy antik jellemet a politikai világnak. És hogy a szívjóság, a krisztusi derű hatását érezzék azok a fórumon lépdelő emberek is, akiknek ilyet látni sohasem volt még alkalmuk.

Múltkoriban meséli nekem egy főrendiházi tisztviselő, ha megjelent atyánk a főrendiház ülésén, szinte öntudatlanul ragyogtak fel a szemek, ő pedig úgy járt-kelt közöttük, mintha megannyi testvére lett volna.

Ez a krisztusi lélek sugárzott ki belőle oly ellenállhatatlanul, hogy Albán (Fehérvárt állandóan így nevezte) úgy járt-kelt, mint az ő nagy családjában és az emberek kicsinye-nagyja úgy vette körül, mint egy nagyon szerető atyát. És mikor sor került rá, úgy védte, mint a jó gyermekek atyjukat. A kommün alatt a vérszomjas Fabig-különítményt küldte le Kun Béla; ha lehet, tegyék ártalmatlanná a püspököt. Meg is jelent Fabig az ő tengerészkülönítményével, beterpeszkedtek a palotába, gyönyörű lépcsőházában ettek-ittak és a forró gulyást a szegény pálmákra öntötték.

Mikor a helyzet tarthatatlanná kezdett válni, a püspök környezetéből elment valaki a Lakáshivatalba, jelöljenek ki a főpap számára lakást.

– Menjen a Dunába, van ott hely elég – volt rá a jellemző válasz a kommunisták részéről.

A jobb elemek azonban ezt nem tartották megoldásnak, így a Lakáshivatal két kanonokot összeköltöztetett, hogy helyet szorítsanak a püspöknek. A megüresedett kanonoki házba aztán beköltözött nővérével és a hozzá fiaként ragaszkodó Viszota kanonokkal. Ekkor a fehérvári társadalom küldöttségben jött hozzá és megkérte, el ne mozduljon a városból, ők gondoskodnak élete biztonságáról. De ezt csak addig tehetik, amíg falaik között marad.

Ők aztán valóságos láthatatlan őrséget szerveztek a közeli házakban; a székesegyház harangozóját is figyelmeztették, hogy a legkisebb gyanús jelre verje félre a harangokat. Elérkezett az Úrnapja. Megtartották az úrnap körmenetét, de az Úr szent testét vivő püspök körül vasgyűrű képződött a helybeliekből és a terror-fiúk fogcsikorgatva álltak kívül a kordonon.

Úgy kifosztották azonban a palotát, hogy mikor aztán kora télen künn jártam, nem volt tüzelő, nem volt a kamrában semmi, ellenben a ház tele volt menekülőkkel, úgyhogy a szerény vendégnek a főhercegi lakosztály jutott. Reggel kérdezte szentatyánk: Nahát, kedves mama, hogy ízlett a főhercegi lakosztály?

– Nagyon hidegen, drága atyám – feleltem – mert vele lehetett, sőt kellett is őszintén beszélni. Azt a megfigyelést tettem, hogy a vászon kegyetlen, a gyapjú sokkal emberszeretőbb. Ezzel a vászonágyyneműre és a gyapjútakaróra céloztam.

– Persze, persze, a gyapjú magasabbrendű szervezet, mint a növényi eredetű vászon.

Óriási olvasottsága volt, amelletten igen jó néven vette, ha valami érdemesebb újdonságra figyelmeztettük. Lett légyen az szépirodalmi, történelmi mű, vagy akár gyermekmese. Én pl. elvittem neki „Appelschnutt” című könyvet, mely rajzban és írásban egy hatéves lányka

történetét adta az apa tollából és a keresztapa rajzoló ónjából. Éppen úgy elvittem neki a híres „Maja méhecske történetét”, valamint Waldemar Bonselt indiai útját. Nem képzelhető nagyobb boldogság, mint egy májusi reggelen lenni az árpádkori várfalak övezte lombos kertben; én Mártaként varrtam, püspökatyánk olvasott magában. Ha valami nagyon tetszett neki, azt elmagyarázta nekem, vagy felkiáltott egy-egy rubintként csillogó nyíló tulipánra mutatva. Lélekzetfojtva ültem ott, hogy őt ne zavarjam, de már előttem volt a sok kérdeznivaló, mert hiányos vallási nevelésem miatt még sok problémám volt és ő elé vittem megvilágosítás céljából. Mikor aztán letette a könyvet, akkor felbátorítólag szólott:

– Hát halljuk, mi van a noteszben?

És nem sajnálta azt a drága becses idejét és tanított, amíg a fák közt fel nem tűnt a hírhozó alakja:

– A váróterem már kezd telni.

Egy alkalommal a szentgyónás és áldozás után, amelyet ottlétemkor mindig házikápolnájában végezhettem, azon vettem magamat észre, hogy buzgó imáim közepette azon gondolkodom, hogy is hívták a Molière „Tudós nő”-jében az egyes szereplőket?

Ezt már csak be kellett vallanom lelkiatyámnak és jóízűen mosolygott, mikor legombolyítottam előtte az egész képzettársítást, amely a legszebb, legtiszteletreméltóbb indokból kezdődött, és hogy hogy nem, ilyen zsákutcába tévedt.

Úgy esett a dolog, hogy áldozás után hálákat adtam a jó Istennek a sok jóért és különösen imáimba foglaltam a jó apácákat, akik kis unokámat nevelték. Az egyiknek nem jutott eszembe a neve, valahogy úgy rémlett, hogy Belgráda nővérnek hívják. De mégis kétségeim támadtak, hogy szent Belgrádáról még sohasem hallottam, aztán lassan-lassan rájöttem, hogy „Agréda” nővér. Ezen tovább tűnődtem és eszembe jutott, hát Molière honnan vette az ő Philaminte, Chrysale neveit?

Püspökatyánk megértőleg mosolygott.

– Hát püspökatyámon ilyesmi még nem esett meg soha? – kértem naivul.

– Megesett, megesett – szólt, de én nem kalandoztam ily messzire, parancsoltam elmémnek.

– Mit csinál ilyenkor a jó Isten? –kértem tovább. Ő elgondolkozott kissé, aztán szelíden monda:

– Mosolyog!

Ugyanekkor mesélte el nekem, milyen gyönyörű napot töltött Mária-Nosztrán. Elment a búcsúra gyónatni; különös vonzalom, talán még esztergomi időzése emlékei kötötték ahhoz a vidékhez.

– Mikor Szobon leszálltam a vonatról, a nagymarosi plébános felajánlotta kocsiját.

– Ily gyönyörű nyári reggelen ki fog kocsin menni – szólottam – azzal nekivágtam az erdei gyalogútnak.

– Egyedül, püspökatyám? – kérdeztem aggodalommal.

– Nem egyedül, daloltam – felelte vidáman.

És tovább mesélte, hogy odaérve, beült a gyónatószékre és gyónatott.

– Nem ismerték fel a kegyelmes urat? – kértem érdeklődve.

– Csak egy öreg sváb néniké szólított meg, hogy ugye én vagyok a fehérvári püspök.

Azonközben a nagymarosi plébános is odaért a kocsiján és behajtván a paplakba, kérdezte, itt van-e már a püspök.

– Micsoda püspök? – kérdi a házigazda.

– A fehérvári püspök.

– Nincs itt, nem is volt itt!

– De itt kell lennie – erősködött a nagymarosi főúr.

– De nincs itt – erősködött még jobban a házigazda, hiszen nekem csak tudnom kellene róla.

Megkérdezik a káplánt, az sem tud róla. Végre is kutatva végigjárják a templomot és megtalálják a gyóntatószékben!

Egyáltalán szeretett feltűnés nélkül megjelenni; maga volt a percnyi pontosság és saját mondása szerint egyszer késett csak el; akkor, amikor autón ment valahová, mert nem jött az autó érte idején.

Egy alkalommal, mikor télen időztem Fehérvárott, este megkértem, gyónhatok-e reggel?

– Félhétkor – volt a válasz.

Vak sötétségben botorkáltam a palota folyosóján. A kápolnából világosság szűrődött ki, pedig még nem volt fél hét és egy alak foglalatoskodott az oltár körül.

– A sekrestyés lesz – gondoltam magamban és letérdeltem az imázsámo lyra.

Kis idő múlva az alak megfordult és tárt karokkal hív gyónni! Drága atyánk volt!

Egy más alkalommal szép tavaszi reggelen tovább imádkoztam a kápolnában és tanúja voltam, milyen gyöngéd szeretettel ápolta az oltáron lévő virágait. Sorban öntözte valamennyit; a cserepest, a bokrétát; levette a gyertyákat, lefaragta róluk a lefolyó viaszt és visszatette, kinyitotta az ablakokat és azonközben áhítatos szeretettel gyönyörködött kápolnájában.

Mikor könnyekig meghatva elmeséltem, hogy mindezt végignéztam, akkor elmondta, hogy ki tudja, nem jár-e maholnap úgy, mint az egyszeri öreg esztergomi barát, aki szent buzgalmában végre odajutott, hogy a csinált virágokat is mind megöntözte, mert már nem látott jól.

— — — — —

Hivatottabb tollak fogják méltatni, miben volt ő nagyobb. A költő, a teológus, a filozófus, a nyelvformáló, a tudós, a felfedező, a lelkiatya, a hittérítő, a jópásztor, a megtestesült Jóság, az a titokzatosan elragadó varázs lényében, ez mind mint a negyvennyolc lapú gyémántkristály szikrázott ki belőle.

Ha örökéletű műveit olvassuk, oly óriási eszmegazdagságot találunk, hogy egy-egy mondatán ugyancsak kell dolgoznunk, amíg kihámozunk belőle mindent. Aztán jövünk csak rá a finomabb nüánszokra, a csodás gazdagságú nyelvre, az újszerű fordulatokra, az árnyalásra, a tónusra, szóval a vallásos irodalom forradalmárjára. Aztán csodálkozva kérdezzük magunktól: Honnan ered ez az ősforrás? Származásra tót, hiszen eszembe jut, hogy halála előtt Pápán tartott lelki gyakorlatot. Hazajövet örömmel mesélte nővérének, mily rendkívül szívességgel fogadták az ottani ferencrendiek. A gvardián e szavakkal üdvözölte:

– Érezze magát Nagyméltóságod közöttünk, szerény barátok között jól, én a magam részéről csak egy szerény tóticska vagyok. Erre a püspök megölelte és így válaszolt:

– Én is egy szerény tóticskának születtem.

Ezek az ő kitörései a legjellemzőbbek. Nem tudom, mit tehettem, mit írhattam egyszer püspökatyánknak, de ezt az elragadó levelet kaptam válaszul:

– Kedves mamácska! Az Úr Isten áldja! Ki tudja azt, hogy a vér, a lélek s a szellem hogyan keveredik, s kik a vérrokonok, no meg a lélekkrokonok? Hogy ez hogyan történik, nem tudom, azt azonban tudom, hogy lélekkrokonok vagyunk a mi Urunkban s a mi törekvéseinkben és érzéseinkben s a reális hon- és fajszeretetünkben. Akkor már csak nem csodálkozik, hogy a rokon betoppan s üdvözli azt, akit szeret s aki kezét megrázva azt mondja?

– Szervusz testvér, szervusz mama?! Sőt mamácska! Isten vele! A nagy tűzhely mellől Krisztusban atyja P. O.

Egy alkalommal kis unokám születését jelentettem neki levélben. Ez a válasz jött:

– Kedves fékevesztett nagymama! Én is féktelenül akarok a Kegyed boldogságán örülni s az Isten áldását a kisbabára és mindnyájukra mérték nélkül kikérni. Lám-lám, kedves

nagymamácska, hogy a meglettkorú lelkekben is mily új érzési források fakadnak s hogy mily színes és különböző változatokban áradnak s apadnak indulataink. Élvezze csak át nagymamai örömét s mondja magában, hogy az Isten örömmel acélozza meg lelkünket, s akiknek örömet ad, azoktól elvárhatja, hogy az élet terhét hordani s a szép szívérványos lelkiségtől a bajokkal megküzdeni tudjanak!

Egy nyár elején bizonyára kértem látogatását, mert a következőkben felelt:

– Kedves mama! Én most már nem fogok alkalmatlankodni, mert utazásaimat egyelőre beszüntettem, pihenni fogok, ugyanis *ugarkodom*; de majd ha megint *nekirugaszkodom*, természetesen eljövök. Isten vele! Sok szeretettel.

Székesfehérvár, 1923 június 19.

Prohászka Ottokár.

Ha figyelemmel olvassuk műveit, észlelhetjük, mennyire szeretett a szavakkal játszani.

Mikor „Tündérvilág a Városligetben” című meséskönyvem megjelent, akkor Tündérmama voltam. Mikor Kolozsvárra kellett volna mennem előadást tartani és rosszullét miatt készültem lemondani, jött a levél:

– Kedves mama! Már ki van nyomatva a meghívó, várják a jeles előadót, azt most nem lehet lefűjni. Nem, nem lehet! Tehát, kedves mama, pakoljon és menjen, győzze le a kényelmetlenséget s legyen bátor és áldozatkész ... Indulj, Marsch ...!

Természetesen a kedves mama ész nélkül pakolt és indult és semmi baja nem történt. Meg is kapta a jutalmat, mert külön meghívó érkezett, jöjjön le Albába és mondja el, „hogyan járt és hódított Kincses Kolozsváron”. Ez is egyik jele, hogyan bánt a lelkekkel és hogyan hódított, amerre csak járt-kelt.

Egyszer albai látogatásom alkalmával vasárnap délután megyek le a palota lépcsőjén és találkozom a kegyelmes úrral. Nem is kérdezte, hogy hová megyek; tudta, hogy fehérvári ötórai teámat mindig Szögyény-Marich Júliánál iszom, én azonban kíváncsi asszony létemre megkérdeztem, hová készül.

– Beteget látogatni! – felelt püspökatyánk, neki meg ez volt vasárnap délutáni foglalkozása. És hogy az a beteg a nagy örömtől, a meghatottságtól, az egész családot betöltő ünnepi hangulattól és az égre mutató vigasztaló szavaktól csodálatos módon jobban lett, azt szentül hiszem.

Akkoriban én is sokat betegeskedtem, nagy operáción mentem át. Hányszor meglátogatott, meggyóntatott, kérésemre feladta az utolsó kenetet, aztán mikor az epeoperáció jól sikerült, de lassan haladt a gyógyulás, milyen drága szép levelekben vigasztalt, türelemre intett; felkeresett soraival lussingrandei üdülésében és így tett megszámálhatlan hívével. E lussingrandei levél az egyetlen, amelyben szubjektivitást árul el. Máskor ő maga nem létezett; mindig, akihez írt, annak a gondja-baja, sikere vagy sikertelensége, egészsége vagy betegsége foglalkoztatta. Valahogy úgy éreztük mi is, hogy ő játszva legyőz magában minden kellemetlenséget, nem is ér rá vele törődni, mert annyi lelket kell vezetnie.

Ekkor azonban mélyen érinthette őt valami, mert e szavakkal emlékezik meg lelkiállapotáról:

– Jól érzem magam és iparkodom oly boldogan élni, mint ahogy azt nekem kedves levelében kívánja. És ha oly ideális olimpusi békére nem is tehetek szert, hogy ne bántson semmi s ne érjen semmi baj és csalódás, de arra mindenesetre iparkodom, hogy se baj, se csalódás el ne sötétítsen s ne gyöngítsen. S ez a fő! S az Úr Jézus is így tett s különbet tőlünk sem kíván. Az embereknek sok a szeszélye, sok az ötlete, mindig van igazuk! Jól van, legyen nekik, csak ne akadályozzák a lelkek növekedését s bizony ez már a nőniakaró lelkek dolga,

hogy a szuszt és szeszt föl ne vegyék. Örömmel várom haza és vigaszomul szolgál majd, ha látom! 1909. XII/29. P. O.

Oly nagy szókincse volt, oly bámulatosan gazdag, színes, ötletes, hasonlatokban dús volt az irálya, és mégis talált új szavakat, új vonatkozásokat, új képeket. Nem is merném a régi sablonos imakönyvekhez hasonlítani stílusát, de egy forradalmár Ady nem tudott az ő dekadens szenvedélyű verseiben, mikor minden konvencionálist lerombolt, az erkölcsöt felrúgta, a lelkinemességet nem ismerte, tehát szabadon, korlátlanul uralkodhatott a nyelv kincstárában, és mégsem bírt oly újszerű hatásokat, oly bámulatos gondolatfűzéseket elénk tárni, mint püspökatyánk bármely írásában.

Az Elmélkedések az evangéliumról például 750 sűrűn nyomtatott lapján lépten-nyomon találunk ily elszórt kincseket. 2-ik kiadás 4. l.: „A sas nem fél, hogy elmerül, mikor az ég mélységében úszik, hiszen erejének érzetétől ittas”. A 19. l.: „Lelkem mécses, tehát világít, szívem tűzhely, tehát melegít”. Vagy a csodaszép karácsonyi evangéliummagyarázat a 104. oldalon: Három visszapillantás a szent éjbe:

– Lelkemben visszaszálllok a múltba s szemlélem ennek az én szülőföldemnek határát, mikor az első karácsonyest ereszkedett a világra! Ez a nagy Duna úgy folyt akkor, mint most; a Garam völgyének mocsarai az alkony elhaló világosságát tükröztették, a márianosztrai csúcsos hegyek, a Pilis, a Duna trachitszegélye részvétlenül merültek el a homályban; a lázkereszt sziklája alatt zsongott a hullám, de keresztet még nem látott csúcsán; vadludak gágogó csataélei vonultak el fölötté s a római légionárius megitta lovát s nyugalomra készült; túl a Dunán kigyulladtak a barbár táborok tüzei. Mily világ! S most a bazilika nagyharangja zúg és elnémítja a Garam hídján robogó gyorsvonat zörgését; a lakóházakban kigyúlnak a karácsonyfák illatos gyertyái, városok és faluk életébe bele van szöve annak az első karácsonynak áldása ... Ezt mind a betlehemi gyermek tette, elváltította a világot... Szent, szent éj, én, barbár atyák gyermeke, szívből köszöntlek; ó neveld lelkemet motívumaid szerint, hogy a barbár vérből kialakuljon a fölséges Krisztus-arc. – – – –

A 157. lapon a három királyok napjára szóló evangéliummagyarázatnál érzéket kíván a minket körülvevő anyagi és szellemi világ iránt. (Láttuk csillagát napkeleten.) – Ha követ dobok sziklára, az csattan; ha vízbe, az loccsan; ha a harangot megütöm, az hullámozva reng ... az ideg is reng, a lélek is reng s amilyen a műszer, olyan lesz az érzés.

Aztán ecseteli ennek ellentétét: „Az élet nem mélység a pillangónak, az óceán sem a vízipóknak; az emberi nyomorúság nem probléma a játszóbabának; a bogár a sziklaparton nem tudja, hogy szilurról Jurába mászik át és százezer évek mezsgyéjét csápjával fogja össze ...

A 160. oldalon: A nyomor is arravaló, mint a hús völgy, ott fakad az ibolya, a szerencsétlenség is arravaló, mint a napos, köves hegyoldal, ott izzik a karminvörös barátszekfű, ott szűrődik a tüzes bor.

A Petőfi-Társaságban tartott székfoglalója: Miről beszél az üres madárfészek, a Magasságok felé kötetében A kenyérillatú csókról, a „Gondviselő Isten” csupa prózában írt költemény. Még a háború alatt történt, mikor a Stefánia Szövetséget megalakították. Egy forró júniusi vasárnap délelőtt gyűlt össze Budapest legértékesebb pár száz embere az Újvárosháza üléstermében. Tisza István vezette a gyűlést, Stefánia főhercegnő elnökölt, tudós professzorok, szociológusok magyarázták e szövetség fontosságát. Mindnyájan elhitték, mindnyájan munkát akartak vállalni és mindnyájan várva-várták a gyűlés végét, mert hosszú volt, meleg volt és vasárnap délután programunk is volt! Ekkor állott fel a fejedelmi pap! Első szavaival már lenyűgözött mindenkit, mikor elbeszélő hangon ecsetelte, hogy a nyáron távol volt és ezalatt sekrestyéje előtti kagylóból kiszáradt a víz, a folyosón egy ablak állandóan nyitva volt; egy madárka rakott fészket a szenteltvíztartóban. És emelt hangon rátért a házasság szentségére és a gyermek jogára! Az egész gyűlés valláskülönbség nélkül lélekzetvesztve hallgatta! Nem volt már fáradt, aluszékony hallgató, de a lelkesedés lángja

lobogott minden szemben; éreztük, hogy Isten szelleme jár láthatatlanul köztünk,... hogy mindannyian az ő gyermekei vagyunk, és amint elhangzott az utolsó szó, boldogan, tüzesen tapsolt az egész terem és nem bírt elszakadni a szónoktól. – – – –

1926-ban hallott az ország először arról, hogy a püspök gyöngélkedik. Nem beszélt sehol, nem jelent meg a fővárosban sem, de környezetéből azt hallottuk, hogy a baj múlt. Éppen mert oly ellentmondó hírek jöttek, nem mertem kérdezősködni sem levélben, sem személyesen, hiszen az egészségéért való aggodalom egyenesen képtelenségnek tűnt fel, mikor maga volt a kemény edzettség; a mértékletes, egészséges életmód mintaképe. Magam is meglehetősen deprimált lelkiállapotban voltam és olyankor inkább begubózkodom, mert kevesen szeretik a bánattarisznyával kirakodó embertársakat.

Egy reggel a postás levelet hoz. A jellegzetes szálkás írást meglátni, egyet sikoltani az örömtől, aztán lázas izgalomban felbontani a levelet, pillanat műve volt:

– Kedves Mama! Már igazán nem tudom, hogy mi lelte; mert sem drága sorait, sem csengő hangját nem élvezhetem. Nem tudok mást gondolni, mint azt, hogy amióta háztulajdonos (egy házikót vettem Máriaremetén, hogy maholnap benne éljem le hátralevő napjaimat), rá sem néz az olyan magamféle prolira. A kis leányzó (unokám) sem jelentkezett nálam, mielőtt húsvéti vakációra haza ment; még kevésbé jött a nagymama érte. Szóval szeretném tudni, mi van a nagymamával? Beteg? Egészséges? Én már hat hete bajlódom a lábammal, de most jobban vagyok már! Boldog Alleluját kívánunk mindnyájan és kérjük kedves Mamát, hogy ne feledkezzék meg rólunk! Isten vele. 1926. ápr. 1. P. O.

Vége volt már csüggedésnek, betegségnek; azon percben megírtam, hogy püspökatyánk kegyes engedelmével három nap múlva ott leszek, kérem a kocsit az állomásra.

Már akkor elég jól volt, de a nap legnagyobb részét még kanapén töltötte. Mivel nem szeretett sohasem egészségi állapotáról beszélni, én sem sokat zaklattam, de mikor ismét meg akarta kezdeni az elmaradt lelkigyakorlatokat, kijelentettem, hogy úgy jöttem ide és addig maradok, míg kezemben nem lesz a lemondó-levél az ígért helyekre címezve és magamra lesz bízva azok feladása! Drága szentatyánk nagyon határozottnak ismerte a kedves mamát, meg bizonyára érezte is, hogy jobb lesz az otthon nyugodalmas csöndje; így történt, hogy nyolcnapos ottidőzésem után megkaptam a kérdéses leveleket és egészen nyugodtan, az élvezett tanításokkal gazdag lélekkel jöttem haza.

Sohasem gondoltam volna, hogy ez legyen utolsó látogatásom! Ő erőteljes volt, tele életkedvvel, tele tervekkel. Hiszen még évődve (mert nagyon szerette az ártatlan tréfát, a sziporkázó társalgást) meséltem neki nagy terveimről, hogy ha halálom közeledtét érzem, Fehérvárra jövök, mert úgy érzem, nekem püspöki temetés dukál. Mire ő visszavágott, hogy nagyon megtisztelő Albára, ha csontjaimat a királyi sírok közelében akarom letenni.

Ugyanakkor vasárnap délután pedig, mikor még habozott a lelkigyakorlatokról való lemondás körül, én pedig nem tágitottam és szilárdan ültem Albán, a szokott ötórai téamra menet látom, hogy a külvárosból csapatostul zárandokol befelé a nép. Este megkérdem Irmától, a püspök nővérétől, mit jelentett ez a vándorlás. A püspök kérésére – mesélte Irma – a lazaristák missziót tartottak. Ma volt a zárógyűlés és azon püspökatyánk is jelen akart lenni. Ennek híre terjedt a városban és a már aggódó nép saját szemével akart meggyőződni szeretett főpapja hogylétéről. Zsúfolásig megtöltötték a nagy termet és mikor a főpásztor fejedelmi alakja megjelent, örömeiben úgy tombolt, úgy ujjongott népe, hogy percekig kellett ott állania, nem tudott szóhoz jutni, csak boldogan mosolygott ennyi szeretet láttára. Ez a rajongó szeretet az, amely sírját állandóan látogatja, szentjének tekinti és a zord tél közepén éppen úgy elárasztja a sírboltot virággal, mintha nyár volna. Vajon akik karácsonykor azt a sok kis karácsonyfát vitték márványtáblája elé, vajon mire gondolhattak?

Azt beszélték öreg királyunkról, hogy utolsó éveiben oly takarékos lett, hogy minden hozzáfűzött irat tiszta lapját lefejtette és eltette. És mikor kérdezték, mért fárasztja magát

ezzel, azt felelte, hogy annyi munka fűződött egy ily papírvhez, hogy az anyag tisztelete miatt nem bírja papírkosárba dobni a még használhatót.

Édesatyám meg a hozzáintézett levélborítékokat módosan kifordította, hogy újra használhatók legyenek. Püspökatyánk egy látogatása alkalmával mutattam neki egy ilyen kifordított borítékot és ez annyira megtetszett neki, hogy bizalmas leveleit ezután mindig ily kifordított köpenyben küldte szét. Azt is szerette, hogy budapesti látogatói hozzák magukkal a fővárosba szóló leveleket, mert akkor feleannyi portó kell.

A püspökség jövedelme, kivált az Őszi pusztá hozzácsatolása előtt, meglehetősen kevés volt. Az ő nagylelkűsége pedig, kivált a szegény egyetemi hallgatók és a nélkülöző gyermekek iránt, határtalan volt. Ha vissza is élt ezzel valaki, ez őt nem sötétítette el; egyet srófolt a saját budgetjén, soha kocsin nem járt, a fővárosba soha titkárt nem vitt magával (mert az dupla költség), sőt ruházatára is oly keveset költött, amennyit csak lehetett. Otthon viselt reverendája a stoppolás művészete volt, sőt a pompás lila selyemuszály a hermelinprémes gallérral, amit nagy ünnepélyek alkalmával öltött magára, szorgos asszonyi tű sok-sok öltését viselte magán.

Egyszer egy jótékonycélú egyházi hangversenyen alig ismertem meg püspökatyánkat, olyan nagygallérú, zöldbejátszó, kopott télikabát volt rajta. Ez engem bántott. Hiszen, amint Pál apostolt a jámbor özvegyasszonyok gondozták, főztek rá, úgy atyánkra vigyázni, őt szolgálni mi idősebb lelkilányai éreztük szent kötelességünknek. Maga mesélte például annak a kedves hívének gyöngéd gondolatát, hogy mikor a háború vége felé azok a túlsúfolt vonatok közlekedtek, Ilonánk két órával a vonat indulása előtt beleült a fehérvári vonat egyik szakaszába. A vasutasok istenítették az ő püspöküket (aki imakönyvében is megírta: imádkozzunk a vonatvezetőkért, a kalauzokért, a postásokért), tehát elnézték a vonat korai utasát és Ilona őrizte a helyet, amíg atyánk meg nem jelent.

Nos, engem bántott az a kopott zöld télikabát, de hogyan kellene azt tudtára adni? Mivel minden földöntúli jósága dacára az a természetes méltóság, az a fölkenység vétót parancsolt minden bizalmaskodásnak. Elővettem írásait és addig böngésztem bennük, amíg egy pompás bevezetést halásztam ki. Audienciára jelentkeztem és szorongva kezdtem mondókámat:

– A diadalmas világnézetben olvastam: „Csak szikár derekakat övez szent Ferenc cordája”.

– Igaz, úgy van, – felelt rá komolyan, de nem tudta, mi következik ebből.

– Püspökatyánk tanításainak megfelelő életmódja – folytattam kissé bátrabban – és ha végigmegy a főváros utcáin és mindenki utánafordul tekintetével, csakugyan látják a fenséges szikár alakot. De jaj, ha abban a zöld nagygalléros kabátban tetszik járni-kelni, akkor már nem a szikár aszkétaalakot látják, hanem egy jóltáplált falusi plébánost.

Mosolyogva meglegyintette arcomat, de nem felelt rá semmit. Én sem folytattam a témát. Két hét múlva együtt vagyok egy patronessztestvéremmel és meséli, hogy mikor egy gyűlés után fölsegítették kabátját, bizonyos elégtétel hangján mondta atyánk:

– Látják, új télikabátom van! – Elég ritka eset lehetett.

Nehogy valaki e sorokat olvasván, bizonyos fukarsági hajlamot lásson benne, sietek azon jóleső érzésem megírni, hogy valóságos grand seigneur volt vendéglátásában. Az volt modorában, társalgásában, teljes megjelenésében. Csak magára volt fukar és híven követte ebben nővére, özv. Nagy Alfonzné, aki szorgosabb, takarékosabb háziasszony volt sok szegény kishivatalnoknénál.

Valljuk be őszintén, sok főpapnak volt már kerékkötője a ráakaszkozó család. Pazaroltak, követelődtek, nem egyszer botrányt is csináltak, amit a jó rokoni szív keserült meg.

Az Isten ebben rendkívül kegyes volt atyánk iránt. Olyan testvért adott mellé, aki valóságos kultuszt üzött bátyja szentelt hivatásából. Minden perce, minden gondolata a körül forgott, hogy bátyjáról a gondokat levegye, a hozzáközeledőket erősen megrostálja és a gyanús elemeket, amilyenek gyakorta leselkednek egy főpapi ház körül, eltávolítsa. Ebben hű

szövetségese volt a szigorú Viszota Alajos kanonok, aki valósággal védpajzsa volt püspökének és aki nem egyszer mesélte, milyen kemény eszközöket volt kénytelen használni egy-egy megáporodottlelkű vagy gonosz, haszonleső célzatú egyénnel szemben.

Amint püspökatyánk egész mivolta szinte megdöbbentően hasonló volt Victor Hugo Myriel püspökéhez (A Nyomorultakban), úgy a megszólalásig hasonmása Nagy Alfonz né Myriel püspök nővérének, Baptistine kisasszonynak. Amily természetes méltóság áradt püspökatyánk egész lényéből, annyi finom tapintat lakik Irmában. E két testvér gyönyörűen egészítette ki egymást. Nagy öröme volt püspökatyánknak, mikor kérdeztem tőle: – Tetszik-e ismerni a szállóigét: Ha Prohászka püspök a lángész zsenije, úgy Majláth püspök a szív zsenije. Én pedig hozzáteszem; Ha püspökatyánk az ész zsenije, úgy Irma a maga nemében éppen oly zsenije a tapintat művészetének. Akkor este, mikor szokott látogatását végezte püspökatyánk a családi körben és Irma kézcsokkal járult elébe, magához emelte Irmát, fejét keblére hajtotta és megsimogatta. Irma pedig örömkönnyekeket sírt boldogságában.

Mikor megalkottam a Kertgazdasági Tanfolyamot a háborúalatti nehéz években, annyi gondom és dolgom volt, hogy egyszerűen kikapcsoltam a magam érdekeit és még a magam legitim jövedelmeit sem vettem számba. Aztán úgy okoskodtam, hogy Isten nem hagyja el az ő hű szolgálóit, hiszen az apácák is megélnék a pénz ismerete nélkül. Volt dolgom egy kedves nővérral, mikor nagybetegen feküdtem a kórházban és pénzes utalvány érkezett címemre. Engem annyira rázott a hideg, hogy nem bírtam a pénzt megszámlálni, megkértem tehát Terézita nővért, vegye át helyettem és adja oda Irsaynének. Kínos zavarba jött a jó lélek:

– Kérem, én nem ismerem az ilyen pénzt, nekem soha sincs dolgom pénzzel, majd hívok segítséget.

Elöttem tehát ideálként lebegett a gondolat: élek úgy, mint Terézita nővér, az Isten majd gondoskodik rólam.

Némi árnyalatával a szent koketteriának elmondtam e „dicsérendő” gondolkodásomat püspökatyánknak és vártam az elismerő szavakat. Mennyire megzavarodtam azonban, mikor a következő szavakat hallottam:

– Kedves mama, a jó Isten nem szereti a könnyelmű vénasszonyokat. Gondoskodjon magáról becsületesen, a fővárosnak nincsen szüksége a maga filléreire.

Milyen igaza volt szent atyánknak! Ezután már, amit fizetésemből megtakarítottam, beraktam a Hangyába és ennek köszönhetem, hogy sikerült házacska-t vennem. Azt már menyeyi atyám különös kegyelmének tartom, hogy egy kápolna is tartozik házacskához; így azon forró vágyam, hogy öregségemre közel lakhassam egy templomhoz, szó szerint teljesült.

10. Szociális munkásságom. Özv. Pálffy Pálné grófné

Püspökatyánk ismertetett meg a katolikus szociális munkássággal. Oly szűk körben, oly csendben dolgozott a Kath. Nővédő Egyesület, hogy soha semmiféle életjelt nem adott a nagy nyilvánosság előtt. Prohászka püspök Pálffy grófné fölött tartott emlékbeszédében felemlítette, mennyire került a nemes grófné a nyilvánosságot, valósággal irtózott tőle; éppen úgy, mint Pater Lacroi, aki Rómában egy nagy jezsuita kollégium élén állt és így nyilatkozott: – Még azok sem halljanak műveinkről, akik különben a füvet is hallják nőni. Soraim is bizonyítják, milyen határtalan bámulója és hálás hívője voltam püspökatyánknak; a nyilvánosság ily aggodalmas kerülését azonban korunkban nem tartom követésreméltó példának. Ha én a lelkemet meg bírom őrizni a hiúságtól, akkor a nyilvánosság sem tehet benne kárt. Így esett, hogy pl. nekem, aki égetem a szociális munkáért, Németországba kellett

mennem, a berlini, lipcei, hamburgi evangélikus belmissziót kellett tanulmányoznom és lelkes cikkeket az ő hitbuzgóságukról írnom, és nem is sejtenem, hogy idehaza sem kevesebb buzgalommal vezetik a Kath. Nővédő Egyesület Leányköreit, Munkásotthonát és Üdülőtelepét és olyan két asszony áll ezek élén, akik miatt megirigyelhetne Németország.

Az elnöknő, a beteg Pálffy Pálné Károlyi Geraldine grófnő láthatatlan volt; testi gyöngesége harminc esztendőn át a szobához láncolta. Annál nagyobb hatással vezette az egyesület működését, a patronesszek képzését, összetartását Farkas Edith, aki akkor még nem alapította meg a Szociális Missziótársulatot, így hatalmas szervező erejét, szuggesztív lényét mind e munkára pazarolta. Annyira megkapott ez a rendkívüli jelenség, hogy én, a kezdő szociális munkás, jóval több évemmel együtt engedelmes eszköze lettem és valósággal tőle tanultam silabizálni pl. az olvasó használatát és ő szigorkodott velem ily elszólásaim miatt:

– Nekem elég egy szép lombos fa, hogy ott tiszteljem az Istent. Erre szigorú prédikációt kaptam és addig nem szabadultam, amíg fogadalmat nem tettem, hogy többé nem mulasztom el a vasárnapi szentmisét. Megragadott az az ókeresztény testvériség, ami a működő patronesszeket összekötötte. Úgy szerették egymást, oly fegyelmezettlelkűek voltak, hogy valósággal külön típust, a patronessz típust alakították ki a fővárosban. Eljártak a szegény családokhoz, a fogházakba, tanígtatták a Bokréta utcai Munkásnőotthonban nevelődő árvákat és tették ezt legtöbbször olyan nők, akik egyetlen szabad idejüket, a vasárnap délutánjukat áldozták fel. Nem csodálom, hogy püspökatyánk igen-igen nagyra becsülte ezt a patronessztestületet és előszeretettel tartotta számukra havi konferenciáit a Knézits utcai Margit-zárda kápolnájában, mert saját szavai szerint:

– Az a kedves kápolna! Falai áhítattal vannak telítve!

A grófnő neve ugyan szájról-szájra járt, de Farkas Edithen, Stoffer Micin és a rendkívül agilis két alelnöknő: Rejtő Sándorné és Balázsnén kívül alig ismerte valaki. Én sem sokat törődtem vele. Oly boldog voltam ezen szép tevékenységemben, amely egészen betöltötte lelkemet, oly kegyes volt püspökatyánk, hogy semmi sem hiányzott Istenben megbékült lelkemnek.

Aztán valljuk meg, az arisztokráciáról keringő sok szóbeszéd, az ő gőgjük, zárkózottságuk bennem is azt a hitet ébresztette, jó lesz őket kerülni, sőt erényszámba megy őket kerülni.

Már egy éve dolgoztam e körben, midőn nyáron, amikor senki sem volt Budapesten, ellenben Pálffy grófnő svábhegyi nyaralójában időzött, értesültem arról, hogy azon házat, ahol egy Gyermekeotthont akar ő létesíteni, tulajdonosa kiadja ugyan neki, de hamarosan felmond, mert egyéb céljai vannak e házzal. Ezt a családságot nem bírtam hallgatólag szemlélni, segíteni akartam rögtön, mert órák kérdése volt a szerződés megkötése. Felmentem tehát a grófnőhöz, bejelentettem magam nála és vártam. Hosszú várakozás után kijött a komorna, hogy a grófnő nem fogadhat.

Mélyen sértve távoztam és korholtam magam: Úgy kell neked! Mit kezdesz gőgös grófnókkal! Istennek akartál szolgálni és máris utolért a szereplési viselkedés, grófi palotákba futkosás vágya.

Alig értem azonban haza, már csengettek és a Munkásnőotthon vezetőnője állott előttem. Sürgős telefont kapott Pálffy grófnőtől, jöjjön értem és vigyen föl a grófnőhöz, nagyon érdekli, mit akartam vele közölni. Elmondtam a vezetőnőnek értesüléseimet, közvetítse azokat, mert én már nem megyek.

- Legalább adja ide cikkeit, mert a grófnő azokat is kéreti – szólt a vezetőnő.
- Keressék ki a lapokból, én nem prezentálom tálcán senkinek se az írásaimat.
- De hát mit jelentsek a grófnőnek, mikor jelentkezik nála?
- Nincsen már semmi közölni valóm! – mondtam hidegen.

És nem is mentem. Farkas Edith próbált puhítani. Nem szabad oly hamar megsértődni. Pálffy grófnő egy szent, egy alázatos lélek, de beteg, elzárkózott a világtól, fél

ismeretlenekkel összejönni; gondoljam meg, mennyi ostromnak van kitéve hivatásos kéregetők részéről. Én azonban csak azt feleltem, hogy felőlem nyugodt lehet, én többé nem ostromlom. Végre tavasszal azzal puhított meg Farkas Edith, hogy ő megígérte a grófnőnek, hogy a jövő csütörtökön meglátogatom és őt csak nem fogom meghazudtolni. Jól számított! Sokkal több hálával tartoztam neki, semhogy meg bírtam volna tagadni ezen óhaját. És elmentem!

Drága patronásanyánk! Még ma is előttem van az a bájos, törékeny alak, az a csodálatos lelkiséget kisugárzó arc, azok a sok százados kultúráltságot eláruló vonások! A gögös Károlyi-nemzetség krisztusilag stilizált egy hajtása állott előttem!

Azon pillanatban behódoltam! És bár halála óta már tizenkét év telt el, még ma is, ősz fejjel is, pótolhatlan veszteségemnek érzem, hogy nem mehetek többé az Eszterházy utcai palotába, nem önthetem ki senki előtt oly bizalmasan szívemet és nem vehetek a keresztényi alázat, a legfinomabb tapintat művészetében az ő élő példájáról mintát. A zárkózott, szigorú asszony, aki a magyar arisztokrácia első hölgye volt, bizonyára meghatva a sokáig duzzogó asszony spontán behódolásától, mindjárt szívébe fogadta a megtért bárányt és oly ideális barátság kezdetét jelentette ez első látogatásom, amely síron túl is tart. Itt függ Lenbach által festett gyönyörű arcképének mása ágyam fölött. Lányai küldték halála után; ő hivalkodásnak tekintette volna saját arcképét ajándékozni, nekem szerénységem tiltotta bármit is kérni. És még most is hat rám, mert igazat mond a költő:

– Nem hal az meg, aki millióknak hagyja dús szíve kincsét.

Én átlag hetenként egyszer-kétszer látogattam meg. Ott ült a Wenckheim-palotára néző ablakában egy mély karosszékből. Vézna alakját hosszú uszályos fekete selyemruha fődte, körülötte könyvek, iratok; a teremszerű szoba tele műtárgyakkal, sok kis asztallal és egy nagy kötőkosár mellette. Igazi arisztokrata miliő!

Látogatásaim folyamán előbb elreferáltam neki, mint egyesületi főtitkár, az egyleti ügyekről, megadta instrukcióit, felolvastam a beérkező érdekesebb leveleket, megbeszéltük az adandó választ, aztán kikérdezett lelkihaladásomról a hitélet terén, aszkétikus olvasmányaimról, amelyekkel ő látott el, aztán társalgásunk az irodalommal végződött. Maga is írt, ezért kifogyhatatlan téma volt ez számunkra. Voltak aztán kevésbé kellemes, de számomra nézve annál hasznosabb témáink.

Egyszer elküldte komornyikját, látogassam meg még e héten. Azt feleltem neki, hogy lehetetlen, annyi házidolog és annyi írni való vár reám, egy tucatnyi cikk, csak ha ezt elvégeztem, tehetem tiszteletemet. Mikor a jelzett napon beléptem, láttam, hogy levelem ott fekszik előtte kék ceruzával aláhuzogatva.

Beszélgetés közben nyájas, kedves mosolygással kérdi tőlem, mi az a *tucatnyi cikk*, amit meg kellett írnom, őt nagyon érdekli.

Kezdem elősorolni, de már a hatodik után megakadok. Nem volt több! Elkomolyodott. Az asztalon keresztül felém nyújtotta kezét és esdőleg kért:

– Ugye, nem írunk egy tucatot, ha csak fél tucat volt?

Erről eszembe jut, milyen jó a felnőttek nevelése és milyen kár, hogy oly kevés erre a vállalkozó kockázatos mivolta miatt. Kockázatos két okból. Ki tudja ezt kellő tapintattal eszközölni és ki tudja, milyen fogadtatás vár rá. Én Isten kegyelméből nagyon jó médium voltam és az vagyok ma is e tekintetben. Egy mélyen vallásos, ritka pedagógiai érzékkel megáldott barátnőmnak kötelességévé tettem, hogy amit bennem helytelent lát, köteles őszintén megmondani. E terhes, fizetéstelen állást már harminc éve viseli Eszter, nekem vele igen-igen sok jót tett. Az Isten áldja meg érte!

Szenvedélyes vágyam, hogy igazi Isten gyermekének neveljem magam, arra készítem, hogy alázattal valljam be hibámat. Megesik, hogy az ily önmegtagadás, önmegalázás furcsa, fonák benyomást kelt, de még ezen esetben is én csak nyertem. Úgy okoskodom, hogy Istennek

szolgálok, nem embernek. Ha tehát embertársam félreért, az az ő baja és nem az enyém. Istennél nem kell félreértéstől tartanom.

Egyszer fiammal sétáltam egy falusi utcán, mikor mellettünk hajtott el nagy büszkén egy fiatal óriás. Fiam megbotránkozva szólott:

– Na, nézze mama, ez a Misi, mióta az apja kocsit-lovat vett neki, nem bír magával; most még az anyámnak sem köszönt.

– Szegény fiú – szóltam részvétellel.

Fiam megzavarodva nézett rám. – Mi van rajta sajnálni való?

– Talán az anyádon sajnálkozol, mert egy zöldike nagy hencegésében nem köszönt neki? – kérdem tőle.

– Azt már nem, de mégsem találom Misit sajnálnivalónak, mert kocsit hajt, míg mi gyalog szántjuk a péceli homokot.

– Nézd, öregecském, azért sajnálom szegény gyereket, mert elkapta a gazdagság és neveltlenségre vitte. Sohasem sajnálom azokat, akikkel szemben neveletlenek, mert bennük nem esett kár, de azokat sajnálom, akik durva lelkiséget árulnak el, mert ők lesznek azok, akiket nem szeretnek és akik sohase számíthatnak egy nemes lélek barátságára.

Ha hibáztam, szíves-örömet vallottam be hibámat és nagyon ritka eset volt az, hogy ily magam vádolása nem váltott ki megértést. Egyszer egy könyvemet nagyon szép ruhába akarta öltöztetni a Szent István Társulat vezérigazgatója és meglepetésül az első illusztrátorral rajzoltatott neki címlapot. Mikor nekem ezt bemutatta és örömteljes meglepetésre volt előkészülve, savanyú, elkényszeredett ajkbiggyesztéssel találkozott, mert nekem egészen más motoszka volt a fejemben. És bár szorgalmasan járom a tapintat iskoláját, akkor, mint hiú anya, szellemi magzatomnak semmi sem volt elég szép. Szóval mindkettőnkön elkedvetlenedés vett erőt, úgyhogy többé nem is foglalkoztam könyvem ruhájával, a vezérigazgató pedig igyekezett elfeledni a hálátlan szerzőt.

En tökéletesen meg voltam győződve a magam igazáról és az sem tántorított meg, hogy egy ízben találkoztunk boldogult Giesswein prelátusnál és a vezérigazgató feltűnő hidegen köszöntött, míg én vidáman csevegtem tovább. Mikor a vezér távozott, a jó prelátus rám szólt:

– Hát ez mi? Hiszen maguk eddig nagyon jó viszonyban voltak!

Én elmondtam neki az egész esetet, a magam vélt igazát, amit az is bizonyított (hitem szerint), hogy íme én mily elfogulatlanul viselkedtem, Erdősi Károly pedig milyen tartózkodó volt.

Az okos prelátus pedig így felelt:

– Ez nem azt bizonyítja, hogy magának van igaza, hanem azt, hogy az asszony jobban tud szimulálni, mint a férfi.

Szellemes mondásnak vettem, semmi egyébnek. De azért vélt igazam csorbát kapott.

Ha pedig egyszer kezdem belátni, hogy hibás vagyok, akkor erős vágyam azt jóvátenni. A könyvem azóta meg is jelent, nem lehetett önzésnek minősíteni közeledésemet, megkérdeztem tehát lelkiatyámtól, helyesli-e, ha elmegyek Erdősi vezérigazgatóhoz és belátom, hogy neki volt igaza?

– Tegye, kedves mama, énnekem nagy örömet okoz ezzel – felelt a püspök.

Hiszen tőle tanultuk és nem győzöm hangsúlyozni, hányszor magyarázta nekünk, hogy arról nem tehetünk, azzal ne is sokat törődjünk, mi van a más lelkében. Mi a magunk lelkéről tartozunk számot adni, tehát annak kialakításán dolgozzunk. Én hát nem türtem tovább lelkemben a haragnak ezt a foltját és elmentem a vezér irodájába. Meglepetőde fogadott; hiszen már évek óta kerültük egymást.

– Vezérigazgató úr, évek előtt Ön nekem örömet akart szerezni, én félreértettem és megharagudtam. Én arról nem tehetek, hogy Ön miként gondolkodik rólam, de arról tehetek, hogy a magam lelkét megtisztítsam a harag minden méltatlan érzésétől. Tehát azért jöttem,

hogy kijelentsem vezérigazgató úr előtt, hogy a régi szeretettel és nagyrabecsüléssel vagyok, mint voltam. És ő igazi megértéssel és keresztényi szeretettel fogadta a megtérőt. Talán felesleges még hozzá tennem, hogy ilyesmit az ember akkor kockáztathat meg, ha nem lappang valami önös cél a háttérben. Ha én például egy kéziratcsomót szorongattam volna a hónom alatt kiadatás céljából és egy füst alatt kegyes pártfogását kértem volna, akkor bajos lett volna elhitetnem vele, hogy csak lelkem szózatának engedelmeskedtem. De akkor hosszú időre szegre akasztottam minden írást, mert a Kertgazdasági Tanfolyam szervezésével voltam elfoglalva.

Püspökatyánk távollétében Pater Butykay Antal volt a gyóntatóm. Igen szigorúan vezetett és szerencsére, a tökéletesedni vágyó lelkek ezt jobban kívánják, mint az elnéző lágytságot.

Hogy mire képes a gyarló emberi lélek, egy esetemet adom közre. Szerettem a technikai vívmányokat háztartásomban felhasználni, így talán az elsők egyike voltam, aki gáztűzhelyet állíttattam konyhámba. Ez azonban nagyon fortélyos egyéniség, résen kell mellette lenni, mert hirtelentermészetű, hamar kifut. Márta szakácsném sokszor kikapott, hogy a tej kifutott, a pecsenye odaégett. Ez hát főbenjáró bűnnek szerepelt nálunk!

Egy alkalommal magam voltam a szakácsné, Márta bizonyára a nagytakarítással vesződött. Az egyik lyukra feltettem a kávé, másikra a tejet, azzal bevonultam a szobába és feledékenységből napirendre tértem sorsuk fölött. Egy idő múlva azonban ki kellett mennem és a konyha kövén Magyarország térképe rajzolódott elé. Balról folyt a Duna, akarom mondani a kávé, jobbról kanyargott a Tisza, akarom mondani a tej; már Titelnél össze is találkoztak. Amíg így megkövülve nézem e térképet, betoppan Márta ... És ó, mily ocsmányság; én elkezdek neki szemrehányást tenni, már megint nem vigyázott!

A megbánás rögtön rámszakadt és addig nem volt nyugtom, míg meg nem gyóntam Páter Antalnak. Képzeltető, mily keserű hangon feddett, hogy hát érdemes-e az olyan lelkekkel foglalkozni, akik ily durva hibákat követnek el. Penitenciára pedig azt szabta ki, hogy magamnak kell kitalálnom egy érzékeny büntetést. Én jólesően megsemmisülve addig gondolkoztam, amíg magamra mértem azon büntetést, hogy bár sok Gerbeaud cukorka fordult meg házunknál, egy álló hónapig nem kapok belőle. Természetes, hogy megtartottam; sőt ha társaságban unszoltak, ne utasítsam vissza a kínálást, őszintén elmondtam, miért nem veszek, úgy gondolva, talán mást is bátorítok hibája bevallására!

Mert fanatikusa vagyok annak, hogy egy jó szó, egy jó példa sem vész el. Ha az anyag, az energia elpusztíthatlan, hát a lélekből eredő energia hogyan veszne el? Éppen így a szeretet is hihetetlen erős hatalom. Mit mondott Szent Ágoston: *Szeress és tehetsz, amit akarsz!* Ezzel arra akart bennünket tanítani, hogy a szeretet lelkünkben kizárja az önzést, az irigységet, szóval az alacsony ösztönöket, így a bennünk elhatalmasodó lelkiség csak jót érezhet, tehát bármit cselekszik, az csak jó lehet!

Egyszer azt kérdezte valaki tőlem, mi a legnagyobb ambícióm? Meggondolás nélkül feleltem:

– Jónak lenni. Mindennap jobbnak lenni!

Ezt a forró vágyat óhajtanám minden asszonytársnőm kebelébe oltani, akkor, higyjétek el testvéreim, oly könnyű az élet! Mert a lelki jószág mindig másra gondol, sohasem magára, tehát nem ismeri az önzést, az emberi lélek e rákfénjét. „Le grand mai qui nous ronge – mondja Joubert – c’est l’égoïsme”. A nagy kór, mely rajtunk rágódik, az önzés!

És még egyet! Örvideni, ha valami jót tehetünk, aztán hamar, gyorsan elfeledni. Világért sem várni hálát! Ha nagyvéletlenül megesik, hogy valaki hálás; örömteljes lesz a meglepetésünk, hiszen nem tartottuk számon, nem vártuk a viszonzást. Ha pedig, ami sokkal gyakoribb eset, akinek jót tettünk, elfeledte már, akkor sem történt bajunk, hiszen mi még hamarabb kitörültük emlékezetünkben.

Annál inkább gyakoroljuk mi a háladatosságot. Hogy őszinte vallomást tegyek, ha voltak sikereim, azokat hálás természetemnek köszönhetem. Valahogy örül a lelkem, ha valakiben

nemes vonásokat látok és impulzív természetem örömeiben kikiáltja, szinte beleszuggestálja a másikba, hogy ő milyen jólelkű. Nem bírom felfogni azok gondolatmenetét, akik ugyan elfogadják mások szívességét, sőt jogot formálnak rá, de aztán mint kellemetlen gondolatot sietnek addig-addig lefaragni, amíg alig marad belőle valami, tehát nincs is miért hálásnak lenni.

Ezt különösen rokonok kultiválják, akik komikus fonákul így gondolkoznak:

– Azért rokon, hogy szolgálatot tegyen! De aztán nem fűzik hozzá:

– Akár rokon, akár idegen, kutyakötelességed a vett jókért hálát érezni.

Egy nagyhatalmú emberhez régi barátság fűzött. Nem kerülhettem el, hogy igazságos kérelmeket közvetítsek hozzá, amelyek sokízben meghallgatást leltek. Lassan kialakult az a vélemény, hogy Ida igen jó protektor, sőt akadt olyan közelállója a nagyúrnak, aki egyenesen megkérdezte tőle, hogy lehet ez a szürke veréb olyan ellenállhatatlan?

– Ó, Idának érdemes kérését teljesíteni. Mert úgy tud örülni és annyi hála sugárik szeméből, hogy nekem is örömet szerez.

És úgy gondolom, hogy az állandó, zavartalan barátságnak is az a titka, hogy, miként Fra Angelico Fiesole angyalai kézenfogva lejtének fölfelé, a barátok is csak jót, nemeset érezzenek egymás iránt és ne használják a barátságot létrának, amelyen fölfelé kapaszkodhassanak. Ezért profanálják e szent szót azok, akik kiválogatják iskolatársaik közül az előkelőbb, befolyásosabb családok gyermekeit és azokba csimpaszkodva vitetik magukat „fölfelé”.

Drága grófnőm ebben is jó példát mutatott, ő, aki a legfelsőbb arisztokrácia körében mozgott, a királyné benső környezetéhez tartozott, munkatársai között a lelkeséget vette zsinórmértékül. Aki őszintén dolgozott vele együtt, azt tekintette hívének. Birtokomban van egy levele, midőn az Anyák Körét újonnan szerveztük. Régi vezetője, egyszerű iparosasszony, sok rátermettséggel és sok kegyelemmel végezte dolgát. Most arról volt szó, hogy segítségére siessünk és grófnőnk félt, nehogy az asztalosné ezt bizalmatlanságnak magyarázza.

– Kedves asszonyom! – írja a levélben – tehát holnap jönnek hozzám négyen az X-né szerepét és állását az Anyák Körében megbeszélni. Ugye emlékszik még nézeteimre, amelyek szerint X-nével szemben elismerjük, hogy ő alapította az Anyák Körét és mi csak segítségére siettünk. Mindig kérjük tőle, jónak véli-e így és így? De viszont ezt a taktikát sem szabad nagyon átlátszóvá tenni, mert X-né erős megfigyelő. A maga nemében igazán jó munkaerő, akit fel kell használni, nem pedig apróbb és nagyobb tűszúrásokkal emberi hiúságában elkedvetleníteni. Ezt pedig nem annyira Önnek mondom, mert, ugye, Önnek nincsenek ilyen tűi, de meg kell állapodnunk abban, hogy egyöntetűen lépünk fel. Mily megható és finom figyelembevétele apró emberi hiúságoknak.

11. Háború. Súlyos betegség, csodálatos gyógyulás

Ezerkilencszáztizennégy június végén jártunk. Mindenki készítgette nyári terveit. Én, mivel lányom már elvégezte iskoláit, korábban nekiindultam, úgy gondolva, hogy június végét és júliust Nagyváradon szüleimnél töltöm a régi árnyas, virágos kertben, augusztusra pedig találkozunk Kallósékkal Borszéken. Mikor édesatyámmal, aki a vasútnál várt Váradon, az állomásról bekocsiztunk, a püspöki palotáról lengő nagy fekete zászlóra mutatva, kíváncsian kérdeztem: Kit gyászolnak a váradiak? Ő megrendülve felelte, hogy nagy baj történt, a szarajevói katasztrófa!

Lassan-lassan valami kellemetlen, szorongó érzés borult mindenkire. Éreztük, hogy viharelőtti csendben élünk. Kívántuk, hogy a monarchia ne tűrje ezt a gyalázatot, de tovább fonni ennek a szörnyű ténynek következményeit mindenki borzongott. Nem voltak hozzá

premisszáink. Nem ismertük, mi a háború, már a köztudatból is kiveszett. A bosnyák okkupáció mégis csak a túlerő aránytalan küzdelme volt a felkelőkkel, amelynek, ha voltak is tragikus tévedései (Maglaj, Doboj), mégis az maradt a közhitben, amit, azt hiszem, Andrássy külügyminiszter hangoztatott, hogy Boszniát egy katonabandával sétáltatjuk be.

Mi tehát faltuk az újságot és ha egyezkedésről olvastunk, szégyelljük magunkat mint nagyhatalom és helyeseltük katonáink alig fékezhető tüzeskedését, akik öreg királyunkat vádolták, hogy miatta mulasztottuk el a kedvező időpontot, hiszen már 1912-ben kellett volna megüzenni a háborút.

Végre Bécsből elküldték Belgrádba az ultimátumot, ami megdöbbenetett a közvéleményt és drága atyámat is arra bírta, hogy lebeszéljen a borszéki útról:

– Ilyen időkben fölösleges az embernek éppen a határköre ülni!

Ilyenformán tehát Tátraszéplakra mentünk. A hírek kergették egymást. A fürdők tele voltak és mi kellemes társaságban élveztük az utolsó békés napokat. Egy szombaton Dobsinára rándult az egész társaság. Délig csak élveztük a gyönyörű tájat, a sztracenai utat, a híres jégbarlangot, hanem délután, mikor tudtuk, hogy már várni fog a nehézforderejű hír, hogyan válaszolt Szerbia, már nem volt nyugta senkinek, siettünk kocsikra ülni. A fürdőben már várta a kocsiból kiszálló törzsorvost a behívóparancs, másnap ki voltak függesztve az „Általános Mozgósítás” vészjósló plakátjai, két-három nap alatt úgy széjjelszaladt az egész gondtalan vidám társaság, hogy soha többé ne találkozzék!

Minél hamarabb indult az ember útnak, annál jobban járt. Nekem mindig erősen ösztönös érzéseim voltak. Meg aztán legfiatalabb testvérem, Jenő, a mérnök nálam lakott. Úgy éreztem, sietnem kell haza őt elkészíteni az útra és kikísérni, mert ki tudja, mikor látom viszont?

Én tehát lánykámmal az elsők között voltam, aki a vonatra kapaszkodott és mégis már oly sokadalom között utaztunk, hogy folyton imádkoztunk, csak még egyszer hazaérjünk.

A fővárosban a peronon egész poggyászhegyek tornyosultak. Kocsit alig lehetett kapni. Én a még mozgó vonatról ugrottam le és az ismert mellékutakon szaladtam ki, hogy az első kocsit foglaljam le, amíg lányom hordárt fogadott és valahogy megúsztuk az árt. De már akkor ott táboroztak jajgató anyák, síró gyermekek, hogyan hagyják ott csomagjaikat vagy hogyan vigyék haza kocsi, hordár nélkül?

Harmadnap kikísértük a drága fivért! A keleti pályaudvar táborhelynek látszott; egyik katonavonatot a másik után indult. Mindnyáján bátrak és vidoraknak mutattuk magunkat. A legjobb kedvű volt Jenő fivérem, aki azzal biztatott, milyen büszke leszek rá, ha nemsokára diadallal bevonul a győztes had, repül a sok babér és ő a hosszú nyakával a legtöbb koszorút halássza el! A drága hős! Folyton írta a rózsaszínű kártyákat a szerb sziklák közül. Az üzenetek mindig sötétebb színben tüntették fel a helyzetet, végre már végrendeletet is csináltattak velük és hat héttel elindulásuk után visszajött levelünk *eltűnt* jelzéssel. Ez rosszabbat jelentett, mint az *elesett*, mert azt jelentette, hogy a vérszomjas szerbek kezébe került. Egy ágyúütegnek volt parancsnoka. A visszavonulási parancsot hozó káplár elesett, ők csak az utolsó percben bírtak menekülni. Már minden biztonságban volt, mikor az utolsó ágyú elakadt. Ő visszament és feltűnő magasságánál fogva kitűnő célpontnak kínálkozott. Két lövés érte; katonái rá akarták tenni az ágyúra, de ő elküldte őket:

– Mentsétek magatokat, hagyjatok itt meghalni. A zsebemben lévő pénzt örökölje a Vöröskereszt, a levelet adjátok fel címére. Ebben volt végbúcsúja szerető nénjétől. Mikor az ezredes hírét vette, hogy a hadnagy megsebesülve hátramaradt, rögtön patrouille-t küldött utána, de már akkor szerbek állottak körül és halálra kínozták!!!

Az egész magyar társadalom összefogott most az itthoni frontot védeni. Megalakultak a különböző bizottságok, elsőnek a Katholikus Karitás és vállvetve dolgozott mindenki. Kezdődtek az ápolónői kurzusok, a kórházak készenlétbe helyezték magukat, a fehérműgyűjtés országszerte megindult, minden nő kötött, ki sapkát, ki sált, ki lábvédőt; megnyíltak a

háborús otthonok, műhelyek, és örömmel dolgoztunk, hiszen nemsokára kiküzdjük a győzelmet. Emlékszem, el sem akartuk képzelni, hogy még karácsonykor is folyjon a háború. Annyira nem, hogy Rákosi Jenővel értekezve telefonon, azt kérdeztem tőle:

– Ugye lehetetlen, hogy 1914 karácsonyra ne jöjjön meg a fegyverszünet? Mire bizakodó hangon felelt:

– Azt ugyan nem tudjuk, hogy mit hoz nekünk a Jézuska, de bízzunk benne, hogy jó lesz!

Az utcákon hullámozott a nép, ezerszalagos, bokrétás menetzászlók lengtek az erőskarú fiúk vállán; be-betértek az üzletekbe és mindenütt szívesen kötöttek fel még egy-egy zászlószalagot. A vonatok felvirágozva ontották a katonákat, az állomásokon frissítőkkel várták a harcba induló hősokeket és oly nagy volt a magyar vitézség és harcrakészség, hogy a nők nem mertek sírni, inkább buzgón kötötték utcai padokon, villamosokon a kötnivalójukat.

Mikor kiadták a jelszót, hogy ágyaneműre van szükségük a Hadsegélyző Intézménynek, amely lefoglalta a Tiszti Kaszinó termeit és a Vöröskeresztnek, amely a Papnövelde-utcában (most Prohászka Ottokár utca) újonnan épült iskolát kapta a fővárostól raktárhelyiséggel, – annyi párna, dunyha, ágyanemű jött, hogy az iskolatermek padlótól a mennyezetig zsúfolva voltak. Végre is fel kellett kérni a közönséget, hogy szüntesse be egy időre a dunyhaküldést, mert belefűl a rendezőség; inkább adjanak lepedőt, törülközőt.

Sokat voltam magam is a raktárakban, mert a Budapesti Hírlap felkért, tájékoztassam Vasárnapi levelekben a nővilágot a megváltozott, soha nem sejtett viszonyok között mitévők legyünk?

Mert hamar kijegecedett az a felfogás, hogy itt nincsen már helye az eddigi kényelmes, gondtalan életnek, itt mindenkinek cselekednie kell! Fiatal úrleányok, finnyás hölgyek beállottak a kórházakba önkéntes ápolónőnek és bár el kell ismernünk, hogy sok hiba is történt és buzgalmukban a lányok olyan munkát is vállaltak magukra, amire nem volt szükség, ami nem is nekik való volt, mégis nagyban egészben jóleső látvány volt az egész nemzet talpra állása és kötelességvállalása. Legnehezebb jármot viseltek a kiskisasszonyok. Lassacskán már nem maradt itthon, csak az ötven éven felüli férfi és tudjuk, mit jelent egy erős fizikai munkában elnyűtt szervezet ilyen korban. A házkörüli munka, a gazdaság, az állatok, a külső nehéz szántás, vetés, boronálás, betakarítás, nagyobbára a női vállakat törte. És hozzá a nehéz bánat, a rettegő aggodalom! Emlékszem, majd egy évig éjjel arra ébredtem:

– Micsoda nehéz lidércnyomás nem hagy aludni? Mi fáj?

Aztán lassacskán öntudatra ébredtem: A háború! és sóhajtván próbáltam tovább keresni a nyugalmat.

Aztán az a bizonytalanság! Az a térképbujás! A Höfer-jelentések hieroglifjei! Mikor például a nagy győzelmeket olvastuk repeső szívvel a francia fronton és kiszámítottuk, ha ez ilyen tempóban megy, maholnap a németek Párizsban lehetnek, aztán valami tévedés folytán belecsúszott az újságba, hogy a Fontainebleau körüli harcok visszafelé koncentráálódtak (az az új koncentrálóadás, a frontrövidítés már kezdett nekünk nem tetszeni) és valahogy megtudjuk, hogy a csatatér a németek hátrahagyott konzervdobozaitól csillogott. Erre kezdtünk tűnődni, ha mindig győzünk, akkor minek koncentrálódnak hátrafelé, és ha már Fontainebleauban, Párizstól egy órányira volt a tábor, miért csillogott jóval hátrább a csatatér a konzervdobozoktól? Ekkor történt a döntő fordulat, a marnei csata!

Mikor már meguntuk azt a sok galíciai kimondhatatlan nevet, hiszen ott van a bevehetetlen acélvár, egy szép napon fejbekólintanak: Przemysl még tartja magát! Megdöbbenés lett fölöttünk úrrá. Hiszen e vár bevehetetlen! Hogy örült az, aki hozzátartozóját e biztos falak között tudta és most bizakodva adják tudtunkra, hogy *még tartja magát*. Meddig? Kezdtünk a sorok között olvasni tanulni, s furcsának találtuk, ha eddig mindig Przemysl volt a mentsvár, a mi fő biztosságunk, hogy lehet, mikor elesett, ugyanazon hidegvérrel bizonykodni, hogy Przemysl eleste nem jelent semmit. Ez a vár pompásan megtette kötelességét, most már

nincsen rá szükség. Majdnem olyanforma sajtó-remeket olvashattunk, hogy az oroszok nekünk szívességet tettek, mikor átvállalták tőlünk.

Most már tudjuk, hogy Amerika részvétele billentette az entente javára a mérleget. Mi pedig (legalább is újságíróink írták, mi pedig vakon mentünk utánuk) csúfolódtunk rajtuk, míg Amerika felkészül, katonát gyakorol, ágyúkat gyárt, áthajóz, addig már nem marad egy fia ellenség sem.

Ha most visszagondolok az akkori mentalitásra, csodálnom kell, milyen képtelenségekre lehet szuggerálni az embereket. És hinnem kell Emil Ludwig pompásan megrajzolt II. Vilmos portréjának, aki a német császárt pose-embernek tüntette fel. Aki fiatalkorában folyton csak testi fogyatkozását volt hivatva elleplezni, különben nem lehetett volna császár, ez az emberfölötti állandó erőfeszítés oly egyoldalúvá tette, hogy már a természetes józan ész, az egészséges ösztön nála teljesen elsatnyult. Annyit tudok, hogy ha ránéztem a térképre és megrajzoltam magamnak a bennünket körülvevő vasgyűrűt, nem láttam semmi reményt. Ezt más, dicsvágytól el nem fogult ember is láthatta. Aztán jött a tömegszuggeráció, a nap-nap után hirdetett győzelmi reménység, a csodás hőstettek híre, és gutta cavet lapidam, mindenki elringatódzott a jobb jövő képzetébe.

A háborús házasságok! Mennyi bajnak lettek okozói! De mely szülő bírt e túlfűtött levegőben ellentállani, józan okokkal előhozakodni. Én is beleestem ebbe a szerencsétlenségbe kislányommal és viselem mai napig következményeit.

És a háborús utazások! Csak annyit írok róluk, hogy az új férjet bemutatandó az én drága Berta nénémnek, második anyámnak, aki itt lakott félóránnyira a fővárostól, aránylag csendes időben kirándultam az új párral egy vasárnap délután, hogy este hét órára otthon leszünk. És agyoncsigázva, félig összenyomva, másnap reggel négykor értünk haza.

Hogy micsoda feladatok elé állított a háború mindenkit, élő például szolgáljon az önfeláldozó lelkű Stoffer Mici, aki mindig azt vállalta, ami a legnehezebb, legkellemetlenebb munka volt.

Benne volt egy hadi varróműhelyben, amelyet a hadbavonultak hozzátartozóinak és hadiözvegyeknek állítottak. Szabta a rengeteg durva szövetből a katonai fehérneműt, osztotta ki és számba szedte a munkát, aztán nagy társzekereken szállította a vállalkozónak. Mikor elmesélte naiv buzgalmában, mennyire kell vigyázni a tucatoknál, hogy el ne emeljenek belőlük; a rakodásnál, hogy kell kísérni esőben, csatákban az út közepén a nagy szekeret, míg kiérnek a város végén a raktárakhoz, mily szigorúan felülvizsgálják mindent, hogy reszket, valahogy ne kelljen annak a szegény hadiözvegynek valamit újra varrnia, hogy ez a multság reggeltől késő estig tart étlen-szomjan és hetenként többször megismétlődik, úgy éreztem, Mici igazi modern szent. Neki öröme a megalázódás, a mellőztetés, neki igazán nincsen egy önös gondolata, olyan, mint a lisieuxi Kis Teréz, aki zárdái életében még a rokonszenves társnőt is megvonta magától, hogy a legnehezebb természetű, legkellemetlenebb apácához csatlakozzék és annak rigolyáit tűrhesse. Nem hiába, drága püspökatyánk igen nagyra emelte előttünk mindig Micukát, de azt is hozzátette:

– Hiába emelem ki Micit és próbálom lóra ültetni, amint sikerül egyik oldalon felültetni, már a másik oldalon lecsúszott!

A gyűjtések! Aranyat vasért! Nosza mindenki elvitte először törött ékszerét, aztán jegygyűrűjét, aztán sorban az értékes ékszereit, kapott helyettük egy kis vaskarikát, ami megrozsdásodott mindjárt az ujján – és, hála Istennek, ezt nagyon rendjén valónak találta! Varrógép kell a varróműhelyekbe! Ki sajnálta volna régi, kezéhez szokott kedves varrógépét? Az ember beleült egy egylovasba, maga elé állította kedves gépjét, szépen megsimogatta, elbúcsúzott tőle és vitte a legközelebbi műhelybe a soha viszontnemlátás fejében.

Látcső kell a katonáknak! Elvándoroltak a látcsövek. Réz kell a hadseregnek. Nosza lábrakeltek a mozsarak, a sárgaréz súlyok, a habverőüstök, végre a harangok! Már a

kilincseket is le akarták szedni, de talán azért nem vitték el, mert sok munkába került volna mást szerelni fel helyükbe.

A kenyér-, a cukor-, a liszt-, a zsírcédulák! Egész tudomány volt mindezt számontartani és beváltani! Szegény asszonyok! Saját szememmel láttam egy ilyen beváltóhely környékét mint táborhelyet. Este már ott voltak matracaikkal, ott háltak, hogy a hajnalban érkező tejből kis gyermekeik számára annál biztosabban kapjanak.

Nálam fokozta ezen idők nyomorúságát folytonos betegeskedésem, amely végre is szanatóriumba készített. Mielőtt az operáció napja elérkezett, meggyóntam, megáldoztam, felvettem az utolsó kenetet és a jó Isten oly lelkinyugalommal erősített meg, hogy mosolyogva feküdtem az operáló asztalra és érdeklődtem Romána testvér klasszikus aszkéta arcélét, amint az arcomra borított gézálarca cseppentette a kloroformot. Nem tudom hányadik cseppnél kimondhatlan kellemes elkábulás vett rajtam erőt és csak akkor tértem magamhoz, mikor az operáció után agyonfáslizva fektettek vissza ágyamba. Tehát fájdalmat nem éreztem semmit. Annál kellemetlenebb volt a mellkas erős fáslizása, a lélekzetet gátolta. Hogyne, mikor valódi nagytakarítást végzett bennem Manninger tanár. Kivette a huszonhat elég nagy kövel telt epét, lemetélt a májból, a bélből, a megnyúlt, megszőkültyűt gyomornak e szűk részét lekanyarította és új gyomor-nyílást csinált. És e merész szabás és varrás után kilenc napra már fenn voltam!

Úgy látszik, kissé korán kezdtem az egészséges szerepét játszani. A rámparancsolt fokozott táplálkozás feltépte a vékony epevezetéseket és még nagyobb beteg lettem. Hetekig feküdtem az újra felnyitott sebbel és úgy látszott, hogy minden életerő elhagyott. Nem tűrtem szobámban senkit. Kislányomnak és barátnőmnek, Irsaynének is csak intettem, úgy üljenek, hogy én ne lássam őket. Túri Béla, a hű barát, az én kedves szerkesztőm az Alkotmányban sokszor látogatott és később mondta, hogy utolsó ottlétekor szemem már egészen meg volt törve. Vigasztalni akart, nem reagáltam. Végre azzal készült távozni, hogy másnapra megkéri püspökatyánkat, látogasson meg. De én elhaló hangon csak azt válaszoltam, hogy végeztem az étellel, elő vagyok készülve a halálra, Isten vele!

Mindnyájan eltávoztak, magamra hagytak és én csendesen pihegve feküdtem. A hold benézett az ablakon, a kert fái a közeli villanylámpa fényében szeszélyes árnyakat rajzoltak szobám falára és én teljes apátiával vártam a halált. És ekkor megtörtént az, amit csodának lehet nevezni. Az a tudatalatti erőfölösleg előlépett és így szólt a komoly, Istenben bízó Ida a csüggedt Iduskához:

– Hát, Iduskám, mért vagy oly halálbavágyó? Bízzad Istenre az élet-halál kérdését. Ne sürgesd, ne siettesd, légy hálás a sok vett jóért és akarj élni! Ezzel elaludtam és másnap már bízó hangulattal ébredtem. Sőt mikor a tanár reggeli vizitjéhez belépett, már évődve üdvözöltem:

– Tanár, Ida komolyan beszélt az este Iduskával és megígértette vele, hogy nem lesz többé csüggeteg, akar élni és meggyógyulni, sőt a tanárt sem fogja ostromolni, meddig kell még az ágyat nyomnia. De azt már még sem tilthatja meg Ida, hogy a tanár ne nyilatkozzék!

A tanár erre az új hangnemre örömmel reagált.

– Nemsokára eljön az idő, mikor a tanár azt fogja mondani Iduskának:

– Ida, kelj föl és járj!

Ezután már gyorsan ment a gyógyulás; a jó apácafőnöknő íróta-blát küldött ágyamhoz és én egész nap olvastam és írtam az egyik cikket a másik után.

Mikor aztán éreztem a visszatérő egészség fuvalmát, lázadást rögtönöztem ilyen szavakkal:

– Ez már lehetetlen állapot. Alszom mint a tej, eszem mint a farkas, viccelek mint a Dummer Auguszt, írok mint a Shakespeare (de e szónál jónak láttam szemem szerényen lesütni), egészségesebb vagyok mint maguk valamennyien és mégis itt kell lomhán feküdnöm. A tanár nevetett és félig-meddig tudomásul vette a tényállást.

Nekem se kellett több! Másnap reggel, Irsayné távollétében, suttyomban kiszedtem szekrényemből ruháimat, segítség nélkül felöltöztem, azzal majd holtra ijesztettem, mikor a kötözőbe betámolyogtam és addig könyörögtem, amíg kocsit hozatott és én valósággal megszöktem a kórházból.

Mindig gyűlöltem a nagyképűsködést, az embernek a maga személye központba állítását, a nyavalygást, az önszánalmat és hosszú életemben még ez önkíméletlenségnek nem vallottam kárát.

Egyszer egy amerikai hétköznapi filozófus könyve került kezembe: „Die Macht des Gedankens”, A gondolat hatalma. Ők mindent drasztikusan fognak fel, tehát az én filozófusom is azt magyarázza könyvében, hogy a gondolat oly hatalmas, hogy a testet igájába hajtja. Akarj szép lenni és szép leszesz; akarj egészséges lenni és távol marad tőled a betegség. Akarj közkedvelt lenni, akarj sikert és legyőzől minden akadályt! Ezt a bölcsességet is végigpróbáltam és csakugyan bámulatosan uralkodhatunk gyöngeségen, sikertelenségen, savanyúságon. Ez az élet igenlése! Titka pedig az, hogy a kishitűséget, a lemondást egyszerűen elnémitjük magunkban és csak a tettekre készség és bizalom palántáit engedjük napfényre. Ha én kételkedem magamban, akkor hogy higgyem, hogy más megbízik bennem! Ha valamihez kezdek, nem azt mondom: Ki tudja, sikerül-e, hanem először megvizsgálom magam, vajon amit akarok, Isten dicsőségére és embertársaim hasznára teszem-e? Ha e törekvésemből ki tudom küszöbölni a hiúságot és önzést, akkor győzelmem biztos.

Nagy dolog az élő hit! Az Istenben való bizakodás, az ő akaratának ellesése. Egyszer szerződést is kötöttem az én jó mennyei atyámmal és nemcsak ő, hanem még az én gyarló mivoltom is megtartotta és azóta e dologban nem érhet sikertelenség. Úgy állott a dolog, hogy kezdő szociális munkás koromban, amikor még csak a családom és háziasszony szerepét ismertem, tehát még álomban sem jutott eszembe, hogy valaha kiálljak a fórumra, szüleimhez utaztam Nagyváradra! Meglátogattam a szemináriumi rektort, aki egyúttal az Oltáregyesület egyházi elnöke volt. Beszélgetés közben előhozta, milyen jó volna most megcsinálni a Nagyváradai Katolikus Nővédő Egyesületet. A hangulat kedvező, volna alkalmas elnöknő is, körükben időzik az Országos Katolikus Nővédő Egyesület főtitkára is, már mint én, próbáljuk meg! Én természetesen ütöttem a vasat, nosza csináljuk meg, de, magunk között mondván, nem tudtam, hogy kell ilyesmit kezdeni. Mikor aztán az apát előadta, hogy összehívja az oltáregyleti tagokat, én is legyenek ott és tartsak egy beszédet, ismertessem az ügyet és lelkesítsem a hölgyeket, leesett az állam.

– Hogy én szónokoljak? Soha életemben nem beszéltem nyilvánosan. Belesülnék, a föld alá süllyednék, a nemes ügyre szégyent hoznék, szóval nem voltam rábírható, hogy beszédet tartsak.

Az apát látta, hogy még nagyon zöld vagyok, talán tetszett is neki ez a szokatlan szerénység, azzal végezte a beszélgetést:

– Most csak magán múlik, hogy a katolikus ügynek szolgálatot tegyen. Gondolja meg!

E szavakkal belém döfte a szigonyt és elváltunk. Én pedig kínlódtam. Nem bíztam magamban, nem bírtam magamat, a szerény háziasszonyt a fórumon elképzelni. De viszont azt is tudtam, ha elszalasztjuk a kedvező alkalmat, csak az én gyávaságomon múlik.

Másnap elmentem a szentmisére. Tördeltem a kezemet, hogyan vegyek erőt gyávaságomon. És egyszerre megvilágosodott előttem: hiszen én Istennek akarok szolgálni, akkor ő megsegít! Fogadalmat tettem ott a templomban és felajánlottam munkámat az Atyának:

– Ha én neki akarok szolgálni és tisztán érzem, hogy sem hiúság, sem szereplési viszketeg nincsenek szívemben, akkor munkámat sikerrel jutalmazza! Tehát neki kell fognom, nem ingadoznom, a többit pedig rá kell bíznom. E fogadalmamat eddig sikerült megtartanom és sohasem csalódtam a mennyei segítségben.

Eljött a nagy nap, egybegyűltek a hölgyek, reszkető térdel mentem föl az emelvényre, kitiltottam minden férfiembert, még a jó apátot is és elfogult hangon kezdtem beszélni. Csodálatosan jól ment, éreztem honnan jó az erő. Egyszerre kinyílik az ajtó és sarkantyúsan becsörtet egy huszár ezredes, aki a felesége után jött. Ezután már nem respektálták a többiek sem óhajomat és a gyűlés pompásan végződött.

Már az ünnepélyes megalakulástól nem féltem, pedig végighallgatta beszédemet a szónoklat nagymestere, a Váradon férfi lelkigyakorlatot tartó Bangha páter. Ekkor, nagy bátorságomban, mertem már agitálni, a jókedvű adakozókat aposztrofálva:

– Én látom már a patronázs-könyvtárt. Én látom már, hogyan hordják össze nemcsak a könyvtárt, hanem a hozzávaló szekrényt is. Sőt nincsen messze az idő, mikor egy nagylelkű adakozó házat vesz az egyesületnek ...

Azt súgta az ott hallgató nagyprépost a mellette álló Páter Banghának: Ó asszony, nagy a te hited. De már pár nap múlva egy kosárra való könyvet válogatott a drága szent ember (Grócz Béla), aztán szekrényt adott és néhány év múlva már házról is gondoskodott!

Isten látja lelkem, nem dicsekvésképpen írom ezt le, csak azért, hogy meggyőzzem asszonytársaimat, lám a szerény, beszélni nemtudó és nemakaró embernek is mennyi nem sejtett erőt és sikert adhat az Úr, ha magát teljesen rábízza.

Egy ízben Kassát látogattam meg és a boldogult nagy püspök és a vak Zichy Rezsóné grófné elnöklete mellett tartottunk gyűlést. Másnap a helybeli lap bőven ismertette a gyűlés lefolyását és mivel a fővárosi vendégről is volt benne szó, felküldték az újságot szobámba.

Erősen alkonyodott, én tehát odamentem az ablakhoz és ugyancsak meresztettem a szemem, hogy valamiképpen kárba ne vesszen egy szó, mely talán éppen az én dicsőségemet zengi.

Hirtelen észbe kaptam!

– Mit fogadtál meg? Hogy sohasem keresed a magad dicsőségét. És most íme mit csinálsz? Jól van, kedvesem! Ha ennyire nem bízhatok benned – monda a szigorú Ida Iduskának – akkor erősebb rendszabályokhoz kell folyamodnom. Mától kezdve *soha nem fogod elolvasni*, amit a lapok rólad hoznak. Azt az engedményt tette csak Ida, hogy a műveim komoly kritikáját, ami nem nekem szól, tehát nem is mindig hízelgő, okulás miatt elolvashatom, de a mi a nyilvános szereplésemet illeti, az titok marad előttem.

Megtartottam; a lelkemből kitisztítottam a hiúságot.

Egyáltalán két lélek lakozik bennem. A komoly, gondolkodó, a tökéletesedés felé törekvő Ida és az impulzív, csupa energia, szeleburdi Iduska, drága püspökatyánk szerint gumilabdaruganyosságú, csupa friss hajtástól duzzadó Iduska, akinek nem árt a sok nyesés. El kell azonban ismernem Iduskáról, hogy mindig meghajlik a komoly Ida előtt és így a két ellentétes temperamentum szépen kiegészíti egymást!

A keresztényi alázatnak, az Isten akaratában való tökéletes, derűs megnyugvásnak szebb példáját még nem láttam a vak Zichy Rezsóné szül. Péchy Jaqueline grófnénál. A dúsgazdag gróf Péchy Manó fiúsított lánya, tehát egyetlen örököse. Gyermekkorában elkényeztetett, rakoncátlan kislány, akit papi nevelője szelídített meg és nevelt belőle egy tündöklő szép lelket. A legboldogabb feleség és anya, már négy tündöklő szép lánya volt, mikor egy hosszú téli kocsizás után erős szemfájásra ébred. A baj mindig rosszabbodott és egy szomorú napon meg kell vallania a mindenekfölött szeretett nevelőnek, aki a község plébánosa, hogy egyik szemére megvakult.

– Adjon a grófné hálát az Istennek, hogy másik szemén lát.

Ámde nem sokáig. A másik szem is kezd fájni és eljön az a nap, mikor fuldokló zokogás között szólal meg.

– Plébános úr, már a másik szememmel sem látok.

– Mikor e szavakat elzokogtam – mesélte nekem a nagy lélek – a szobában fojtott neszt ütötte meg fülem. Aztán léptek közeledtek és megszólalt az én lelkiatyám:

– Mondja grófné utánam: az Isten adta, az Isten elvette, legyen áldott az ő szent neve!
 – De ne hidd, édesem – folytatá élénken – hogy én meghasonlott lélekkel éltem tovább. Látod, ezt a parkot is végtelenül szeretem – amint ott sétáltunk a gyönyörű enyickei parkban – és az illatokról, amelyek felém szállnak, tudom, mely utakon járunk.

És e nagy csapás dacára ő volt a legkurucabb lelke Abaújnak! A nemzeti ellenállás élén állt és annyira szerette őt az egész megye, hogy még a politikában is latbavetették az ő véleményét.

Mikor a püspöki palotában gyűlést tartottunk, nem volt rávehető, hogy a püspök mellé a főhelyre üljön. Öröme telt a szerénységben és bizonyos pajzán kedvteléssel mesélte nekem, ha hangversenyre hívják és neki az első helyek egyikét fenntartják, ő korán megjelenik, a hátsó sorok valamelyikében meghúzódik és kitűnően mulat az ott jegyet váltott szomszédaival.

Mikor Enyickén vendége voltam, vasárnap reggel szakadó esőben ébredtem.

– No se baj, van elég hintó, mert ily esőben csakugyan nem lehet gyalog járni. Benyit azonban a szobalány, hoz gumiköpenyt és sárcipőt. Nemsokára jön a grófné, közel hetvenéves és vak és azt mondja:

– Ugye nem veszed rossz néven, ha gyalog vezetlek a templomba. De nem bírom elviselni azt a gondolatot, hogy a kocsisom énmiattam mulasszon misét.

Mintha teknőben cuppogtunk volna, úgy evezünk a templomba. De tele is volt a templom áldozókkal, mindnyája az úrnője nemes példáját követte!

Az az asszony, aki minden örömét a világnak élvezhette volna, akinek művészi érzéke, élénk, sziporkázó szelleme, gazdagsága, szép családja volt, lassan-lassan mindent elvesztett. Legutolsó gyermekét, a legszebb Zichy-leányt sohasem látta, már vakkorában hozta világra és mégis csupa derű, csupa Istenbe vetett bizodalom ömlött el egész lényén.

Az ő világtalan szeme mindig kéknek látta az Eget!

12. A fővárosi női kertgazdasági iskola megszervezése

A háború sok minden lappangó bajt megérlelt. Ilyen vajúdó volt a nőkérdés is. Szükség volt a férfimunka pótlásához női erőkre. Szívesen állott munkába a sok asszony és lány és lassan-lassan elszoktak a női munkától, női légkörből és valami olyan kétlaki embertípus alakult ki, amilyent addig még nem láttunk, amilyent mostanában látunk túlon túl eleget és amelyre jellemző, ha az ember egy párt lát együtt menni, kénytelen volna őket megkérdezni:

– Ugyan, uraim, melyik Önök közül az asszony?

Eleinte csak az tűnt fel, akárhová ment az ember, csupa nőt látott a hivatalokban, modorában a férfi fesztelenségével és nem komoly munkában, hanem az itthon maradt férfiak tömjénezésével elfoglalva. Egyszer egy bankba mentem valami pénzügyi felvilágosítás miatt. Minden szoba üres volt, de hangok hallatszottak a legutolsóból. Mikor odaértem, épületes látványnak lettem tanúja. Bizonyára a távollévő főnök szobája lehetett, mert kényelmes, süppedő karszékekbe süppedtek a fiatal lányok; selyemharisnyás és lakkcipős lábaik messze kinyújtva, hogy minél több lássék ki belőle. És cigarettáztak és eszeveszetten tették a szépet az egy pár „nélkülözhetetlennek”. Mikor kérdést intéztem hozzájuk, senki sem akart tudomást venni az egyszerűen öltözött idős asszonyról, végre is kifakadtam:

– Kitenném a házamból egyetlen lányomat, ha tudnám, hogy így viselkednék! Erre ijedten szétrebbentek, de a kért felvilágosítást máig sem kaptam meg. A szoba szinte forró volt és ebben az egészségtelen fizikai és erkölcsi légkörben tanyáztak a jövő anyái. Nemsokára ezután egy másik hivatalban azt kellett látnom, hogy szép fiatal lányok, félig

gyermek a járó-kelő közönség szemeláttára voltak kénytelenek ruházatukat váltani hivatalba jövet és menet, mert nem volt számukra más lehetőség.

Hát ez az eszeveszett társadalom kiöli a nőkből a legszebb és legkölteibb erényt: a szűzies szeméremérzetet, megfertőzi őket a hivatalszoba romlott levegőjével, rászoktatja őket a lármás, változatos életre, kiöli belőlük az otthon szeretetét és az otthonnal együttjáró, sokszor fárasztó, legtöbbször ismétlődő, egyhangú kötelességeket, amelyekért még elismerés sem jár?

És mi lesz a háború után? Mit szólnak a hazatért férfiak? Belenyugosznak-e, hogy a nők szerepet cseréljenek? És milyen anyák lehetnek ezekből a testileg-lelkileg leromlott nőkből?

Be van bizonyítva, hogy a nő tízévi hivataloskodás után idegeiben teljesen megrokkban. Elhervad szépsége, bája és valami aszottság ri le róla. Pedig volna olyan pálya, kivált itt nálunk Magyarországon, amelyen sohasem lehet túltermelés, amely elbírna tízszer annyi nem dilettánst, hanem alaposan képzett, tehát nemcsak elmélet terén, hanem fizikumában is beiskolázott munkást. Ez a *kertészet, baromfitenyésztés, méhészet, konzerválás*, szóval a majorsági gazdálkodás sok mellékágával. És az olyan család, amely a szabad levegőt, a természetet kedveli, ahol kicsinye-nagyja résztvesz a közös családi munkában, mennyivel magasabb nivójú erkölcsi tekintetben is, mint a gondtalan jólét vagy a zárt műhelyhez kötött foglalkozás.

Kezdték cikkezni és ebbe az irányba tereltem a nővilágot. És hogy megkönnyítsem a kezdetet, felsoroltam, hazánkban hol lehet ilyen irányban tájékozódást szerezni. Adataimat pedig közkezenforgó útmutatóból szereztem.

Ugyancsak megjártam vele! Azt írtam a kertészetről, hogy pl. van Gödöllőn egy kertészeti iskola nők számára két évfolyammal, amelynek elvégzése után az állam segítségével lehet kertészeti telepet létesíteni. Magam örültem e felfedezésemnek a legjobban. De korai volt örömem! Jöttek az örvendező levelek, mert sokak lelkében szunnyad a természet és az egészséges, nőnek való foglalkozás iránti szeretet és jöttek bosszankodó sorok, hogy örömmel fogadták az eszmét, ki is mentek Gödöllőre, keresték a jelzett intézetet, de nem találták, sőt az odavalók sem tudnak róla. Hihetetlennek tűnt a dolog. Írtam rögtön egy tekintélyes gödöllői ismerősömnek, hol van az az intézmény? A felelet lesújtó volt.

– Az az iskola sohasem létezett. Egy valaki jó üzletet akart csinálni. Megvett egy kiállítási pavilont és kezdte a létesítendő iskolát hirdetni, talán arra számítva, hogy a tandíjából valószínűleg meg. Persze a fényesnek látszó ötlet dugába dőlt.

Mélyen restelltem a dolgot és elhatároztam, végiglátogatok minden ilyen intézményt és ezentúl csak olyanról írok, amit a magam szemével láttam. Fájdalom, hamarabb végeztem a helyszínén való tanulmányozással, mint gondoltam.

Budapesten volt a Zuglói Fővárosi Háztartási Iskola és az Amazoni Károly által alapított Gazdasági Iskola az Amerikai-úton. Az előbbi tetézte elmélettel, az utóbbi csak jómódúaknak való. Vidéken volt a kassai Orsolya-apácák Gazdasági Iskolája, amely legjobban megközelítette a kívánalmakat és Putnokon az Állami Gazdasági Iskola. E pár intézmény volt hivatalosan az agrár Magyarország lányait a gazdasági pályára terelni. És mindezeknek az volt a főhibája, hogy igen sok elméletet adtak vajmi kevés gyakorlati munkával.

Kialakult bennem lassacskán egy olyan iskola terve, amely kisszámú növendéket vesz föl, de amely igazi *Munkaiskola* legyen; ahol mindent a növendékek maguk végeznek. Tehát nem nagy üzem, nem hajtatás, nem dísznövények termesztése üvegházakban, nem az okleveles kertészet munkáját *tanulják*, hanem a majorsági gazdálkodást *gyakorolják*.

Tanuljanak meg mindennemű kerti munkát az ásástól a pikírozásig; bánjanak az állatokkal, hogy megtanuljanak bátrak lenni és megtanulják, hogy a munka nem szégyen, hanem dicsőség. Hogy lógni egy nőies nő nem bír, neki minden perce drága, mert ő a ház oszlopa. Tehát a külső kis gazdaság és a házkörűli minden munka rájuk vár, azt tudni kell és szeretettel végezni kell.

E tervemet kidolgoztam részletesen és megmutattam az akkori polgármesternek. Bárczy nagykoncepciójú ember, aki minden helyesnek ítélt dolgot megvalósít. Valahogy megismerkedtem akkortájt egy kiváló fiatal nővel, aki egy németországi gazdasági iskolát végzett és megkaptam tőle a német „Gazdasági Iskolákat Létesítő Egyesület” nyomtatványait. Ezen egyesületet ezelőtt 30 évvel Ida v. Kortzfleisch alapította azon az alapon, hogy az állam nekik adta a poseni lengyel nemesi birtokok elkobzásakor fölös kastélyokat és parkokat és ők azokban igazi német alapossággal és csodálatos kitartással a háború kezdetéig kb. huszonhat ilyen iskolát létesítettek. Ezen intézmények annyira beváltak, hogy a Bismarck jubileumakor Hamburgban összegyűjtött és neki felajánlott hatalmas összeget Bismarck erre az egyesületre bízta, hogy létesítsen Posenben ezen és ezen nemesi birtokon egy újabb iskolát.

És ez a már harminc éve megvalósított és fényesen bevált eszme csaknem szóról-szóra ugyanazt hirdette, mint amit én kontempláltam. Ezután már játszva ment a dolog, bár mégsem egészen úgy, mint ahogy én gondoltam.

Bárczy felhatalmazott, keressek egy meglévő fővárosi területet és hozzá alkalmas embert és ő megvalósítja. Voltak akkoriban a főváros külterkein úgynevezett gazdasági ismétlőiskolák öt-tízholdas kerttel és hozzávaló felszereléssel, de sehogy sem virágoztak; nem voltak tanítványaik és a fővárosi tanerők sem voltak ilyen irányban kiképezve. Figyelmeztettek ezen iskolákra, végigjártam őket, a terület és a felszerelés még talán megfelelt volna, de embert nem találtam. Nem volt senki, megrögzött fővárosi embertől nem is csoda, hogy szokott kényelmes kerékvágásából, a jól fűtött irodából bizonytalanra kimozduljon.

Ekkor Isten ujját láttam, aki rámutatott e tényre:

– Amit Te terveztél és amin Te oly igaz lelkesedéssel csüggsz, azt neked kell megvalósítanod.

Volt azonban ennek sok akadály. El kellett volna hagynom szép lakásomat, szokott érdekes irodalmi körömet, amelyet nehezen nélkülöztem volna; abbahagynom az írást és ami fő, búcsút venni családomtól, amelyet nem vihettem volna magammal külterületre. Én azonban úgy éreztem, hogy missziót teljesítek és püspökatyám is így nyilatkozott. Megmondtam tehát a polgármesternek, hogy találtam már területet a Maglódi-úton és találtam odaváló vezetőt, mindjárt be is mutatom. És azzal pukedlit csináltam!

Bárczy, úgy látszik, tudta, hogy ez a jámbor asszony, aki még sohasem volt szolgálatban, nem tudja, mit vesz magára, de látta szent hevületemet és ismerte régi gyermekkori hívét, annak vasenergiáját, maga is helyesnek és szükségesnek látta a dolgot, úgy hogy 1917-ben megalakult a Fővárosi Kertgazdasági Szabadiskola oly hadiárvak és özvegyek, valamint tizenhat évüket betöltött nők számára, akik főleg gyakorlati alapon tanulják meg a háztartás és majorsági gazdálkodás minden ágát.

Ennek az iskolának teljes felszerelésére, bútorozására 36.000 K-t szavazott meg a Tanács. Vezetője ugyan nem akart díjazást, mert ő Istennek dolgozott, de Bárczy letorkolta, hogy tiszteletbeli állás nem jár hatáskörrel, sem rendelkezési joggal, nyugodjak meg, nem lesz valami nagy a fizetés. Nem is lett nagy! Elannyira nem, hogy mikor tízévi munka után leköszöntem, akkor sült ki, hogy én középiskolai igazgatói fizetés helyett, ami ezzel az állással járt szokott, kezdő óvónői fizetést élveztem. Mivel én nem törődtem vele, mért fájjon másnak az én fejem?

Én azonban szenvedélyes mohósággal adtam belé egész lelkemet. Az iskola tizenöt tanulóval nyílt meg; férfi ismeretlen volt a telepen, a tízholdnyi gazdaságban a növendékek mindent maguk végeztek. Egy része a külső munkára, más része a belső munkára volt beosztva.

A délelőtt szigorúan a gyakorlaté volt, délután adódtak az elméleti órák. A lányok takarítottak, főztek, varrtak, mostak, vasaltak, árusították a kert terményeit, kimentek a

piacra, hogy ezt is megtanulják és nagy kedvvel hozták haza a bevételt. Tenyésztettek baromfit, disznót, fejték a tehenet, legeltették a jószágot a telek lábujában és csodálatos szépen fejlődtek testileg-lelkileg. Mikor ősszel berukkoltak a szegényebb középosztály lányai sápadtan, véznán, a háborús táplálkozás következtében visszamaradt növésével, csak lassan, fokozatosan lehetett őket az erős testi munkára beállítani. Bizony az első időben annyira szokatlan volt, hogy úrilány ásson, trágyázzon, piacon áruljon, rozsot vigyen a malomba öröltetni és liszteszsákokon trónoljon a kocsi tetején és hajtasson végig a város utcáin, hogy nem egy epés levelet kaptam, nem egy haragos apa jött és vitte haza a lányát, mert „nem neveli cselédnek a gyermekét”. Én azonban nem tágítottam és meg akartam mutatni Rákosi Jenőnek, hogy nem volt igaza, mikor azzal ijesztgetett, lehetetlen dologra vállalkozom, ha a magyar úrilányt meg akarom tanítani dolgozni.

Az én lányaim igazán megtanultak dolgozni és amellet megcsépültek. Hízott mindegyik öt-tíz kilót az első félévben, arcuk kigömbölyödött, alakjuk megizmosodott, a pattanásoktól elcsúfított fiatal lányarcok kitisztultak, rugalmas, barnapiros, bársonyos bőrűek lettek a levegőn. Volt olyan is köztük, akinek atyját az aggódó háziorvos azzal küldte hozzánk, hogy ilyen életmód mellett talán megmenekül a tüdővérsztől, amelyben már néhány testvére elpusztult. Ez a haláltól féltett lányom csak tizennégy kilót hízott pár hónap alatt és egész tanulási ideje alatt egyszer sem hűlt meg.

Mivel még az összeomlás előtt is kevés pénz volt az a 36.000 K, amit az iskola felszerelésére szántak, meg különben sem lehetett a háború utolsó évében oly könnyen bútorozkodni, gazdasági eszközöket vásárolni, én sorra vettem a főváros raktárait, padlásait és megszűnt intézményei bútoraiból, egyéb felszereléseiből állítottam össze iskolánk kelengyét. Óriási deszkahiány volt akkoriban, ellenben a sok kórháznak alakított iskola dobogóiból hegyek halmozódtak a Gazdasági Hivatal udvarán. Nosza végzést kunyoráltam, adjanak ki Báthoryné igazgatónőnek ennyi és ennyi deszkát, aztán kértem városi asztalost és szabtuk a deszkákból asztalokat, padokat, ládákat, priccset, mert 1918 végén már volt elég üdülő katona, akiket kiadtak könnyebb munkára csekély fizetésért. Nekem lassacskán egész kis ármádiám kerekedett ki belőlük, akiket ugyancsak kommandírozni kellett, hogy beletörődjenek az asszonyi regulához. Mert hát ahhoz voltak szokva születésük óta, hogy „előbb gyün az embör! Aztán egy lépéssel mögötte az asszony”. Mikor új katona került a kezem alá és kiadtam neki a munkát és a kertajtót kinyitotta természetesen ő ment elől. Bizony vissza kellett őt hívnom és megkérdezem:

– János, ha a kapitány úrral együtt ment, ki volt elől? A kapitány-e vagy a közlegény?
– Hát a kapitány – felelte csodálkozva.
– No látja, lelkem, maga itt is közlegény, mint a csapatnál volt, a kapitány meg én vagyok, hát én megyek elől.

Egyszer új üdülők jöttek és kérdezték a régieket, milyen az igazgató?

– Hát milyen? Hát asszony – mondta Péter bácsi. – Hát jónak jó, csak nem szeretném anyósomnak; olyan annak a szeme, mint a baziliskusnak, mindent meglát.

Eleinte lovunk, kocsink sem volt. Már pedig kertészkedni nehezen lehet fuvar nélkül. Trágya kell, föld kell, a terményeket szállítani kell. Híre jön azonban a másik esztendőben, hogy lesz ló elég eladó, olcsó is lesz, venni kell. A háborúból visszakerült szegény párák voltak azok!

Két nap, két éjjel tanulmányoztam a Lótant, amíg kimerészkedtem a Ferenc József-laktanyába lovat venni. Akkor már volt egy emberem azokból a mentől ostobább annál tudálékosabb fajtából. Megmagyarázta nekem, hogy csak akkor árverezzek, amikor vállamra teszi a kezét.

Ott állt a sok megviselt pára körülvéve szoros embergyűrű által, nagyobbára cigány lókupecsek voltak, szóval a legkellemetlenebb emberfajta. A huszártisztek csodálkozva nézték, mit keres ebben a gyűlevész hadban egy úriasszony? Lassan-lassan annyira

előrejutottam a tömegben, hogy közeledhettem az őrnagyhoz. Bemutattam magam és bevallottam, hogy bizony két nap alatt nem lehet az emberből lószakértő, hát ha valami igen rossz vételt akarnék csinálni, intsen le. Amit ő mosolyogva megígért. Ilyenformán egész jó vételt csináltunk a hős Csillaggal, egy világos pejkcancával, amelynek két sebhelye volt elől a szügyén (nem hátul, tehát nem futott meg, mert hogy a géppuskásokhoz tartozott). Ez a jól sikerült lóvétel úgy felbátorított, hogy a következő héten a Gyáli-úti Honvédlaktanya lóárverésének is vevője lettem: az igaz, hogy négy órai fagyoskodás után egy tizenhatmarkos lovat vettem szintén potom áron. Ez utóbbi vásárlással azonban nem soká dicsekedtem, hamar rájöttünk Tündér szépséghibájára, mert hogy a Tündér rühes volt. Nosza elhívni a lóborbélyt! De aztán elfogott a félelem, hátha a lányaimra is átragadhat e szépséghiba, hamar eladtam Tündért az ugyanakkor vásárolt igáskocsival együtt, úgyhogy Csillag ingyenben maradt.

Elvem volt mindent a növendékeimmel, lányaimnak hívtam őket, megbeszélni, hogy tájékozottak legyenek az egész gazdaság menetéről. Megtörtént az is, hogy mivel gyöngém volt elsősorban a szegény lányokat képezni ki és ha szülők nem bírtak fizetni, hát úgy érveltem, kenyeréért megdolgozik a szegény gyermek úgyis, bizony sokszor több volt az ingyenes, mint a fizető; ilyenkor kis országgyűlést tartottam az irodámban, előadtam deficitcs helyzetünket és felszólítottam lányaimat, gondolkozzanak, hogyan segítsünk a dolgon? Kerültek elő jó ötletek, de voltak oly jóakarátú vadságok is, hogy: együnk kevesebbet! csináljunk a tejből vajat, adjuk el és mi meg igyunk teát; így fel kellett őket világosítanom és kiszámíttatnom velük magukkal, hogy a fővárosban tejből vajat csinálni, nem jó üzlet; amellett fiatal lányokat, akik fejlődésben vannak s amellett a levegőn testi munkát végeznek, nem lehet egy csésze forró vízzel reggel munkára küldeni...

Gondjaimat ugyan lányaim nem oszthatták el, de úgy összeforrtunk, éppen ily gondok közepette, hiszen őket nagyon megtisztelte az, hogy bizalmasaimmá tettem, hogy a kölcsönös szeretet őket is, engemet is megerősített és meg bírtunk küzdeni minden akadállyal.

Azt mondhatná valaki, hát a felettes hatóság ennyire szabadon hagyott gazdálkodni? Hogy azt vettem, eladtam, azt fogadtam be az iskolába, akit akartam, hát miféle adminisztráció volt ez?

Ne tessék feledni, hogy én soha tanítónő nem voltam, soha semmiféle hivatali függést nem ismertem. Később hallottam, hogy első könyvvezetésem, beadványaim, elszámolásaim oly hajmeresztően kiríttak a megszokott hivatali sablonból, hogy megrökönyödve mentek, akiknek ezt ellenőrizniük kellett, hivatali főnökhöz, mit csináljanak, azt sem tudják, mely oldalról fogják meg a dolgot. A tanácsnok, szerencsére ismerte céljaimat és gondolkodásomat, megkérdezte őket:

Hát nem jók az elszámolások? Talán könnyen bánik az igazgató a város pénzével?

– Dehogy, dehogy. Rendkívül takarékos, csakhogy egészen különleges szisztémája van, még a rubrikázását is nehéz kiismerni.

Persze, persze, mert úgy takarékoskodtam, hogy magam csináltam a Főkönyvet, meg a pénztári könyvet, meg a Naplót; ezek tehát mind unikumok voltak. Most, tízévi gyakorlattal a hátam mögött, magam is nevetek rajta és elismerem, hogy felesleges és egy világváros háztartásában hiábavaló, ha e háztartás egy porszeme így takarékoskodik; de legalább akkori növendékeim magukkal vitték a német által oly jellemző „Gemeinsinn”-t, hogy mert nem az enyém, azért mégsem szabad a kezemre bízottnak Csáky szalmájának lenni. Aztán meg én az én szegény lányaimból gazdakisasszonyokat neveltem, akik mindig a máséból fognak gazdálkodni.

Ha én most szinte észrevétlenül beléjük csepegtetem a lelkiismeretességet munkában, pénzkezelésben, megbízhatóságban, akkor nemcsak áldásai lesznek annak a gazdálkodónak, annak a vidéki háziasszonynak, de ha férjhez mennek, kimondhatlan hasznára válnak saját otthonuknak. Ezért szuggeráltam beléjük társalgási óráinkban, hogy nincsen szebb pálya a

háztartásnál, a családgondozásnál, a gyermek nevelésénél, de ezt a tudományt művészetté kell emelni. Úgyhogy az én lányaim boldogan állottak a teknőnél, ha mosás volt, dagasztottak kenyérsütéskor, ünnepnek tekintették a disznóölést és a téli sötétben már négy órákor künn keverték a vért, – szóval merem állítani, hogy a magyar lányban benne van minden, de minden jóra való készség, csak ki kell fejleszteni...

Bármennyire igyekeztem bennük a háziasságot kivirágoztatni, mégis nem óhajtottam földön járó, eget nem látó köznapi lényeket belőlük nevelni. Akartam, járjanak egyszer-egyszer színházba, felolvasásokra; felkértem a művészeti előadásairól, múzeumi vezetéseiről híres Radosevits bárónét, vezesse havonként egyszer lányaimat a múzeumokba, a Műcsarnokba és boldogan láttam őket hazajönni és nekem a szép birodalmában tett felfedezéseiket elmesélni. Egyszer valamelyik fővárosi lap cikket írt, hogy egy gazdasági iskolában a lányok trágyavillázáskor Michel Angelóról vitatkoznak. Úgy volt és nem esett se a trágyában, se Michel Angelóban baj. Mentől több lapra csiszolják a gyémántot, annál szebben szikrázik! Mentől jobban kiműveljük az elmét, de amellet szilárdul megállunk a gyakorlati élet talaján, annál gazdagabb lelkiéletet élünk, annál kevésbé leszünk fogékonyak savanyúságra, emberszólásra, vetélkedésre. Talán ennek is köszönhetem Isten azon nagy kegyelmét, hogy lányaim testvérek gyanánt szerették egymást és nem emlékszem, hogy viszálykodás miatt valaha is rendet kellett volna közöttük csinálnom.

Hogy vallásos szellem uralkodott közöttünk, azt nem kell hangsúlyoznom, hiszen úgy a Szociális Missziótársulat, mint a református Bethánia kiküldötte hetenként egy-egy órára egy kiváló tagját, aki minden fizetség nélkül oktatta a növendékeket hitükben. Mind ennek koronájául eljárak lányaim Prohászka püspök konferenciáira és ő minden évben egyszer kijött hozzánk, amikor is velünk mindnyájunkkal ebédelt és ebéd után az asztalnál ülve oktatott. Mikor aztán úgy négy óra tájban az egész iskola kikísérte a villamos állomásra, boldogan tértünk vissza szokott munkánkhoz, mert éreztük, hogy igaz, jó úton haladunk; Istennek, hazának dicsőségére dolgozunk!

13. A kommün

Ezerkilencszáztizennyolc október végén meglehetősen későn Budán voltam látogatóban. Mikor a villamosra hiába vártam, gyalog indultam hazafelé, hogy majd a Belvárosig csak találok egy villamost. Semmiről sejtelmem nem volt, de a város képe mégis szokatlannak, félelmetesnek tűnt fel. Sok lámpa el volt oltva, az Astoria előtt nagy néptömeg éljenzett a balkonnál szónokló alaknak. A hadtestparancsnokság épületéből rendetlen csoportokban lopózkodtak elő katonák, akik mintha arra vigyáztak volna, hogy ne lássanak katonáknak. A tömeg oly kihívóan viselkedett az úri járókelők irányában, hogy aggodalomtól gyötörve, csaknem futva siettem a Rókus elé és megnyugodva kapaszkodtam az induló villamosra, amely Kőbányára vitt. A villamos tele volt ujjongó alakokkal, akik mind egyszerre beszéltek és a nagy vívmányokat magyarázták egymásnak. Még mindig nem értettem a dolgot!

Reggel lányaimmal a nyitott verandán zöldséget készítettünk elő az elrakásra, míg katonáink a szobákat sikálták. Mikor számba szedtem őket, Fehér Pista, egy hetyke alföldi kisgazda hiányzott közülök. Előtte való nap kimenőt kért valami fontos családi ügy miatt. Kértem az előmunkástól:

- Mért nincsen munkában Fehér Pista?
- Mert haza se jött még – felelte a katona.
- Jól van – szóltam szigorúan – nyolc órákor felhívom kapitányukat és bejelentem neki az esetet.

Az emberek mogorván sikáltak tovább, a távolból egy-egy lövés hallatszott.

Egyszerre megjelenik Fehér Pista! A sapkáján piros pántlika, a zsebében boros üveg, a kezében diadalmasan lobog egy hirdetemény.

– Mi dolog az Pista – szólítom meg komolyan, ilyenkor kell a kimenőből hazajönni?

De ő rám se hederít, nem is szalutál, csak hetykén odaszól társainak:

– Hagyjátok ott a munkát, kiüti a szabadság!

Erre az én embereim felugráltak, földhöz csapták a sikálókeféket és tódultak Pista után a kert végében lévő szálláshelyükre és menet közben kézről-kézre járt az üveg.

Egy kis idő múlva, hogy nem jöttek vissza, utánuk mentem. Akkor már nagyban pakoltak, hogy elmennek. Ez már sok volt. Rájuk szóltam szigorúan, fogjanak rögtön a munkához, de az eddig ugyancsak respektált asszonyi kapitányt egyszerűen meg sem látták. Erre félreintettem az öreget, aki engem baziliskus szeműnek jellemzett és így szóltam hozzá:

– Péter bácsi, magát komoly embernek tartom. Ne döntsék magukat bajba. Tudja, mi a regula. Csak nem akarnak katonaszökevények lenni! Ha most elmennek, mi lesz a mundérral, fegyverrel? Azt csak nem viszik magukkal?

– De értsen meg az asszony – felelt az öreg népfelkelő – maga az őrnagy mondta a katonáknak:

– Menjen, ki merre lát!

Tudjuk, mi a becsület. Együtt megyünk be a kórházba, visszaadjuk a katona holmit, aztán hazamegyünk; már nincsen többé katonaság.

Ezzel hátukra kötve holmijukat, búcsú nélkül otthagytak minket. A növendékek feszült figyelemmel olvasták azonközben a Pista által otthagytott forradalmi kiáltványt és nagyon pityergőre állott a szájuk, mikor odaértem hozzájuk.

Egy szempillantás alatt átfutottam a kiáltványt, amely hemzsegett az örömmel, szabadság hajnala frázisoktól, ránéztem lányaim ijedt arcára, hallottam a mind sűrűbben füttyülő golyókat és így szóltam:

– Lányaim, nincsen semmi okunk félni! Vége a háborúnak, a sokat szenvedett hősök hazamennek, ennek csak örülni lehet. Szedjük most össze az itthagytott sikálókeféket, csináljunk rendet, aztán folytassuk a zöldségtisztítást.

De bizony azon a napon mégis üres maradt a zöldségpince, mert a golyók mind sűrűbben sivítottak, mind nagyobb lett az utcán a zajongás, jött a hír, hogy a közeli Gyűjtőfogházból kiszabadították a rabokat, mire lányaim szája megint pityergésre állott.

– Ki lehet ily gyáva? – korholtam őket. – Nincsen ok aggodalomra, mert aki kiszabadul, az siet elmenekülni és nem akar iskolába járni. Erre a gondolatra még ők is nevetni kezdtek és hívásomra, álljunk ki a kapuba, mert ez érdekes lehet, mégis kijöttek és meghúzódtak a hátam mögött.

Nagy jövés-menés volt. A közeli falvak piacra jövő parasztsága sietett haza, rabruhás férfiak kéredeztek fel hozzájuk és előttünk is nyargalt egy vászonsapkás, rabszínű ifjú.

– Honnan jön, lelkem – kérdeztem, a tájékozatlant mímelve.

– A gyűjtőből – felelt minden restelkedés nélkül.

– Aztán miért volt ott? – kíváncsiskodtam.

– Mert loptam – rántott egyet a vállán.

Abban a percben sietett egy falusi kocsi hazafelé.

A mi rabunk felugrott, tőlünk számfüllel búcsúzott és a következő percben már eltűnt.

Az egész jelenet oly komikus volt, hogy lányaim kacagásba törtek ki, és aki kacag, az már nem látja oly ijesztőnek a helyzetet.

Pedig bizony ijesztő volt. A város tele katonaszökevénnel! Elhangzott az örült szó: Nem akarok többé katonát látni! Minden rend felbomolva és mi ott a Maglódi-úton huszonkét nő és egy férfi sem!

Vidéki lányaimat hazaküldeni egyedül az elvadított katonákkal túlsúfolt vonaton nem mertem. Volt olyan apa, aki feljött gyermekéért: Mert ha halni kell, hát haljunk meg együtt.

Máshol meg oly rossz volt a helyzet, hogy a szülők biztonságosabbnak tartották gyermekük életét a fővárosban, mint falun a sok elkeseredetten hazaözönlő katonával szemben.

Utasítást nem kaptunk, hogy szünet van, tehát állottunk az állomáshelyünkön és dolgoztunk tovább. Az éjszakák azonban veszedelmesek voltak, Szökött katonák mint éhes farkasok ólálkodtak a kapu előtt, de szerencse, hogy pompás komondorunk oly dühösen ugatott és vicsorgatta rájuk fogát, hogy nem merték betörni a kaput.

Bátortermészetű vagyok, azaz a bátorságot éppen úgy kell megtanulni, mint teszem egy nehéz szonátát. Elmagyaráztam magamnak, ha kibírtad az igazgatónő méltóságát a jó napokban, úgy a rossz időkben is viseld el. Nem szükséges valakinek, mert asszony, gyávának lenni.

Tessék Istenben bízni, tessék őrhelyeden maradni és halálig megvédelmezni a rádbízottakat. Haditervet eszeltem ki és humoros lében adtam be lányaimnak:

– Édes fiaim, úgy gondolom, hogy tegye este mindenki készenlétbe ruháját, papucsát, ha esetleg valami éjjel előadná magát, hamar felöltözzék. Linka (a legidősebb leány) a zörgetésre vagy bármi gyanús jelre köteles hozzám jönni és jelentést tenni, a többi lányka pedig a bokrok között a hátsó épületekbe húzódik. En hamar magamra kapok valamit, azalatt Linka is elsomfordál, mert ő is fiatal lány, és kimegyek, kinyitom a kaput és megszólalok:

– Nonó, lelkeim, sohse bántsák a kaput! Hát mi kell? Ugye, éhesek? Amink van, az mind a maguké, azzal kinyitom nekik a kamrát.

Így ment ez két hónapig. Karácsonyra hazamentek a lányok. Tavaszra azonban nyakunkba szakadt a kommün. Ez persze még rosszabb volt. Egy kommunistaérzelmű elemi tanítót küldtek a nyakunkra azzal az utasítással, keressen ürügyet az iskola bezárására, mert úrilányok számára nem kell külön iskola. Úgy látszik megígérték neki, ha ügyeskedik és a jelen vezetőt lehetetlenné teszi, akkor ő költözhetik be igazgatónak.

Jellemző az elvtársra, hogy mindjárt első nap elhozta az evőeszközeit, hogy eztán itt ebédel. Ha pedig ebéd után elment, soha nem távozott üres kézzel, hanem mindig tömött zacskóval. Mi azonban úgy fogtunk ki rajta, ami a kezdődő gerstli-korszakban nem is volt feltűnő, hogy lehetetlen sovány ebédeket főztünk. (Lányaimat jobb vacsorával kárpótoltam.) Az elvtárs próbálta fellázítani a lányokat, de hűk és kitarók maradtak, amit megkönnyített ő maga is azzal, hogy napszámosokként kezelte őket. Jött azonban a bizalmi rendszer és a lányoknak is bizalmi kellett választaniuk. Egyáltalában sok hígvelejű ember kótyagosodott meg ettől a méltóságtól; nem csoda, hogy lányaim közül is ebbe a bajba esett az egyik, aki pedig egy evangélikus esperes gyermeke volt. Ez aztán nem tanult, nem dolgozott többé, hanem kereste, mivel szaladhat a Munkástanácsához árulkodni. Aminek az lett a következménye, hogy minduntalan becitálták a bűnöst, már mint engem a Városházára, ahol már skartba tették a vezetőket és mindenféle gyanús elem úszkált a felszínen.

A Conti-utcában volt egy szakszervezet az oktatószemélyzet számára. Oda azért hívták az igazgatót, hogy a tanerők felől kérdezzék ki. Ha egy jólöltözött, úri modorú valaki jelent meg, azt először hagyták pácolódni. Lökdösték ide-oda, kiabáltak rá, hogy megfélemlítsék. Mikor már egy órahosszat főtt, akkor rákiáltottak: Álljon elő és mondja meg, hogy ő miféle szakszervezetnek tagja. Én meg kajánul ráfeleltem:

– Az igazgatókat mint munkáltatókat nem veszik be a szakszervezetekbe.

Lenyelték.

– Milyen meggyőződésű ez és ez a tanerő?

– Igen kötelességtudó és mélyen vallásos – feleltem ártatlanul. Mérgeesen végignézték és elkergettek.

Jött azonban Húsvétkor a körirat, hogy csak a két ünnepre szabad szünetet rendelni, a többin mindenki köteles az iskolában lenni és kerti munkát végezni. Az én lányaim pedig kijelentették, hogy ők Nagypénteken és Feltámadáskor nem dolgoznak, mert templomba mennek.

Elmentem a Városházára és kihallgatást kértem a népbiztos elvtársnőtől. A szokott recept: Egy órai várás. Beeresztés a szentélybe. Részemről tisztességtudó köszönés, részéről hallgató lenézés.

Végre mikor már megelégette a lenézést, ő leül, engem állni hagy és rosszállólag veszi tudomásul, hogy a növendékek inkább kimaradnak, mintsem hogy ne mehessenek templomba.

– Akkor kimaradnak! Megszüntetjük az iskolát – volt a határozott válasz.

– Tehát ezt a határozatot közöljem velük? – kérdem hidegen.

– Várjon még! Azzal bement a legbelső szentélybe, ahol egy főfelvtárs trónolt, hosszú tanácskozás, savanyú megjelenés és az újabb határozat kihirdetése:

– A vallás magánügy, mindenki tegyen, amit akar!

Az ilyen apró diadalokat azonban meg kellett keserülnöm. A bizalmi lány már ott tartott, hogy majdnem ezüstkanál lopásával vádolta meg igazgatónőjét. Ekkor már az én türelmem is fogytán volt; levelet írtam a külügyi népbiztos, Ágoston Péter feleségének, akit Nagyváradról jól ismertem és követeltem indítsanak ellenem vizsgálatot. Ha hibásnak találják, mozdítsanak el, de ha nekem van igazam, úgy elégtételt kérek. Az önérzetes hangú levélnek az lett a hatása, hogy egy szép napon hatalmas autó jelent meg iskolánk előtt, mint adjutáns szaladt előre valami kisebb kommunista, hogy Bokányi Dezső elvtárs a vezető elvtársnőt (már mint engem) akarja látni. Éppen előtte való nap mondta építész unokaöcsém, hogy az egész bandából csak Bokányinak van még némi józan esze, amit én aztán kellőleg színezve és beállítva iskolánk megmentésére fordítottam. Elébe siettem. A lányokat (egyik rózsásabb, mint a másik) sorba állítottam és így szóltam:

– Lányaim, a híres Bokányi Dezső jött az iskolát megtekinteni! Megkérjük őt, magyarázza meg nekünk, mire való a bizalmi lány?

A bizalmi lány felfújta magát, kilépett a sorból és bizonyára hosszú zagyvaság rekedt benne, mert Bokányi leintette, mondván:

– Ugyan mire való maguknak egy bizalmi lány?

Legfeljebb, hogy ne mind a huszonöt beszéljen egyszerre.

Hát mi baj különben?

Megtekintette az iskolát, meghallgatott engem és megígérte, hogy rendet fog csinálni és bár azzal jött, hogy felosztatja az iskolát, azzal ment el:

– Én bizony itt neveltetem a lányomat! És délután feleséggel, lánnyal együtt újra kiauózott hozzánk, amikor én szerencsére nem voltam itthon.

Jött május elseje. A szerencsétlen fővárost piros papírrongyba öltöztették, amelyért nem tudom hány vagon búzát adtak a bécsi gyárosoknak. És kijött a rendelet, hogy a nemzeti zászlót vörösre kell átfesteni és kitűzni. Nem bírtam! Egy pokoli ötletem támadt. Volt nekem egy régi avult bordószínű lábdunnám, lehúztam kasmír huzatát, rászereztem azon duplán a zászlórúdra és kinn fityegett a kommün dicsőségére majd két hétig az épület ormán. Mire levettük, úgy széjjelmállott, hogy szemétre dobtuk. De a szép nemzeti zászló meg volt mentve! És a kommün meg volt csúfolva!

Akkor már oly nagy volt a fővárosban a nélkülözés, hogy hetenként csak háromszor adtunk el. Akkor is már reggel félhatkor sorban álltak a kapu előtt a vevők és valósággal megrohamozták az eladóhelyiséget és mikor már egyebet nem kaptak, elvitték a metélőhagymát, hogy kenyérrel egyék. Valamely napon a Várban volt dolgom és részvétellel tértem be a Majláth-palotába, vajon hogyan megy a sora a drága Hohenlohe hercegnőnek, Majláth püspök nővérének, aki éppen olyan angyali jóságú, mint a püspök. A hercegnő nem volt otthon, régi hú cselédei azonban elmesélték, hogy bizony rosszul megy a dolog, semmit faluról nem küldhetnek és a fővárosban csak gerstli meg tök kapható.

– Ha tudnám, mikor találom itthon a hercegnőt, felkeresném, talán hozhatok is neki egy pár gyöngé kalarábét.

Másnap már megjött a levél, örömmel vár a hercegnő.

Én hát kosárba pakoltam néhány karalábét, zöldbabot, zöldborsót és felvittem neki. Ő maga rakta ki nagy boldogan és fogadkozott, hogy a töltött karalábét együtt csinálja meg a szakácsnéval holnap ebédre. Azzal bementünk teázni és mikor az öreg herceggel hármasan az asztalhoz ültünk, én diadalmasan felállottam és színpadias pózzal a zsebemből kivéve két, mondd kettő tojást az asztal közepére helyeztem! Hogy meg voltak hatva! Milyen ritka kincs volt akkor az ilyen csemege. Hiszen még a cukor is kulccsal záródott az ezüst cukortartóban, nehogy egy kristályka kárba vesszen.

– Miből él most a hercegnő? – volt résztvevő kérdésem, amely akkor nem volt indiszkrét.

– Még van egy kis készpénzem, de ha az elfogy, nem tudom, mi lesz velünk? És elpanaszolta aggodalmát, hogy Számuellynek kegyeskedett az ő termeiből egy lakosztályt kiválasztani. Ráízent, fűtse ki a szobáját és vezettesse be neki oda a telefont.

– Én csak lojális alattvaló vagyok – mondta a hercegnő. Tizenkét évig voltam Erzsébet királyné udvarhölgye, de arra már nem is merek gondolni, hogy királyság legyünk. Ha legalább Bokányi venné át a kormányt, annak még van józan esze. Így már nem mehet tovább!

Pedig akkor nem is tudtuk a rémségeket! Nem sejtettük, mik történtek a Batthyányi-palotában, az Országház pincéjében, a Lánchídon, az ukrán tisztekkel, Kalocsán se hallottunk az egymás mellé állított kilenc akasztófáról, sem a júniusi ellenforradalomban lelőtt 84 áldozatról, akik ott heverték a hadtestparancsnokság előtt. Hányszor mentünk el a Palazzo Pitti stílusában emelt gyönyörű reneszánsz palota mellett az Andrássy-út sarkánál és csak Isten őrzött, hogy egy-egy hiénalelkű terrorfiú be nem rántott. A kommun utáni törvényszéki tárgyalások egy szemtanúja beszélt, hogy egy úrinő új sárga cipőben ment el a Batthyányi-palota előtt. Berántották, nyoma veszett.

– Mit akart, mért rántotta be azt a hölgyet? – kérdi a tárgyalást vezető a vádlott terrorfiútól.

– A cipőjét akartam a szeretőmnek – felelt cinikusan.

– Aztán mi lett vele? – kérdi a vizsgálóbíró.

– Megöltem, csak nem engedem mezítláb az utcára – volt a felelet.

Ebben az iszonyattól remegő időben, mikor a népbiztosok elmenekültek, a rémségek kitudódtak, feltűnt nekem egy lap különkiadása az utcán, amelyben vastag betűkkel volt szedve a hír, hogy – Elfogták Számuelly barátnőjét a Városmajor utca 49. számú házban, ahol álnév alatt rejtőzködött.

Megijedtem. Hiszen akkor úgy feldúlták a családok nyugalmát, senki sem lehetett szűk családi körében, kedvtelve zsúfolták a leglehetőlenebb ellentéteket össze, így Városmajor utcai lakásomat, amelyben két felnőtt gyermekemet hagytam, benépesítették mindenféle alakokkal. Ezen újsághír előtt újságolta lányom, hogy most igazán csendes lakóra tett szert. Nem megy az sehová, nem jön hozzá senki, orvsnövendék, vizsgára készül. Valamiért be is kellett mennem abba a szobába és kijövet azt mondom a lányomnak:

– Ez a medika ugyancsak furcsán készül a vizsgáira. Egyetlenegy tudományos könyve sincsen, ellenben a pamlagon fekszik és regényt olvas!

Csakugyan ez volt Számuelly barátnője. Jellemző, mikor detektívek jöttek érte, arra kérte őket, engedjék meg, hogy háziasszonyától elbúcsúzzék. Megengedték! Bement lányom szobájába és meg akarta őt csókolni. Lányom iszonyodva tolta el magától, mire ő megjegyezte:

– Higgye el, nem vagyok én olyan rossz, mint hiszik! És ezt az a nő mondta, akinek lelkén oly sok ártatlan vér száradt, aki befolyását a vérebre arra használta fel, hogy minél többet akasztasson fel!

Az én kommunista igazgatótársam is bámulatos merészséggel megjelent a kommunizmus bukása után, hogy, ugye, minden a régiben marad köztünk és ezután is jöhet a zacskójával

élelmiszert vinni. Én aztán azt tanácsoltam neki, pusztuljon minél előbb, minél messzebbre, de ide be ne merje többé tenni a lábát.

– Hát mit tud a kisember? Én azt hittem, örökké tart... Azzal összeszedte evőeszközét és üres tarisznyával búsan vonult ki a kapun!

14. A gyászos 1927. év. Püspökatyánk halála

Nemzetünk, mint a súlyos betegségből lábadozó, lassan-lassan, gyakori visszaesésekkel, mégis a gyógyulás útjára tért. Az első időben minduntalan remegni kellett, mert látszott, hogy körül vagyunk véve olyanokkal, akik a nevető örökösök szerepére minden pillanatban készen vannak. Történt nem egy olyan politikai esemény, ami arra mutatott, hogy nemcsak kívül ólálkodnak a rossz szomszédok, hanem a magyarság is pártoskodásra, testvérharcra kész vélt igazában és bizony-bizony a nyomorúság sohasem jó tanácsadó.

Asszonytársaim sem fogták kellőleg komolyan fel a helyzetet. Ki fogja csak száz év múlva is elhinni, hogy Magyarország legsötétebb korszakában volt a legnagyobb fényűzés, a legerkölcstelenebb viselet és tánc. Ne mondja nekem senki, hogy ezt a korszellem hozta magával. Ha a győztesek pöffeszkednek, pazarolnak, dorbézolnak, az érthető. Elvégre még a legszolidabb családapák is, ha valami nagy üzletet köt, váratlan nyereség éri, szívesen enged meg magának és családjának olyan költekezést, ami különben eszébe sem jutna. Úgy érzem azonban, hogy a szociális lelkiismeret még nincsen eléggé beidegződve a mi fajunkba.

Engem már egészen fiatalkoromban nyugtalanított, hogyan van az, hogy én pihenhetek annyit, amennyi jól esik és más szegény sorsban élő nő kénytelen húzni az ígát, akár jól, akár rosszul érzi magát.

Erre azt szokták felelni: Hjah, ki milyen sorsban született!

De én nem akarom elhinni, hogy az igazságos Isten egyiknek kényelmet, jólétet szánt, a másiktól pedig megvonta a mindennapi kenyeret. Inkább azt hiszem el, hogy a szegénységnek megvan a kárpótlása abban, hogy sokkal jobb ízűen eszi meg a darab kenyerét és szalonnáját, mint a gazdag a mindennapi dús lakomáját. És a szegény, küszködő mentve van a gazdag legfélelmesebb betegségétől, a spleentől, az életunalomtól, amelynek orvossága megint csak a hasznos munka, a kifáradás!

Szeretném, ha több német vér keveredne a magyar vérrel, mert úgy érzem, hogy német vérem okozza azt a lelkifurdalást, amit érzek, ha látom, mennyi gonddal küszködik sok család! És fáj lalóm, hogy a legnagyobb ínség alatt sem találkoztam egy oly egyénnel sem, aki azt mondta volna, amit Németországról annyit hallottunk:

– Ha csak ily kevés ételadag jut egy embernek, én sem akarok többet a magam részére. És volt olyan, aki negyven kilót fogyott a szűk időkben. Nálunk, aki érettségi vizsgára készül, mindenféle csalafintaságot eszel ki, hogy kívülről segítséget kapjon; ha ezt a sok szellemi munkát tanulásra fordítaná, bizonyára csalás nélkül is jól tenné le az érettségét. A kenyér és tejcédulák idejében mennyi visszaélés történt és akik így cselekedtek, bizonyára nem gondolták meg, hogy amennyivel többhöz jutnak maguk, annyival kevesebb jut másnak. És amellettsz példájukkal megfertőzhetnek másokat is.

A szociális lelkiismeretet ébresztgette püspökatyánk folyton bennünk. Neki magának terhére volt, hogy nagyobb jövedelme van, mint sok másnak, azért igyekezett azt megosztani. Egyszer a tőle kölcsönkapott könyvben egy benne felejtett levelezőlapra a következőket olvastam:

– Békességes karácsonyi ünnepeket és boldog Újévet kívánok kegyelmes Atyánknak és kérem az ünnepre az új címátát! Egy mondatba fűzve jókívánat és kérés, mint a legtermészetesebb, legmegszokottabb dolog.

Az ő jósága és buzgalma kimeríthetetlen volt! A mi bizodalunk pedig rendíthetetlen, hogy ez így van és így marad, mert nem is lehet másként.

És jött Húsvét! Hirdetve a lelki gyakorlatok. Tartott már Pápán, tartott Pécsen, ahol annyira magával ragadta az egész egyetemet, hogy még éjfélkor is gyóntatta az egyetemi hallgatókat, hogy elutazása után megakadt a tanítás, az ő szavait boncolgatta tanár és hallgató!

Folytak már a férfiak számára tartott konferenciák, amelyek legközelebb állottak szívéhez, hiszen a modern férfivilágot igazán az ő szónoklata hódította meg a vallásosságnak. Nem hiába mondotta ki már azelőtt tíz évvel azt a szállóigévé lett mondást Mihályffy Ákos egyetemi tanár, hogy Prohászka püspök egymaga többet tett, mint az összes szerzetesrendek!

Április elseje volt. A szép tavaszi napon ruganyos lélekkel jártam-keltem a kerti tavaszi munkálatok között, mikor egy a városból jövő növendékünk egy újságlapot lobogtat elém.

Kezembe veszem és olvasom a vészes hírt: püspökatyánkat agyvérzés érte a szószéken!

Abban a pillanatban úgy éreztem: egy egész világ dőlt romba!

A fájdalom patakja különböző talajon különböző medret ás magának. Vannak, akik sírásba törnek ki és úgy hiszem, a sírás elvezeti a fájdalom legélesebb kitöréseit és felolvasztja enyhítő búsongásba. Vannak, akik megkövülnek bánatukban. Látszólagos részvétlenséggel, hidegen állanak a bánattal szemben. Ezek azok, akik nagyon nehezen, nagyon soká hordozzák bánatukat és nagyon lassan enyhülnek.

Egy hétig temettünk!

A fehérvári temetés után elbúcsúztam a palotától, ahol oly sok felemelő órát töltöttem; a kápolnától, ahol lelkem egészen Istenhez tapadt, a kerttől, a római síremlékektől, az árpádkori bazilika faragványaitól, a gyönyörű hársfasortól, a sok együtt búsuló hívétől, a megtört testvértől, leghűbb hívétől, Vízota kanonoktól, aki e megrázó szavakkal jött ki utolsónak a befalazott kriptából:

– Hát már most mi lesz velem?

És ezt az mondta, akinek mindene megvolna és mert egy hiányzik, üres lett számára a világ.

Elbúcsúztam életem legértékesebb fejezetétől és én is azt éreztem, hogy többé nem vagyok az, aki voltam. Oda régi ruganyosságom, egyszerre megtört öregasszony lettem, nehéz állásom terhét többé nem bírom viselni.

Elmentem tehát és bejelentettem állásomról való lemondásomat. Nem azt gondoltam, hogy úgy teszek, mint a hű szolga, aki urát a halálba követi. Nem gondoltam egyébre, csak arra, hogy kidőlt a hatalmas tölgy és magával rántotta a halálba a szerény vegetációt, amely körülötte tenyészett, amelynek ő volt mindene.

Kihuny a láng, amely nekünk az utat mutatta; eltűnt az, akinek többet köszönhettem, mint szüleimnek. Mert szüleim az életet adták, de Prohászka püspök sokkal többet, a hitet, a vallásosságot adta, az egész élet megszentelését és megnyugvását adta. Megérdemli, hogy határhövel állítsunk neki életünkben.

Én templomot nem építhetek, én harangot nem öntethetek; én az ő szavai után akarok élni, az ő szellemében akarok búvárkodni, az ő műveit akarom olvasni, és nem hiszem, hogy hátralévő éveim száma elég legyen arra, hogy amint ifjúkoromban goethereif akartam lenni, most megérjem azt az időt, mikor igazán elmondhatom, hogy Magyarország legnagyobb szellemének, Isten leghűbb gyermekének minden szavát elolvastam és megértettem. – – –